Fra *pax americana* til *lex americana*?

En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA

Helle Porsdam

Magtudredningen

Fra *pax americana* til *lex americana*?
En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Aarhus Universitetsforlag, og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen

Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen

Signild Vallgårda

Helle Porsdam

Fra *pax americana* til *lex americana*?
En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA

Magtudredningen

Fra pax americana *til* lex americana? *En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*
© Magtudredningen og forfatteren, 2004
ISBN: 87-7934-871-8

Omslag: Svend Siune
Tryk: AKA-PRINT A/S, Århus

Magtudredningen
c/o Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet
Universitetsparken
8000 Århus C
Danmark

Magtudredningen@ps.au.dk
www.ps.au.dk/magtudredningen

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og CopyDan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Indhold

Kapitel 1. Fra *pax americana* til *lex americana* 7
Metodiske overvejelser og begrebsafklaring..... 10

Kapitel 2. Den amerikanske udvikling og diskussionen om Europa eller USA 13
USA som Europas fødselshjælper..... 13
USA: En nation af nationer..... 16
Juraen som ”kulturlim”..... 20
Globalisering og/eller påvirkning fra USA? 23
Amerikansk kultur som grænseoverskridende..... 25

Kapitel 3. Den danske juridiske verden: På vej mod demokrati med konstitutionalisme og mod en (menneske)rettighedsbaseret kultur..... 29
Fra ”demokrati uden” til ”demokrati med konstitutionalisme” 29
Aktivistiske domstole: Den amerikanske kontekst..... 34
Fokus på domstolene 36
Forholdet mellem konstitutionalisme og velfærdsstat..... 39
Naturrettens genkomst..... 42
Velfærden på rettigheder?..... 44
På vej mod en (menneske)rettighedskultur? 46
Advokatbranchen 50

Kapitel 4. Den politiske verden: Om interessen for private initiativer, om politik som noget personligt og om forbrugerisme..... 61
Fra velfærdsstat til velfærdssamfund 61
Frivilligt arbejde 64
”Hverdagsmageren” og ”den solidariske egoist” 66
Bruger og/eller forbruger?..... 69

Kapitel 5. Kulturens verden: Om amerikanske billeder og angsten for amerikansk kulturimperialisme 75
Mediesituationen 78
Amerikanske juristfilm og –serier..... 82

Kapitel 6. Fra gode viljer til rettigheder 84

Litteratur 88

Om forfatteren 94

Kapitel 1
Fra *pax americana* til *lex americana*

Der er en hel del, der tyder på, at velfærdsstaten og det skattefinansierede velfærdssamfund, sådan som vi har kendt dem her til lands i en menneskealder eller to, er under forandring. Man behøver blot at følge den løbende avisdebat og valgkampagnen op til november 2001 valget om udlændinge/indvandrere, ventelister, ældreforsorg, velfærd og skattetryk, læse nyere bøger som *Staten i forandring* og *Den demokratiske udfordring* eller kaste et blik i Søren Mørchs *Den sidste Danmarkshistorie* for at blive overbevist om, at noget er i gære.[1] Adskillige forskergrupper har de senere år sat velfærdsmodellen på dagsordenen. Det gælder f.eks. et dansk-svensk projekt med base på Roskilde Universitetscenter; det gælder arkivvæsenets Projekt 1950'erne, der præsenteres i Statens Arkivers forskningsplan for 2001-04; og det gælder ikke mindst det danske Magtudredningsprojekt. "Al denne aktivitet kan vel forstås som en erkendelse af," skriver historikeren Knud J.V. Jespersen, "at vi her står med et fænomen, der langsomt, men sikkert er ved at bevæge sig ind i historikernes interessefelt."[2]

Nærværende skrift er et kultur- og idehistorisk forsøg på at deltage i debatten om, hvad der er ved at ske med vores velfærdssamfund og dansk demokrati i det hele taget. Hensigten er at henlede opmærksomheden på en række tendenser i det danske samfund, som sammenlagt giver et billede af, at Danmark er ved at udvikle sig hen imod et rettighedssamfund, i hvis centrum står den enkelte forbruger. Fra at være borgere er vi blevet (for)brugere, der definerer vore egne rettigheder. Sammenkædningen af rettigheder og forbrugerisme er vigtig, og den måde hvorpå stadigt flere serviceydelser skræddersys til den enkelte forbrugers individuelle krav og behov er et af de forhold, jeg vil se nærmere på i det følgende. "Befolkningens syn på de

---

1. Hanne Petersen, Henning Koch og Pernille Boye Koch, red., *Staten i forandring* (København: Jurist – og Økonomforbundets Forlag, 2001); Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby og Signild Vallgårda, *Den demokratiske udfordring* (København: Hans Reitzels Forlag, 1999); og Søren Mørch, *Den sidste Danmarkshistorie: 57 fortællinger af fædrelandets historie* (København: Gyldendals Bogklubber, 1997)
2. Knud J.V. Jespersen, internt arbejdspapir til Velfærdsstatsgruppen, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, foråret 2001.

kommunale serviceydelser ændrer sig i disse år," udtalte f.eks. direktør Hans Berthelsen fra Kommunernes Landsforening for nylig. "Hidtil har der været tale om et 'borger-myndigheds' forhold, hvor borgeren både havde rettigheder og pligter. Nu er befolkningen i stigende grad begyndt at opføre sig som forbrugere, der kun har fokus på deres rettigheder. De vil have valgfrihed og individuelle løsninger."[3]

Som jeg ser det, udgør såvel den rettighedsorientering som den forbrugerorientering, vi i stigende grad oplever i det danske samfund, en påvirkning fra USA. Med hensyn til førstnævnte, så har termen 'retliggørelse' været brugt på forskellige måder i diskussioner om rettens betydning i det danske samfund. Jeg bruger den til at beskrive den måde, hvorpå en retlig diskurs bruges til at formulere både offentlige og private værdier og normer og til at omdefinere ethvert politisk og kulturelt problem til en hævden af interesser i form af retskrav. Europæiske intellektuelle har altid været bekymrede for den indflydelse, amerikansk populærkultur og amerikanske forbrugsvarer som hamburgere eller Hollywood film og tv-serier har haft i vor del af verden. Analyserer man det politiske indhold – "budskabet" om man vil – i mange af disse amerikanske film og tv-serier, opdager man, at det ofte har noget med håndhævelsen af troen på "the rule of law" og individets rettigheder at gøre. Når man derfor som forsker og underviser i amerikansk historie iblandt kan have en *deja vu*-agtig oplevelse af at have hørt emner og måder at diskutere disse emner på i den danske debat før, er det nærliggende at tænke i amerikaniseringsbaner. Det er navnlig i forbindelse med emner, der omhandler det multikulturelle og –etniske Danmark, som er ved at udvikle sig for tiden, og emner, der drejer sig om denne eller hin rettighed (og ofte er disse to "emnekredse" overlappende), at denne *deja vu* oplevelse opstår. Et af de allervigtigste emner gennem amerikansk historie er netop det multietniske og –kulturelle. Når USA er blevet rettighedsorienteret, hænger det, som jeg har gjort rede for i bogen *Legally Speaking,* netop bl.a. sammen med, at domstolene er blevet det sted, man mødes for at løse alle de mange konflikter, der uvægerligt vil opstå i et multikulturelt samfund, hvor der ikke er enighed om normer og værdier.[4] Juraen har i USA udviklet sig til en form for civil religion, og det er budskabet om det

3. Hans Berthelsen, oplæg holdt på "Kommunalkonferencen 1999," citeret i *DJØFbladet*, nr. 23, 19. november 1999.
4. Se Helle Porsdam, *Legally Speaking: Contemporary American Culture and the Law* (Amherst, Mass.: University of Massachusetts Press, 1999).

fortræffelige i netop denne civile religion, der udbredes til resten af verden via kulturen.

Skriftet falder i to dele. I den første, indledende del (Kapitel 2), forsøger jeg at afgrænse mit emne. Mit ærinde er primært at se på, hvorvidt de udviklinger, jeg mener at kunne påvise i forbindelse med det danske samfund, skyldes påvirkning fra EU, er et led i en global trend eller kan føres tilbage til USA. Det er vigtigt at få skabt klarhed over, hvor disse påvirkninger kommer fra, og hvori de består, før jeg så i artiklens anden del (Kapitel 3 til 5) går tæt på Danmark. Jeg vil først se på den juridiske verden og dens aktører. Der sker spændende ting inden for denne verden for øjeblikket – domstolene bliver mere aktive, advokatfirmaer fusionerer og bliver meget store, og i universitetsverdenen synes naturretten at have fået en renæssance for blot at nævne et par stykker. Politisk og kulturelt er der ligeledes interessante tendenser at spore, som i vid udstrækning understøtter eller falder godt i tråd med det, der sker i den juridiske verden. Hovedargumentet vil være, at udviklingen hen imod et multietnisk og –kulturelt Danmark vil skubbe os i amerikansk retning. USA er den globale landsby, som vi synes på vej til også at blive. Landet har netop indrettet sig – politisk, socialt og kulturelt – med henblik på at tilgodese alle de forskellige interesser, som et i bund og grund multikulturelt samfund vil være præget af. Vi behøver ikke nødvendigvis i Danmark vælge de samme løsninger som dem, amerikanerne har valgt. Det kan imidlertid ikke skade som optakt til en diskussion om, hvordan vi vil løse problemerne med vore multikulturelle og etniske minoriteters rettigheder, at vende blikket mod det land, hvis historie *er* historien om de multikulturelle og etniske minoriteters rettigheder. Som journalist Heidi Laura så fint for nyligt formulerede det, så har USA længe tumlet med det multikulturelle, ”og bagefter er det vores tur. Man kan lige så godt læse på lektien med det samme.”[5]

Min diskussion af dansk retliggørelse har to ”lag.” Jeg beskæftiger mig dels med retliggørelse som et fænomen i sig selv og dels som én blandt flere påvirkninger fra Guds eget land. Hvad førstnævnte angår, vil jeg både komme ind på den øgede rolle, juraen spiller, og på den måde, hvorpå vi i stigende grad benytter os af rettighedssprog og -tankegang i vore politiske og moralske diskussioner. Retliggørelsen som én blandt flere påvirkninger fra USA vil mest blive berørt i afsnittene om henholdsvis den politiske og den kulturelle verden. Blandt de øvrige påvirkninger fra USA, som jeg sy-

5. Heidi Laura, “Gudernes eget land,” *Weekendavisen*, Bøger, 31. august til 6. september 2001, 10.

nes forstærker retliggørelsen, eller som denne må ses i sammenhæng med, er den stigende danske interesse for forbrugerisme og for at lade private initiativer tælle mere. Også mediernes amerikansk påvirkede måde at sende nyheder på samt de mange amerikanske film, vi præsenteres for på alle danske kanaler, spiller ind her.

Metodiske overvejelser og begrebsafklaring

Det kan diskuteres, hvorvidt det overhovedet er en god idé at anvende ordet "amerikanisering." Gennem de seneste ti til femten år er der foregået en ændring inden for "influence studies". I stedet for den endimensionale, lineære overførsel af "kulturgods" fra ét land til et andet, som optog de tidlige studier af indflydelse, er man nu mere og mere inde på, at det at modtage ting fra et andet land ikke er noget passivt. I selve overførselsprocessen sker der noget med det "originale" produkt; det ændres og fortolkes ind i den allerede eksisterende kontekst i modtagerlandet. Ofte ender det med en form for "hybridisering." Mary Louise Pratt omtaler det sted, hvor dette kulturmøde foregår, som "kontaktzonen" og hævder, at modtagerne har en vis indflydelse på slutresultatet i "de sociale rum, hvor kulturer mødes, tørner sammen og prøver kræfter med hinanden"[6]

Den modtagersituation, vi danskere befinder os i, er netop de ovenfor omtalte forandringer, vores velfærdssamfund for tiden gennemgår. Om end mange danskere måske nok synes, det er overdrevet at bruge ordet "krise" i forbindelse med den danske velfærdsmodel, kan vi ikke lade være med at se os om efter brugbare alternativer. Det regeringsskifte, vi fik i november 2001, talte også sit tydelige sprog: Vælgerne mente, en ændring i dansk politik var nødvendig. Et af de steder, hvor vi modtager inspiration og et helt andet syn på forholdet mellem borger og stat, er amerikansk populærkultur. Det er derfor sandsynligt, at vi i vores diskussioner med os selv og andre om, hvor velfærdsstaten og dansk demokrati er og bør være på vej hen, lader indgå amerikanske syn på individet og dets rettigheder. Vi "fordansker" påvirkningen fra USA og lader den indgå i danske sammenhænge, således at det ofte kan være vanskeligt helt nøjagtigt at finde ud af, hvorvidt der i det hele taget er tale om påvirkning – og i givet fald, om den så kommer fra USA. Når talen imidlertid er om rettigheds- og forbrugerorientering samt visse andre, beslægtede emner, mener jeg, afsenderadressen er klar.

---

6. Mary Louise Pratt, "Arts of the Contact Zone," *Profession*, nr. 91, 34, 36, min oversættelse. Alle oversættelser i det følgende er mine egne.

Der er endnu et forhold, som gør, at jeg har valgt her at anvende betegnelsen ”påvirkning fra USA” i stedet for ”amerikanisering.” Sidstnævnte har en overvejende negativ betydning. Når danskere hentyder til ”amerikanisering” og ”amerikanske tilstande” – f.eks. i medierne – er det ikke specielt venligt ment.

Mit valg af kilder og materiale bærer præg af, at mit ærinde er kultur- og idehistorikerens, og at det primært drejer sig om at påvise tendenser, som måske nok kan antydes, men ikke nødvendigvis underbygges empirisk. Jeg vil især gøre brug af debatbøger og bøger og artikler af mere videnskabeligt tilsnit, hvis forfattere har blandet sig i diskussionerne om, hvad der er ved at ske med vores velfærdssamfund og demokrati. Også argumenter, som jeg har hentet fra avisartikler og radio- og tv-programmer, vil blive anvendt. I afsnittet om den juridiske verden, som udgør hovedstammen i min artikel, vil jeg derudover referere til domme. Disse kilder vil overvejende blive brugt dokumenterende – altså som en form for dokumentation for, at folk rent faktisk er optaget af det, jeg påstår, de er optaget af. De kan dog også blive brugt som led i min egen argumentation for eller imod et bestemt standpunkt.

Empirisk orienterede læsere, som vil spørge sig selv om, hvor forsøget på at finde tendenser og argumenter, der taler imod min tese om det relevante i at tale om amerikansk påvirkning, vil nok blive skuffede. Jeg indrømmer blankt, at jeg har koncentreret mig mere om at finde eksempler, som underbygger min tese, end om at finde modeksempler. Sidstnævnte findes givetvis; det bliver blot ikke mig, der finder dem – i al fald ikke i denne omgang. Der kan også være en læser eller to, som vil mene, at det måske ikke umiddelbart er så relevant at bruge tid på at tale om en *amerikansk* påvirkning i forbindelse med den danske rettighedsorientering. Er det ikke nok, vil en sådan kritisk læser måske spørge, at omtale de ting, der sker og så i øvrigt forholde sig til, hvorvidt de er positive for Danmark eller ej? Jo måske, vil mit svar lyde, men hvis jeg har ret i, at flere af de tendenser, jeg beskæftiger mig, kommer fra USA, så kan det føre til, at vi kigger en ekstra gang på det moderne USA for at se ”slutresultatet” – den logiske konsekvens – af de udviklinger, som når os for tiden. Det, vi ser, når vi således retter blikket mod USA, vil enten få os til at stoppe op og overveje en ekstra gang, om det er denne vej, vi skal gå – om vi ønsker at blive den ”nation af nationer” eller den ”globale landsby,” som USA mere end noget andet land er og altid har været. Eller det vil få os til at synes, at den måde hvorpå amerikanerne igennem de sidste par århundreder har tacklet præcis de problemer omkring det multikulturelle og –etniske, som vi nu også be-

gynder at få og må forholde os til, er noget, vi rent faktisk kan lære noget af. Måske kan det inspirere os til at få løst det, Lise Togeby kalder det "særlig[e] danske dilemma" – et dilemma, "som består i, at vi rejser rundt i verden og advokerer demokratiske institutioner og inddragelse af etniske minoriteter i beslutningsprocesserne f.eks. i Baltikum, mens vi samtidig har så svært ved at finde ud af, hvorledes vi selv skal inddrage vore egne etniske minoriteter i fællesskabet og i udformningen af samfundets beslutninger."[7]

Om ikke andet kan øvelsen her føre til en erkendelse af, at påvirkningen fra verdens eneste tilbageblevne supermagt er betragtelig – så betragtelig, at den forlanger mere opmærksomhed. Amerikas Forenede Stater har siden Anden Verdenskrig spillet en stadig mere synlig rolle på verdensplan. Daværende chefredaktør for *Life*, Henry Luce, kaldte i en leder i 1941 i bladet det 20. århundrede for "det amerikanske århundrede." Navnlig århundredets anden halvdel ville, spåede Luce, være præget af amerikansk politik, økonomi og kultur. Heri fik han helt ret.

7. Lise Togeby, "Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?," i Goul Andersen, Munk Christiansen, Beck Jørgensen, Togeby og Vallgårda, *Den demokratiske udfordring*, 151.

Kapitel 2
Den amerikanske udvikling og diskussionen om Europa eller USA

USA som Europas fødselshjælper

Ifølge dansk selvforståelse har vi de senere år været udsat for en massiv europæisk påvirkning. Vort medlemskab af EU har ført forskellige ændringer med sig i den måde, hvorpå den danske nationalstat fungerer. Afhængigt af ens politiske temperament, er man enten helt med på eller dybt betænkelig ved udviklingen hen imod et supranationalt Europa. Denne selvforståelse er i vid udstrækning udtryk for noget reelt; vi bliver europæiserede i Danmark, og det er noget, vi alle prøver – og via valg og folkeafstemninger også bliver tvunget til – at forholde os til. Det er imidlertid for snævert at blive ved med kun at tale om europæisering. Vi danskere bliver i stigende grad også påvirket af globale strømninger og tendenser. Det er derfor vigtigt, at vi i vore diskussioner om, hvad der sker med os og vores demokrati og velfærdssamfund, retter blikket længere ud end EU. Det er her, USA kommer ind i billedet.

Når vi taler om påvirkningen fra EU i forhold til påvirkningen fra USA, er der i særdeleshed to forhold, vi bør have in mente. For det første har USA spillet en væsentlig rolle i etableringen af det europæiske samarbejde, vi kender i dag. De fleste europæere er vidende om den amerikanske Marshallhjælp til Europa efter Anden Verdenskrig og om den politiske og økonomiske rolle, USA har spillet i sidste halvdel af det 20. århundrede. Når det kommer til det historiske forløb ved dannelsen af EF/EU er der imidlertid ikke ret mange, der forbinder det med USA. ”Ifølge den herskende, europæiske mytologi,” som Henning Koch skriver i sit bidrag til *Staten i forandring*, ”har det hidtil heddet sig, at Frankrig med sit usædvanlige vidsyn gennem diplomaten Jean Monnet og udenrigsministeren Robert Schuman skabte et originalt, fredens koncept – nærmest som ved en jomfrufødsel.”[8] Efter at amerikanske arkiver for nogle år siden blev tilgængelige for forskere, er denne europæiske mytologi imidlertid blevet svær at op-

8. Henning Koch, ”Det Europæiske Statsfællesskab – et trojansk næbdyr,” i Hanne Petersen et al., *Staten i forandring* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2001), 19.

retholde. Det viser sig nemlig, at flere af ideerne rent faktisk stammede fra USA. Den norske historiker Geir Lundestad har f.eks. påvist, at USA særdeles aktivt søgte at fremme integrationen i Vesteuropa – i al fald indtil midten af 1960'erne, hvor interessen for Europa faldt noget, men dog aldrig forsvandt helt. Med denne støtte til en region, som potentielt kunne blive en rival, adskiller USA sig ifølge Lundestad fra andre, mere traditionelle imperier.

> […] USA organiserede helt klart sit imperium på en anden måde end andre stormagter. Washington støttede faktisk dannelsen af et supranationalt Europa med egne politiske institutioner og dermed også en mulig udvikling af et alternativt politisk centrum. Som den europæiske integrations "far" Jean Monnet udtrykte det, var den amerikanske insisteren på europæisk integration "første gang i historien, at en supermagt konsekvent og resolut har støttet dannelsen af et stort fællesskab i stedet for at basere sin politik på at dele og herske".[9]

Der var flere forskellige årsager til, at amerikanerne agerede som "Europas fødselshjælper" – altså aktivt arbejdede for en europæisk integration.[10] Ønsket om at udbrede den amerikanske model samt at være med til at skabe et mere rationelt og effektivt Europa, som på længere sigt ville kunne påtage sig noget af byrden for den politisk sikkerhed i verden, og som kunne udvikle sig til et marked for amerikanske varer, spillede en rolle. Men endnu vigtigere var behovet for "dobbelt inddæmning" – behovet for at "inddæmme" ikke blot Sovjetunionen, men også Tyskland. Præsident Truman forpligtede i en tale til Kongressen i marts 1947 USA til at intervenere hvor som helst i verden, russerne måtte forsøge at sprede kommunismen. Trumandoktrinen, som indholdet af denne tale om behovet for "inddæmning" hurtigt blev kaldt, markerede begyndelsen på – eller i al fald en åben erkendelse af eksistensen af – den kolde krig.

Med hensyn til Tyskland, så var det en absolut prioritet for amerikanerne efter Anden Verdenskrig at sørge for, at landet blev afmilitariseret og

---

9. Geir Lundestad, *"Empire" by Integration: The United States and European Integration, 1945-1997* (N.Y.: Oxford University Press, 1998), 3. Se også Geir Lundestad, *The American "Empire" and Other Studies of US Foreign Policy in a Comparative Perspective* (Oxford og Oslo: Oxford University Press, 1990) og *The Fall of Great Powers: Peace Stability, and Legitimacy* (Oslo og Oxford: Scandinavian University Press, 1994).
10. Dette udtryk stammer fra Beate Neuss. Se *Geburtshelfer Europas?: Die Rolle der vereinigten Staaten im europäischen Integrationsprozess 1945-58* (Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000).

demokratiseret. Efter to verdenskrige i det 20. århundrede, som havde haft stærk tysk deltagelse, skulle Tyskland nu "uskadeliggøres" og blive en fredelig samarbejdspartner.[11] Situationen i og omkring Tyskland vedblev at optage amerikanerne i flere år. Den amerikanske respons på f.eks. Willy Brandts *Ostpolitik* i 1970'erne var ikke udelt begejstret. "Kun et føderalt Europa," skrev Henry Kissinger i sine memoirer, "kunne gøre en ende på Europas krige, danne en effektiv modvægt mod Rusland, knytte Tyskland uløseligt til Vesten samt dele de byrder og pligter med os, som førerskabet i verden (world leadership) medfører."[12]

USA spillede en vigtig rolle under hele etableringen af en demokratisk national regering i Tyskland. Et nyt føderalt system blev introduceret "med henblik på at eliminere Preussens magt og samtidig sætte grænser for den føderale regerings virke," som historikeren Tony Smith udtrykker det.[13] En forfatningsdomstol – *Bundesverfassungsgericht* – blev oprettet som et ekstra check på den føderale regering, og en rettighedsideologi som den, amerikanerne kendte hjemmefra, blev indført. Dette med rettighedsideologien er vigtigt. Tyskland nyder i dag høj anseelse som konstitutionel model for andre europæiske lande. *Bundesverfassungsgerichts* domme læses med stor interesse af andre europæiske jurister, især når disse domme berører fundamentale menneskerettigheder. Den tidligere britiske politiker og nu professor ved Harvard University, Shirley Williams, formulerer det på denne måde:

> Forbundsrepublikken Tyskland udviklede sig hurtigt til et rettighedsbaseret demokrati under stor indflydelse af den amerikanske model… Den nye tyske forfatning, som bl.a. var forfattet af den tyske professor Carl Joachim Friedrich, der var udvandret til USA og var blevet ansat på Harvard University, gav en detaljeret redegørelse for tyske borgeres fundamentale rettigheder… Tysklands forfatningsdomstol er blevet en lige så stålsat beskytter af disse rettigheder som

11. Lundestad, *"Empire" by Integration*, 13-28.
12. Henry Kissinger, *White House Years*, London 1979, citeret i Lundestad, op.cit., 28.
13. Tony Smith, *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994), 158.

> den amerikanske Højesteret har været det af "the Bill of Rights" og har haft stor indflydelse på udviklingen af menneskerettigheder i Europa.[14]

Jeg skal senere komme tilbage til dette med, at europæiske jurister – og i denne sammenhæng er det især danske jurister, det drejer sig om – læser og dermed lader sig inspirere af deres tyske kollegers domme og overvejelser. Det kan nemlig meget vel tænkes, at påvirkningen blandt danske jurister fra amerikansk rettighedstankegang bl.a. foregår via Tyskland.

USA: En nation af nationer

"Der var ikke noget håb for Europa uden integration," skrev John Foster Dulles i et diskussionspapir til et møde i National Security Council i august 1953. Dulles var udenrigsminister under Dwight Eisenhower i 1950'erne, men havde allerede fra januar 1947, hvor han holdt sin berømte "Europa må integrere eller gå til"–tale, haft stor indflydelse på udformningen af den amerikanske europapolitik.[15] Han var overbevist om, at løsningen for Europa bestod i at følge USA's eksempel og skabe en føderal union af en slags. Dette bringer os til det andet forhold omkring påvirkningen fra EU i forhold til påvirkningen fra USA, som jeg mener, det er væsentligt at få med her. USA har siden sin oprettelse været den nation af nationer, den transnationale føderation, som tilhængerne af et stærkt EU arbejder for at skabe. Det har i vid udstrækning været domstolene, der har skubbet på med hensyn til anerkendelse af minoriteters rettigheder. Amerikanerne har altid været klare over, at der er mange forskellige interesser i spil i deres samfund, og at disse interesser vil forsøge at bekæmpe hinanden. Der er hos den menige amerikaner en pragmatisk accept af, at pluralisme og mangfoldighed ikke kan undgås – en accept, som vi godt kunne bruge noget af herhjemme, hvor valgkampen i november 2001 med al ønskelig tydelighed viste, at danskerne har svært ved at forholde sig til den multikulturelle virkelighed, der er ved også at være vores. Pluralismen har været medtænkt i amerikansk politik; ingen har vel formuleret det bedre end i sin tid James Madison, den ene af arkitekterne bag den amerikanske forfatning: "Jo mindre et samfund er, jo færre partier og modsatrettede interesser vil der være… Udvid det, og der vil være større variation af særinteresser; man gør

---

14. Shirley Williams, "Human Rights in Europe," i Samantha Power og Graham Allison, eds., *Realizing Human Rights: Moving from Inspiration to Impact* (N.Y.: St. Martin's Press, 2000), 81-82.
15. Se Beate Neuss, *Geburtshelfer Europas?,* 33-35, 195-200.

det derved mindre sandsynligt, at flertallet vil have et motiv til at krænke andre borgeres rettigheder. Skulle et sådant motiv alligevel eksistere, vil det være vanskeligere for dem, som indser det, at blive sig deres styrke bevidst og at handle i samlet flok."[16]

Med undtagelse af de amerikanske indianere, som var der, længe før de hvide kom, og de sorte, som kom til USA som slaver, består den typiske amerikanske familie af indvandrere. Den konkrete indvandring kan være foregået for nogle generationer siden, men den er der i familiehistorien et eller andet sted. Det er denne historiske kendsgerning, som ligger til grund for det, den hollandske sociolog og amerikanist Rob Kroes har kaldt amerikanernes "kosmopolitanisme." Der har naturligvis været modstrømninger; der har været perioder i amerikansk historie af nationalisme, hvor man har forsøgt at lukke grænser og begrænse antallet af indvandrere – men i modsætning til det Europa, mange af de amerikanske indvandrere oprindeligt kom fra, var det oftest ønsket om at inkludere og åbne op, der vandt. "Puritanernes projekt om at grundlægge 'det nye Jerusalem,' 'byen på bakken,' som kunne ses af hele verden," skriver Kroes således i sin seneste bog *Them & Us: Questions of Citizenship in a Globalizing World*, "indebar allerede en karakteristisk kosmopolitanisme… Ideer om Amerika som 'forløser-' eller 'skæbnenation,' som går tilbage til denne tidlige periode, havde alle globalt sigte og relevans. Der var en åbenhed i det puritanske projekt, som skulle blive karakteristisk for senere amerikanske tiltag i forbindelse med opbygningen af såvel de enkelte stater som nationen som helhed – også selvom disse sidste var af overvejende verdslig natur."[17]

Pointen er her, at USA er en global smeltedigel og bevidst har indrettet sig – politisk og kulturelt – på at fungere som en sådan. Størsteparten af Amerikas befolkning (de sorte og indianerne igen undtaget) har *valgt* at komme til USA, har *valgt* amerikansk statsborgerskab frem for det statsborgerskab, de er født ind i. Samtykke og social mobilitet er vigtigere end afstamning; hvis man formår at gøre noget ud af sig selv og forbedre sin situation i livet, er det uvæsentligt, hvor man kommer fra – geografisk såvel som socialt.

---

16. James Madison, *The Federalist, No. X* (1787), citeret i David Nye, Carl Pedersen og Niels Thorsen (red.), *American Studies: A Sourcebook* (København: Akademisk Forlag, 1989/1993), 58-65.
17. Rob Kroes, *Them og US: Questions of Citizenship in a Globalizing World* (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2000), 15-16.

> Lige siden dets dannelse er USA blevet opfattet som et samfund, hvori samtykke er mere vigtigt end afstamning (consent rather than descent), og som hviler på et bestemt sæt af politiske principper. Rettigheder, friheder og interesser har altid været anset som noget, der tilhører det enkelte individ, og dette gør det politiske system endnu mere åbent og tilgængeligt.[18]

Der har i tidens løb været givet mange bud på, hvad "den amerikanske drøm" er for en størrelse. Jeg mener, Andrew Delbanco har fat i noget rigtigt, når han hævder, at den rigtige eller ægte amerikanske drøm har noget at gøre med realiseringen af rettigheder for alle – ikke bare i USA, men i hele verden. Når og hvis "menneskerettighederne, selv i den indskrænkede betydning af lige muligheder… en dag sikres for alle amerikanere, vil den amerikanske drøm ikke være opfyldt. Den har altid været en global drøm… At være rigtig amerikaner har altid betydet at se længere ud end Amerika selv."[19] Det har op gennem amerikansk historie været domstolene med Højesteret i spidsen, som har måttet definere, hvad der i praksis mentes med de i forfatningen nævnte rettigheder. Når der – for nu at tage et helt aktuelt eksempel – i den anden tilføjelse til forfatningen (second amendment) står, at enhver har ret til at bære våben, betyder det så rent konkret, sådan som de store og magtfulde våbenfirmaer gør gældende, at enhver amerikansk statsborger har ret til at købe og dernæst gå rundt på gaden med et våben? Eller skal man i fortolkningen af denne tilføjelse skele til de historiske omstæn-

---

18. Kroes, *Them og Us*, 16. – I tilknytning til det amerikanske politiske systems "åbenhed" er det interessant at bemærke sig den "korte afstand," der er mellem den menige vælger og politikerne. Hvad "we the people" mener, er ikke ligegyldigt. "In the United States, the combination of separation of powers, federalism, the direct primary, and, at the state and local level, the initiative and referendum means that citizens may make several *hundred* electoral decisions in a period of four years." Resultatet er da også, at "one of the findings of the first major comparative study of political cultures was that Americans score higher on this dimension [the degree to which ordinary people believe that their preferences significantly influence public officials] than people in Britain, Germany, Italy, and Mexico." Senere studier har bekræftet, at amerikanerne generelt "feel more 'politically efficacious' in this sense than do the citizens of most other nations." Disse citater er hentet fra *Comparative Politics Today: A World View*, seventh edition, red. af Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strøm og Russell J. Dalton (N.Y.: Longman, 2000), 749, 744.
19. Andrew Delbanco, *The Real American Dream: A Meditation on Hope* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999), 117.

digheder, under hvilke den i sin tid blev vedtaget – nemlig at man i den nye verden blev nødt til at have nogle militser, som kun kunne holde englænderne stangen, dersom de var bevæbnede – og dermed nå en langt mere snæver fortolkning?

Den amerikanske Højesteret har siden 1803 haft og navnlig i det 20. århundrede også ofte gjort brug af sin prøvelsesret til at erklære love vedtaget i Kongressen forfatningsstridige. Denne prøvelsesret er ikke direkte nævnt i forfatningen; Højesteret gjorde ganske simpelt i sagen *Marbury* v. *Madison* (1803) gældende, at den havde denne ret. I Danmark har vi nu – og det skal jeg komme tilbage til senere – en pendant til den gamle amerikanske sag i *Tvind*sagen fra 1999. Alt dette har ikke blot gjort den amerikanske Højesteret til en uhyre vigtig magtfaktor i det amerikanske samfund; det har også betydet, at det i praksis har været de ni dommere i Højesteret, som har været med til at definere, hvem der kunne blive amerikansk statsborger (og hvem der navnlig *ikke* kunne blive det), og dermed også hvad "amerikanskhed" er for en størrelse. Det sprog, der blev brugt, var juraens. Resultatet var, at diskussioner omkring national identitet – hvad USA er, og hvad det betyder at være amerikansk – er blevet knyttet uløseligt sammen med juraen, og at Højesteret har været en slags "oversætter" af amerikanske drømme om respekt for den enkelte og hans/hendes rettigheder.

Når Højesteret har kunnet opnå en så central placering i det amerikanske samfund, hænger det nøje sammen med det, jeg allerede har været inde på, nemlig at USA er – og altid har indrettet sig politisk og kulturelt på at fungere som – et multikulturelt land. Højesterets ni dommere er ikke direkte valgt af befolkningen. De er derimod indstillet af præsidenten og godkendt af Kongressen. Når man i sin tid valgte denne udvælgelsesproces (og skrev den ind i forfatningen), var det, fordi man ville sikre sig, at ikke alle grene af statsmagten var på valg og derfor ansvarlige over for flertallets ønsker og meninger. Minoriteters interesser måtte sikres, og det blev i praksis til domstolene, minoriteterne vendte sig for at blive hørt. Op gennem det 20. århundrede har først de sorte og dernæst stort set alle andre minoriteter og kvinderne kæmpet deres kamp for ligeværd og -stilling ved USA's domstole. I starten af århundredet tog den største sorte politiske organisation, NAACP (National Association for the Advancement of Colored People), helt bevidst den beslutning, at man ville forsøge at komme igennem med politiske og moralske krav hos domstolene i stedet for hos landets politikere, som man mente var for konservative og for lokalt orienterede. Højdepunktet kom for de sorte amerikanere med *Brown* v. *Board of Education of Topeka* i 1954, hvori Højesteret erklærede raceadskillelse forfatningsstridig.

Denne dom var med til at starte borgerrettighedsbevægelsen, som gav startskuddet til alle de andre minoriteters kamp. Hos kvinderne var det højesteretsdommen *Roe* v. *Wade* fra 1973 om retten til fri abort, som skulle blive central for kampen for ligestilling.

Juraen som "kulturlim"

Det bemærkelsesværdige er, at amerikansk jura og det juridiske system ikke blot er et sæt af bestemmelser om adfærd fra magteliten til folket samt et sæt af tekniske "redskaber" til bilæggelse af strid. I tilgift til dette, som amerikansk jura naturligvis også er, har befolkningen ned gennem historien og måske navnlig efter Anden Verdenskrig kunnet bruge systemet til håndhævelse af deres egne krav. Dette hænger bl.a. sammen med, at amerikanerne i sin tid overtog sædvaneretten (common law) fra briterne. Sædvaneretten er ret skabt af/i domstolene på en "case-by-case" basis. Indbygget i amerikansk sædvaneret ligger altså en retsskabende funktion for dommeren – en tættere sammenkædning mellem politik og jura, end vi er vant til i vort system. Endvidere er der i amerikansk jura tale om et to-vejs system: Juraen kommer ikke udelukkende oppefra som et sæt af påbud, hvorefter befolkningen har at rette sig; den kan også starte nedefra og være det, amerikanerne kalder "empowering", altså være den svages vej til magt. Der er et skær af græsrodskamp over de forskellige etniske gruppers juridiske kamp for ligeværd. Lige meget hvor lille og ubetydelig en sag er, står domstolene – og igen især Højesteret – for den menige amerikaner som garant for, at man kan få sin dag i retten (one's day in court), at man kan komme til orde. Den amerikanske juraprofessor Kenneth Karst taler ligefrem om juraen som en form for "kulturlim" og domstolene som et mødested for alle uanset hudfarve, køn eller religion.[20]

Man kan måske sammenfatte ovenstående ved at sige, at der i USA er gået ideologi i juraen. Der knytter sig håb og forventninger til den – håb og forventninger om, at man med domstolenes hjælp kan få USA til at leve op til idealet om ligeret for alle. Man kan ved blot et hastigt blik på tv-guiden og de talrige amerikanske serier og film, som sendes også i dansk tv, og som omhandler jura og jurister – "Ally," "Dommervagten," "Lov og orden," "Forsvarerne," "Amys ret" for bare at nævne et par stykker – forvisse sig om, hvorledes amerikansk retliggørelse og rettighedsdiskurs har for-

20. Se Kenneth L. Karst, *Belonging to America: Equal Citizenship and the Constitution* (New Haven, CT: Yale University Press, 1989).

plantet sig til kulturlivet. Har man rent faktisk set nogle af disse serier og film – og måske endda oven i købet læst John Grishams, Scott Turows eller Sara Paretskys detektivromaner – vil man også hurtigt kunne opfatte, at der er et solidt element af utopi i den amerikanske juridiske populærkultur. Ude i det virkelige liv er tingene sjældent som på tv; her er det ikke altid "den rigtige," som vinder.

Denne (utopiske) forestilling om juraen som samlende diskurs og det juridiske system som mødested for folk med vidt forskellige baggrunde og værdier, ser vi reflekteret i den internationale menneskerettighedsdiskurs. Til denne diskurs knytter sig også nogle forhåbninger om noget universelt, noget der kan overskride kulturforskelle. Menneskerettighedsdiskursen er med sin utopiske drøm om at finde en global fællesnævner totalt ude af trit med en i øvrigt ellers (kultur)relativiseret og relativiserende tidsånd. Den ligner mest af alt en af de store historier eller metahistorier, som vi systematisk har fået dekonstrueret op gennem det 20. århundrede. Den passer ikke ind, men trænger sig ikke desto mindre hele tiden på som en påmindelse om, at det er på tide i en global, multikulturel og -religiøs verden at koncentrere sig om det, vi alle måtte have til fælles. Som civil ideologi passer den det moderne menneske godt: Den tillader den enkelte at kæmpe for sin individuelle ret, samtidig med at vedkommende indgår i et større (globalt?) fællesskab sammen med andre rettighedstagere.

Det er i denne forbindelse interessant – og her kommer vi så tilbage til EU og påvirkningen fra Europa og/eller fra USA – at EF-domstolen i Luxembourg de senere år har spillet en rolle, som ligner den, vi har set den amerikanske Højesteret spille. Domstolen har været aktivistisk, har anlagt en meget integrationsvenlig fortolkningsstil og dermed skubbet EU-samarbejdet i en mere føderal retning, end der har været politisk flertal for i de enkelte medlemsstater. "Det skyldes ikke mindst Domstolen," siger Marlene Wind i en artikel i *Weekendavisen*, "at det europæiske samarbejde har udviklet sig langt ud over, hvad man kunne forvente af et normalt mellemstatsligt samarbejde og noget af det unikke – set i historisk perspektiv – er netop den alliance, der gradvis er blevet skabt mellem den enkelte borger og et transnationalt retssystem. Man kunne også sige, at EU i flere og flere tilfælde har overtaget nationalstaternes rolle som 'rettigheds-giver'." Wind føjer til, at en amerikansk forsker lidt drillende har kaldt EF-domstolens judicielle aktivisme for "Government by Judges." Og noget om snakken er der. Ligesom det har været tilfældet i USA, har EF-domstolen udvidet EU-borgernes basale rettigheder – det er således ikke tilfældigt, bemærker Wind, "at f.eks. britiske feminister ved flere lejligheder har hyldet Domsto-

len, fordi den gennem sine domme har gjort langt mere for ligestillingen på det britiske arbejdsmarked, end nogen britisk regering eller fagbevægelse har formået."[21]

Det Europæiske Råd besluttede i juni 1999, at der for EU skulle udarbejdes et charter, der skulle omfatte og formulere de grundlæggende rettigheder for EU. Det Europæiske Charter om fundamentale rettigheder blev godkendt på et møde i Nice i december 2000, og det udmærker sig især ved i en og samme tekst at kombinere de civile og politiske rettigheder (første generations menneskerettighederne) med de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder (anden og tredje generations rettighederne). I sin omtale af det nye EU-Charter på det danske Center for Menneskerettigheders hjemmeside skriver Isi Foighel bl.a. følgende:

> Ønsket om et sådant dokument var motiveret af et reelt politisk behov for, at man gør det synligt, at der i Europa er et fælles menneskeretligt grundlag, og at EU som organisation virker på baggrund af dette grundlag. Man vil med andre ord gøre det klart, at der i Europa er mere fælles gods end enigheden om de frie bevægelser for arbejdskraft, varer og kapital.[22]

Foighel er tæt på her at formulere det europæiske "fælles gods" som "et fælles menneskeretligt grundlag." Dersom Foighel har ret i, at det, vi har tilfælles i Europa, har noget med menneskerettigheder at gøre, og dersom Marlene Wind har ret i, at EU-Domstolen er godt i gang med at integrere de europæiske befolkninger,[23] er der ikke langt igen til Kenneth Karsts ovenfor omtalte tese om juraen i USA som kulturlim!

---

21. Marlene Wind, "Tabu," Kommentar i *Weekendavisen*, 19.-25. oktober 2001, 4.
22. Isi Foighel om udarbejdelsen af EU Charteret, Center for Menneskerettigheders hjemmeside (www.menneskeret.dk), 29-9-2001.
23. Wind er ikke den eneste forsker, der har hævdet, at der sker europæisk integration via EF-domstolen. Jf. f.eks. Hjalte Rasmussen, der om EF-domstolens dommeres integrations-retspraksis anfører, at "EFD's opfattelse af sin egen institutionelle rolle, som dens dommere ved flere lejligheder har sagt, var at fungere som 'integrationens motor.' Den rolle har EFD omsat til virkelighed med betydelig motorkraft bag intentionerne" (*Folkestyre, Grundlov og Højesteret: Grundlovens § 20 på prøve.* København: Christian Ejlers' Forlag, 1996, 100).

Globalisering og/eller påvirkning fra USA?

Der skrives meget om globalisering for øjeblikket. Der er enkelte, som mener, at al tale om globalisering er stærkt overdrevet. Den engelske samfundsforsker Paul Hirst hævder f.eks., at dette med at tale om globale markedskræfter, der har vundet over nationalstaterne og regeringerne er en myte – noget, der giver såvel højre- som vestrefløjen en højst tiltrængt ny historie at fortælle.[24] De fleste af os er dog nok enige om, at der sker et eller andet vigtigt og "anderledes" med os. Det er så spørgsmålet, hvad vi skal kalde dette "anderledes", og hvad vi skal mene om det. Selv er jeg af den overbevisning, at en hel del af det, som går under navnet "globalisering" lige så godt kunne kaldes påvirkning fra USA. Dette gælder navnlig, når vi taler om den *kulturelle* del af globaliseringen.

Mange vil typisk associere globalisering med noget økonomisk og især med etableringen af et globalt marked. Det er dog ikke "nok" kun at tale økonomi her. Som sociologen Malcolm Waters har påpeget, er det vigtigt også at tale om politik og kultur i forbindelse med globalisering. Som Waters definerer det, er globalisering "*en social proces, som følge af hvilken økonomiske, sociale og kulturelle arrangementers geografiske bundethed bliver mindre, og folk er klare over det og forholder sig derefter*." Denne proces ytrer sig forskelligt inden for henholdsvis den økonomiske, politiske og kulturelle sfære:

1. Den økonomiske sfære: Sociale arrangementer, som har at gøre med produktionen, udvekslingen, distributionen og forbruget af land, kapital, varer og arbejdsydelser.
2. Den politiske sfære: Sociale arrangementer, som har med koncentrationen og anvendelsen af magt at gøre, og som kan etablere kontrol over befolkninger, territorier og andre aktiver – i særdeleshed i henseende til den organiserede udveksling af tvang og overvågning (militær, politi, bureaukrati, osv.); sådanne institutionaliserede udøvelser heraf som autoritet, regulering, administration og diplomati; og sådanne ressourcer som vælgerstøtte, politiske bidrag, kapacitet for omfordeling, borgerrettigheder, skattestøtte, lobbying og lydighed.

---

24. Se Paul Hirst og Grahame Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance* (Polity Press, 1999, 2nd edition).

3. Den kulturelle sfære: Sociale arrangementer, som har at gøre med produktionen, udvekslingen og det at udtrykke symboler (tegn) – symboler, der repræsenterer fakta, betydninger, anskuelser, engagementer, præferencer, smag og værdier.[25]

Inden for hvert af disse tre områder af det sociale liv sker der udvekslinger af forskellig art. Mens det inden for den økonomiske sfære typisk vil dreje sig om noget rent materielt som f.eks. handel, kapitalopsparing og lønarbejde, er der inden for det politiske område tale om udvekslinger som f.eks. ledelse, social kontrol og deltagelse i internationale relationer. I modsætning hertil er de udvekslinger, som foregår i den kulturelle sfære, af mere symbolsk art. De foregår ved hjælp af "mundtlig kommunikation, offentliggørelse, optræden, undervisning, ritual, underholdning, information eller råd, propaganda, reklame, offentlig demonstration, forskning, dataindsamling og –overførsel, udstilling og optog."[26]

Økonomisk/materielle udvekslinger foregår oftest på lokalt plan, mens politiske udvekslinger knytter sig til nationalstaten. Når vi derimod kommer ind på de kulturelle/symbolske udvekslinger, så er det karakteristiske for dem, siger Waters, at de ikke er tilknyttet nogen bestemt geografisk lokalitet:

> Symboler kan spredes hurtigt og overalt. Det er meget vanskeligere at monopolisere de ressourcer (menneskelig opfindsomhed), der kræves for at producere tegn, end det er at monopolisere de ressourcer (kapital), der er involveret i produktionen af materielle objekter eller udøvelsen af magt (tvang) og følgelig også mere vanskeligt at koncentrere dem rumligt. Desuden er de lette at transportere og at kommunikere videre. Og måske allervigtigst: Eftersom symboler ofte appellerer til fundamentale menneskelige følelser, har de ofte universel betydning.[27]

Waters' teorier omkring globalisering er kontroversielle. Men de er også spændende. Hvis Waters har ret, betyder det, at vi først for alvor kan tale om globalisering – som noget grænseoverskridende, noget, der ikke længere snævert er knyttet til nationalstaten – når kulturen er med. Eller sagt på en anden måde, så er det den kulturelle globalisering, som er med til at

25. Malcolm Waters, *Globalization* (London: Routledge, 2001, 2nd edition), 5, 17.
26. Ibid., 18-20.
27. Ibid.

presse den politiske og økonomiske globalisering fremad – "*materielle udvekslinger lokaliserer; politiske udvekslinger internationaliserer; og symbolske udvekslinger globaliserer*," som Waters selv udtrykker det.[28]

Amerikansk kultur som grænseoverskridende

Jeg vil i det følgende bygge videre på Waters og hævde, at den kultur, som mere end nogen anden for øjeblikket er med til at drive globaliseringen fremad, er den amerikanske.[29] Hvis vi er interesserede i den kulturelle logik – de symbolske udvekslinger, som for alvor er globale og kan gøre krav på at have universel interesse – bag globaliseringen, så gør vi klogt i at vende vores opmærksomhed mod vest. "Gå på nettet (web up), lav tingene mindre (downsize), standardiser og marcher til Amerikas kulturelle toner ind i den Hurtige Verden," som Thomas Friedman skriver i sin meget omtalte debatbog *The Lexus and the Olive Tree*, der udkom i 2000. "Med slutningen af den kolde krig er globalisering ensbetydende med anglo-amerikansk kapitalisme… med globaliseringen af amerikansk kultur og kulturikoner." I bogen foreslår Friedman i øvrigt, at vi i stedet for "amerikanisering" eller "globalisering" taler om "amerikanisering-globalisering."[30]

Det er imidlertid ikke kun amerikansk populærkultur, der er relevant i forbindelse med denne kulturelle globalisering. Også den elitære del af det amerikanske kulturliv er vigtig. "Dannelsen og konsolideringen af en i bund og grund globalt, internationalt og kulturelt sammenkædet elite,"

---

28. Ibid., 20.
29. Dette er, skal jeg skynde mig at sige, ikke Waters', men min egen pointe. Waters ønsker ganske vist ikke at blive taget til indtægt for, at verden bliver amerikaniseret, men han kommer tæt på at sige noget relateret, når han taler om "relativisering." Dette er et udtryk, han har overtaget fra R. Robertson. Globaliseringen er for Waters en direkte følge af den vestlige kulturs ekspansion. Dette betyder ikke, at "every corner of the planet must become Westernized and capitalist but rather that every set of social arrangements must establish its position in relation to the capitalist West – to use Robertson's term, it must relativize itself" (Waters, *Globalization*, 6). Det, der skete d. 11. september 2001, er vel i virkeligheden det bedste eksempel på en sådan relativisering. Osama Bin Laden og hans netværk er en reaktion mod Vesten (og navnlig USA) og mod globalisering, mere end det er noget, som "bare" er opstået af sig selv i den arabiske verden. Det er en reaktion mod det, vesten *er* og ikke blot det, vesten *gør*.
30. Thomas Friedman, *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization* (N.Y.: Anchor Books, 2000), 383, 380.

hævder f.eks. juristen og menneskerettighedsaktivisten Kenneth Anderson, ”er i fuld gang.” Den elitekultur, som specielt interesserer Anderson, er den, der kendetegner internationale organisationer. Hvor forskellige de end måtte være med hensyn til formål og indhold, så er internationale organisationer som FN, Verdensbanken, den Internationale monetære Fond (IMF), Verdens Handelsorganisationen (WTO) og Organisationen for økonomisk samarbejde og Udvikling (OECD) alle sammen enige om at støtte to ting: En global kapitalisme og menneskerettigheder. Vi ser oftere og oftere, at disse to knyttes sammen. Det er f.eks. vanskeligt for et land at opnå økonomisk støtte, hvis det ikke samtidig sørger for at have en acceptabel politik på menneskerettighedsområdet. Anderson udtrykker en vis bekymring ikke blot for den internationale menneskerettighedsdiskurs, men også for de institutioner, som de senere år er skudt op for at beskytte denne, og for hvem det efterhånden er lykkedes at skabe en slags internationalt civilt samfund. Man bør debattere, mener han, hvorvidt dette internationale civile samfund efterhånden har opnået en så tilpas høj status, at det ”går hen og bliver en erstatning for demokratiet.”[31]

I den særlige retorik, som internationale menneskerettighedsforkæmpere ynder at bruge, mener Anderson at kunne høre et ekko af de identitetspolitiske diskussioner, han kender så vel hjemme fra USA. Det, vi oplever, siger han, er en globalisering af de kulturkrige (culture wars – kulturkampe mellem de forskellige etniske grupper), som de seneste femten til tyve år har raset i USA med stor styrke. Dette har fået amerikanere som ham selv til at føle sig helt hjemme på den internationale menneskerettighedsscene. Amerikanerne har, sådan som Anderson har oplevet det som medlem af Human Rights Watch, især været parate til at gøre en aktiv indsats,

> når de rettigheder, som stod på spil, var af identitetspolitisk art og ikke drejede sig om økonomiske rettigheder eller omfordelingspolitik… når det med andre ord drejede sig om ‘status’ omsat til fundamentale rettigheder… kulturelle ting, som set fra et amerikansk synspunkt mest af alt lignede den slags omgåelsesmanøvrer, som de amerikanske kulturkrige har været fulde af.[32]

31. Kenneth Anderson, “After Seattle: Public International Organizations, Non-Governmental Organizations (NGOs), and Democratic Sovereignty in an Era of Globalization. An Essay on Contested Legitimacy.” Ikke-offentliggjort manuskript i min besiddelse, 19, 156.
32. Ibid., 158.

Sådan, som den kommer til udtryk i internationale menneskerettighedsbevægelser, har altså globaliseringen af en bestemt, rettighedsorienteret elitekultur sine rødder i amerikansk kultur, ganske på samme måde som globaliseringen af populærkulturen har det.

Når jeg her taler om elitære aspekter ved amerikansk kultur, vil det givetvis overraske mange danskere, for hvem "amerikansk kultur" er ensbetydende med masse- eller populærkultur. Anderson har imidlertid fat i noget vigtigt. Amerikas kulturkrige, kanon- og politisk korrektheds debatter[33] har for størstedelens vedkommende være ført af den intellektuelle elite ved landets bedste universiteter. De forskellige deltagere i disse kulturkrige har ofte benyttet sig af en rettighedsdebat. Argumenterne har været, at denne eller hin gruppe i det amerikanske samfund havde 'ret' til at holde fast ved deres specifikke kulturarv og ikke behøvede at blive assimileret. Det er denne identitetspolitiske debat, der har sat sit præg på den internationale menneskerettighedsdebat. "Hvis man betragter tingene sådan lidt fra oven," som politologen Jeremy Rabkin skriver,

> "så kan man ane konturerne af en politisk arena, der er en international projicering af den form for politisk kamp for almenvellets interesser (public-interest advocacy), som blev udviklet i USA i 1970'erne. Nogle af de personer og grupper, der dengang var mest aktive i amerikansk politisk regi, genfinder vi i dag i diverse internationale fora, og de beskriver deres engagement på samme måde som dengang".[34]

Vi er tilbage ved dette med juraen som kulturlim og dette med, at kampen for minoriteters ligeværd og rettigheder føres ved domstolene – altså juridisk aktivisme.[35] Det er blandingen her af det multikulturelle og det juridiske, der i bund og grund præger det amerikanske samfund, som er ved at

---

33. Kanondebatterne (canon debates), som har raset i USA de sidste tyve år, drejer sig kort fortalt om læseplaner: Hvordan fremstilles amerikansk historie og litteratur rundt omkring i landets undervisningsfora; hvis historie og litteratur lærer børnene og de unge – de hvide indvandreres fra Europa eller indvandreres fra resten af verden også? Dybest set er det begrebet dannelse, der står på spil.
34. Jeremy Rabkin, *Why Sovereignty Matters* (Washington, DC: American Enterprise Institute Press, 1998), 42.
35. Det er betegnende, at der på Kenneth Andersons profilside på American University, Washington College of Laws hjemmeside står: "The study of law is the best way I know to unite the intellectual and the activist" (se *www.wcl.american.edu/faculty/anderson* – 13. december 2001).

brede sig til vore breddegrader. Ideen om (menneske)rettigheder – om menneskelig værdighed og respekt for det enkelte individ og hans/hendes rettigheder – er som bekendt af europæisk oprindelse. Den stammer især fra oplysningstidens filosoffer, men det er i USA, at denne og beslægtede ideer for alvor fandt fodfæste. Den franske filosof Jean Beaudrillard omtaler i sin bog *Amerika* USA som den virkeliggjorte europæiske utopi – det, Europa kunne være blevet.[36] Nu får vi så vore egne ideer tilbage igen – blot har de i mellemtiden fået en særlig amerikansk drejning. ”På samme måde som frihedsbegrebet har sit udspring i Europa,”skriver Rob Kroes, ”så har amerikanske multikulturalisters kampe for frigørelse deres intellektuelle rødder i Europa; men, som det er tilfældet med frihedsbegrebet, kommer inspirationen i dag til os europæere fra Amerika, ‘éclairant le monde’.”[37]

36. Se Jean Beaudrillard, *Amérique* (Paris, 1986) – dansk: *Amerika* (København: Akademisk Forlag, 1987).
37. Kroes, *Them og Us*, 22.

Kapitel 3
Den danske juridiske verden: På vej mod demokrati med konstitutionalisme og mod en (menneske)rettighedsbaseret kultur

Fra ”demokrati uden” til ”demokrati med konstitutionalisme”

I bogen *Folkestyre, Grundlov og Højesteret* fra 1996 diskuterer Hjalte Rasmussen den såkaldte Prøvelsesdom, altså Højesterets dom i sagen om elleve danske borgere mod statsminister Poul Nyrup Rasmussen, som blev afsagt d. 12. august 1996. Dommen indvarsler en øget juridisk aktivisme, som Ramussen mener vil have en positiv indvirkning på det danske demokrati og forfatningsliv.[38] Gorm Toftegaard Nielsen har kaldt sin kollegas bog for ”en lille, men tankevækkende bog” og har givet udtryk for, at den er ”det mest helhjertede skrift for øget dommerindflydelse i samfundet, der er trykt på dansk.”[39] Toftegaard Nielsen er dybt uenig med Rasmussen i, at denne øgede dommerindflydelse er en god ting for Danmark, men han er ikke uenig i, at den *er* der.

Diskussionen mellem de to danske jurister drejer sig dybest set om, hvilken slags demokrati vi bør have i Danmark. Skal Folketinget afgive en del af sin politiske eller retsskabende funktion til domstolene, og skal det være Folketinget eller domstolene med Højesteret i spidsen, der skal fortolke grundloven? Skal vi, for nu at bruge Hjalte Rasmussens betegnelser, have ”demokrati *uden*” eller ”demokrati *med* konstitutionalisme”? Demokrati uden konstitutionalisme er, forklarer Rasmussen, den form for demokrati, danskerne har levet med siden parlamentarismens indførelse i begyndelsen af det 20. århundrede.

> Det er et demokrati uden aktiv eller finmasket domstolskontrol med lovgivningen ... Hørup formulerede topmålet af denne demokrati-model, da han udtalte sin berømte sætning om, at ingen skal være over og ingen ved siden af Folke-

38. Hjalte Rasmussen, *Folkestyre, Grundlov og Højesteret: Grundlovens § 20 på prøve* (København: Christian Ejlers' Forlag, 1996).
39. Gorm Toftegaard Nielsen, ”Domstolene som den tredje statsmagt,“ i Toftegaard Nielsen (red.), *Parlamentarismen: Hvem tog magten?* (Århus: Aarhus Universitetsforlag, 2001), 159.

> tinget ... 'Uden konstitutionalisme' betyder selvfølgelig ikke, at der ikke findes en skreven forfatning eller konstitution. Denne demokratiform er derimod karakteriseret ved, at det overlades til de folkevalgte i Folketinget inden for vide grænser at fortolke Grundloven, herunder dens bestemmelse om grænserne for Folketingets egen (lovgivende) magt.[40]

Det er denne demokratiform, der nu er ved at vige til fordel for demokrati med konstitutionalisme. Sidstnævnte har Højesteret aktivt været med til at fremme blandt andet ved afsigelsen af Prøvelsesdommen i august 1996 og navnlig – kan vi så tilføje i dag – med Tvinddommen fra 1999. Demokrati med konstitutionalisme går ud fra, at "mindretal har legitime, retlige beskyttelsesbehov, også i tilfælde hvor deres menneskerettigheder eller andre grundlovssikrede rettigheder krænkes på en mindre soleklar måde (end de oplagte og grove grundlovsbrud, som hidtidig praksis forudsatte, at domstolene ville underkende)."[41] Det væsentlige er mindretallet og dets rettigheder. I et land med demokrati uden konstitutionalisme vil mindretallet være henvist til det, landsdommer Holger Kallehauge har kaldt "de gode viljers politik."[42] Lykkes det ikke for mindretallet at overbevise flertallet om det rimelige i at tilgodese netop deres behov, må de underkaste sig flertallets vilje. I værste fald kan der blive tale om et "oplyst flertalsdiktatur."[43]

Så længe der stadig i Danmark er rimelig konsensus om vigtige politiske, sociale og kulturelle emner, er dette ikke så slemt. Men situationen kan meget vel ændre sig, efterhånden som vi som følge af vort EU-medlemskab og globale udviklinger i det hele taget, bliver tvunget til at åbne vore grænser, og derfor må finde os i at få en politisk situation, som er præget af langt større uenighed folk imellem. Her vil der uvægerligt blive tale om

> et modsætningsforhold inden i det enkelte individ, afhængig af om han/hun handler som vælger eller som en person, der er interesseret i at beskytte sine grundlæggende rettigheder. Som vælger vil man være interesseret i sammen med andre at danne det flertal, som kan føre en politik efter ens hjerte. Heroverfor står, at enhver borger i en given situation som medlem af et mindretal under

---

40. Hjalte Rasmussen, *Folkestyre, Grundlov og Højesteret*, 35.
41. Ibid.
42. Holger Kallehauge, "Handicap og menneskerettigheder," *LighedsTegn*, Nr. 3 – September 1998, 5. Se også Helle Baagø, "Minoriteter stiller krav," *DJØF-bladet*, no. 8, 14. april 2000, i hvilken Holger Kallehauge "gør op med de gode viljers politik" og hævder, at "handicappede og andre minoritetsgrupper skal have lovfæstet ret til uddannelse og beskæftigelse" (12).
43. Hjalte Rasmussen, *Folkestyre, Grundlov og Højesteret*, 38.

> et flertalsdiktatur kan komme til at se sine rettigheder kørt over af flertallets tromle.[44]

Kernen i demokrati med konstitutionalisme er prøvelsesretten. Det er ved at tillade domstolene at udøve en mere aktiv prøvelsesret, at man bedst beskytter mindretallet, hævder Rasmussen. Grundloven opregner en række fundamentale rettigheder for den enkelte borger, og disse må ikke kunne sættes ud af kraft, blot fordi flertallet i givet fald måtte ønske at "glemme" dem.

Det er navnlig i menneskeretlig sammenhæng, at det ønskværdige i en aktiv domstolsprøvelse fremhæves. Argumentet for at sikre mindretallets rettigheder står stærkest, som Rasmussen skriver, "i sager om respekt for menneskerettighederne." De betydelige retlige konsekvenser, som den stigende anerkendelse af menneskerettighederne har i dansk ret, er noget, jeg senere skal vende tilbage til. Her er det blot vigtigt at få med, at dansk retspraksis er ved at nærme sig den retspraksis, vi kender fra vore europæiske nabolande – og USA. Med Prøvelsesdommen viste Højesterets dommere ifølge Rasmussen, at de "havde opfanget signalerne fra en international udvikling, der siden 2. verdenskrig er gået i retning af, at retsregler – navnlig forfatningsregler – sætter stedse flere hegnspæle op om, hvad politikere kan foretage sig."[45] I vores naboland, Norge, har domstolene f.eks. siden sidste halvdel af det 19. århundrede udøvet en aktiv prøvelsesret, og også i Tyskland har man – belært af Hitler-tidens massive overtrædelse af menneskerettighederne – taget demokrati med konstitutionalisme til sig.

Med hensyn til Tyskland havde, som vi så tidligere, amerikanerne en finger med i spillet. Selvom Hjalte Rasmussen fuldt ud anerkender, at inspirationen til udviklingen i Europa fortrinsvis kom fra USA, er han som de fleste af sine danske juristkolleger ikke meget for at se ud over en europæisk kontekst. "US Supreme Court's aktive udøvelse af prøvelsesretten er nok den i verden bedst kendte," anfører han f.eks. et sted, for blot straks derefter at affeje tanken om amerikansk indflydelse: "Men det amerikanske styre er så forskelligt fra det danske som vel tænkeligt: dét er et præsidentielt styre, vores et folkestyre med parlamentarisme." Dette sidste kan Rasmussen nok have ret i, men jeg kan alligevel ikke lade være med at undre mig over, hvor lidt interesse han viser for USA. Navnlig er det påfaldende, at han i sin sammenfatning af diskussionen omkring prøvelsesretten hæv-

44. Ibid., 38, 39.
45. Ibid., 41, 57.

der at være inspireret af "det englænderne kalder *rule of law – not of man*" uden samtidig at komme ind på, at det er i USA – langt mere end i England – at "rule of law" anerkendes som noget helt essentielt.[46] I England er det endnu sådan, som han også selv nævner, at eksistensen af en egentlig prøvelsesret ikke anerkendes, og at lovgiverne derfor nyder uindskrænket magt. Ingen har vel i tidens løb sagt bedre end Abraham Lincoln, præcist hvor central "the rule of law" er for USA:

> Lad hver eneste amerikanske mor videregive til den spæde baby, som ligger og pludrer på hendes skød, ærbødighed for lovene – lad den blive en del af undervisningen i vore skoler og på vore seminarier og universiteter; lad den blive omtalt i skolebøger, stavebøger og almanakker; lad den indgå i vore præsters prædikener, blive udråbt i vore lovgivende forsamlinger og blive håndhævet af vore domstole. Lad den, kort sagt, blive vor nations *politiske religion*; og lad gamle og unge, rige og fattige, alvorlige og muntre, af alle køn og tungemål, og farver og baggrunde, uophørligt ofre på dens alter.[47]

Går man ind for en aktiv domstolsprøvelse, så må man, som Rasmussen gør os opmærksom på, "da også som medlem af flertallet acceptere, at domstolene kan formulere grænserne for flertallets magt."[48] Og lige netop dette er et problem for dem, der stadig hælder til demokrati uden konstitutionalisme. En af disse er Gorm Toftegaard Nielsen, der i sit bidrag til *Parlamentarismen – hvem tog magten?* beklager udviklingen hen imod demokrati med konstitutionalisme.

Med dommen af 19.2.1999 (U 1999.841) fandt 12 dommere i Højesteret enstemmigt, at Tvindloven var i strid med grundlovens § 3. Forslaget til den lov, der kom til at hedde Tvindloven, var fremsat af regeringen d. 8. maj 1996 og opstillede en række krav for at yde støtte til frie skoler. Støtte kunne, som der stod i lovens § 7, ikke ydes til Tvindskolerne, eftersom disse skoler ikke havde overholdt de gældende regler for støtte. Dermed viste Højesteret, at man også i Danmark var villig til at erklære en lov vedtaget i Folketinget grundlovsstridig. Det "løfte" om en mere aktiv domstolsprøvelse, som lå i Prøvelsesdommen fra 1996, var nu indfriet. Flere jurister har givet udtryk for, at Tvinddommen ikke nødvendigvis kan tages som et ud-

46. Ibid., 59, 36, 43.
47. Abraham Lincoln, "Address Before the Young Men's Lyceum of Springfield, Illinois" (1838), citeret i David Ray Papke, *Heretics in the Temple: Americans Who Reject the Nation's Legal Faith* (New York: New York University Press, 1998), 15.
48. Hjalte Rasmussen, *Folkestyre, Grundlov og Højesteret*, 39.

tryk for en ny og mere aktiv dansk Højesteret; den var måske "kun" et udtryk for, at Højesteret gav Folketinget en hårdt tiltrængt påmindelse om grundlovens magtfordelingslære.[49] Dette er imidlertid, som Toftegaard Nielsen udtrykker det, "ikke til hinder for en diskussion af, om domstolene på andre områder har og bør have en styrket rolle i magtspillet eller en øget retsskabende funktion."[50]

Toftegaard Nielsen deler som sagt ikke Hjalte Rasmussen og andres "domstolsbegejstring." På spørgsmålet om, hvad der umiddelbart taler for at give domstolene en retsskabende rolle, forekommer "svaret [ham] nærliggende: Intet." Imod taler derimod en hel del. Det er for det første uacceptabelt at give domstolene større indflydelse i det politiske magtspil. At give en del af den politiske magt til dommerne, vil være ensbetydende med at fratage de enkelte borgere/vælgere den demokratiske ret, der er kernen i det danske demokrati.

Den ideologi, der ligger bag vores samfundsopfattelse, er samfundspagten fra 1600- og 1700-tallets oplysningsfilosoffer. Først og fremmest John Locke. Magten har ikke sin legitimation ovenfra, men fra folket. Det er folket, der har besluttet at give en del af sin autonomi til de styrende, som folket selv vælger. Det er valget, der legitimerer lovgivningsmagten i et demokrati.[51]

Dernæst er der stor fare for, at det at overlade en retsskabende funktion til domstolene vil øge borgernes retsusikkerhed. En dom er et udtryk for en eller flere dommeres fortolkning af gældende ret. I denne fortolkning kan der ligge et (subjektivt) skøn – i al fald, når vi kommer over i noget med uskrevne regler og indlæsning mellem linjerne af naturretlige principper. Hvis dommeres personlige skøn skal tælle mere, end de gør i dag, hvor der lægges megen vægt på de skrevne, positive regler – og dette kan meget vel ske med den stigende anerkendelse i dansk ret af menneske- og naturretlige principper – så vil der være en betydelig usikkerhed om, hvad der er gældende ret fremover. Internationale menneskerettighedstraktater og konven-

---

49. Se f.eks. Steen Rønsholdt, "Om grundlovsfortolkning og konkret retsanvendelse – en statsretslig overraskelse?," *Ugeskrift for Retsvæsen* (litterær afdeling), nr. 36, 1999, 333-45. Heri gør forfatteren bl.a. gældende, at "det kan være nok så konstruktivt og opbyggeligt at se Højesterets dom [i Tvindsagen] ikke som en nyskabelse, men – i hvert fald også – som en konsekvent fortsættelse af den allerede eksisterende prøvelsesret på uskrevent grundlag" (333).
50. Toftegaard Nielsen, "Domstolene som tredje statsmagt," 155.
51. Ibid.

tioner er oftest formuleret som retlige principper eller standarder, som er svære at fortolke. Dette giver den enkelte, fortolkende dommer stort spillerum og mulighed for "kreativ" fortolkning. En følge af at tiltræde stadigt flere menneskerettighedstraktater og konventioner kan derfor meget vel blive, anfører Toftegaard Nielsen, at magten flyttes fra de folkevalgte parlamenter til en lille elite af dommere – at det viser sig at være dommerne, der "tog magten."[52]

> Vi vil i Europa få en elite af dommere ved de internationale domstole – p.t. EF-domstolen og Menneskerettighedsdomstolen – og de nationale forfatningsrets- og højesteretsdommere, som vil udvikle en fælles retskultur ved dynamiske eller kreative fortolkninger på grund af vagt formulerede traktatbestemmelser. En fortolkning, der vil give mindelser om fortidens naturret og den deraf følgende betydelige retsusikkerhed.[53]

Vi kan ikke klandre juristernes selv for alt dette nye, siger Toftegaard Nielsen. Globale tendenser er ikke produkter af en juridisk, men derimod af en teknologisk udvikling, og de medfører et stigende behov for at løse fundamentale problemer på internationalt plan. Dette vil sætte de nationale parlamenter ud af funktion, og da der (endnu) ikke findes en international lovgiver, vil "dommerne næsten pr. automatik blive mere og mere inddraget i retsskabende arbejde." Og det er vel for meget forlangt, om juristerne ikke skulle nyde at blive placeret "på en piedestal højt hævet over den almindelige hob."[54] Det giver mere arbejde og forøger samtidig den juridiske professions status i samfundet.[55]

Aktivistiske domstole: Den amerikanske kontekst

De problemer, Toftegaard Nielsen her påpeger omkring mere aktivistiske domstole og fortolkningen eller udlægningen af vagt formulerede juridiske

---

52. Jf. titlen på den af Gorm Toftegaard Nielsen redigerede bog, *Parlamentarismen – hvem tog magten?*.
53. Ibid., 178.
54. Ibid., 178, 177.
55. Jf. også her Bent Christensen, som allerede i 1990 var inde på noget af det samme: "Endelig skal man nok tage juristernes indstilling med i betragtning. Det alternative syn på forholdet mellem domstole og lovgivningsmagt er egnet til at øge juristernes betydning og deres prestige. Det ville næsten være for meget forlangt, om denne kendsgerning skulle være helt uden betydning for juristernes stillingtagen" (Bent Christensen, "Domstolene og lovgivningsmagten," *Ugeskrift for Retsvæsen*, 1990 B, 83).

standarder, er såre velkendte i en amerikansk kontekst. Lige siden Højesterets præsident John Marshall i 1803 skrev dom i sagen *Marbury* v. *Madison*, har et af de mest omdiskuterede emner i amerikansk politik netop været juridisk aktivisme (judicial activism) i forhold til juridisk tilbageholdenhed (judicial restraint). Der skulle gå næsten hundrede og halvtreds år, før prøvelsesretten for alvor blev brugt på føderalt plan.

Med sin udnævnelse i 1953 af Californiens tidligere republikanske guvernør, Earl Warren, som Højesterets præsident, gjorde republikaneren Eisenhower i nælderne – præsidenten kaldte da også senere denne udnævnelse for "den største og dummeste fejltagelse, jeg nogensinde har begået."[56] Warren, som havde syntes pænt konservativ som guvernør, viste sig nu at have en social samvittighed, og det var i hans tid som Højesterets præsident (under "the Warren Court," 1953-69), at domstolene rigtigt udviklede sig til at blive de svages beskytter. Mest kendt er, som allerede omtalt, dommen i sagen *Brown* v. *Board of Education of Topeka* fra 1954, som erklærede raceadskillelse i USA's skoler for forfatningsstridig. Reaktionen på *Brown* blandt de hvide i Sydstaterne var meget negativ, og det er interessant, at den mest berømte sydstatsrespons, det såkaldte "Southern Manifesto" fra 1956 mere handler om Højesterets aktivisme, end om raceadskillelse som sådan. Manifestet blev skrevet af 101 Kongresmedlemmer fra Sydstaterne og begynder således:

> Vi anser Højesterets dom i skolesagerne for at være en klar overskridelse af Rettens beføjelse. Den er et klart udtryk for den tendens blandt de føderale domstole til at politisere, vi har set de senere år. Dette forklejner Kongressens autoritet og gør indgreb i de rettigheder, som er forbeholdt de enkelte stater og den amerikanske befolkning.[57]

Brown var heller ikke Eisenhowers og andre republikanske politikeres kop te. Juridisk aktivisme har da også siden været en torn i øjet på det konservative Amerika – i al fald lige indtil en vis Kenneth Starr i 1998 opdagede, at

56. Dwight D. Eisenhower, citeret i George Brown Tindall og David E.Shi, *America: A Narrative History*, 4th Edition, Vol. II (N.Y.: Norton, 1996), 1366.
57. "The Southern Manifesto," 1956, citeret fra Kermit L Hall, red., *Major Problems in American Constitutional History*, Vol. II (Lexington, Mass.: D. C. Heath and Co., 1992), 367.

dette med at ændre samfundet somme tider mest effektivt kan opnås via domstolene.[58]

Med hensyn til problemerne omkring fortolkningen af juridiske tekster, så foregår en god del af debatten herom inden for det nyere akademiske felt, som er blevet kaldt ret og litteratur (law and literature). Dette tværfaglige tiltag tog sin spæde begyndelse i slutningen af 1970'erne, men har siden ekspanderet hurtigt. Der er flere ting, som optager debattørerne, men en af de vigtigste er netop det hermeneutiske og de problemer omkring subjektivitet og objektivitet i fortolkningen af både en juridisk og en litterær tekst, som også interesserer Gorm Toftegaard Nielsen.[59]

Fokus på domstolene

Toftegaard Nielsens diskussion med sin kollega, Hjalte Rasmussen, er repræsentativ for de diskussioner, der for øjeblikket føres blandt danske jurister, og den må ses i sammenhæng med den generelle udvikling henimod og begejstring for konstitutionalisme, vi de senere år har set i Europa. Den skal jeg komme tilbage til i afsnittet om "Forholdet mellem konstitutionalisme og velfærdsstat." De to danske juristers diskussion må ligeledes ses i sammenhæng med den fokus, der de senere år har været på domstolene og dommerstanden i al almindelighed. Det har således været genstand for diskussion, hvad dommere kan tillade sig at lave uden for deres regulære arbejdstid, hvorvidt retskredsene skal gøres større, samt hvem der skal udnævne dommere. Med hensyn til sidstnævnte er det pr. 1. juli 1999 ikke længere Justitsministeriet, men et særligt Domstolsudnævnelsesråd under Domstolsstyrelsen, der indstiller til udnævnelse af dommere. Dette råd består af tre dommere (en højesterets-, en lands- og en byretsdommer), en advokat og to repræsentanter for offentligheden. Det lukkede karrieresystem

---

58. Jeg sigter her til afskedigelsessagen mod Bill Clinton i 1998-99. Det lykkedes som bekendt ikke Kongressen og dens republikanske flertal at få bugt med den populære Clinton ad denne vej. Clinton blev som præsident, men blev efterfulgt af republikaneren George W. Bush, som – mener mange – ikke ville være kommet til magten uden Højesterets hjælp. Det var Højesteret, som i sagen *Bush* v. *Gore* reelt afgjorde præsidentvalget til fordel for Bush.
59. Jeg kan her henvise interesserede læsere til det sidste kapitel i min egen *Legally Speaking* og til den af mig redigerede artikelsamling *Folkways and Law Ways: Law in American Studies*, som netop er udkommet på Odense Universitetsforlag (2001). I førstnævnte har jeg et helt kapitel om "law and literature," og min indledning i sidstnævnte har også et afsnit herom.

har ligeledes været diskuteret. I den betænkning, der lå til grund for flere af disse ændringer (*Domstolsudvalgets betænkning*, nr. 1319, 1996) peges der f.eks. på, at der må gøres noget for at sikre et mere forskelligartet rekrutteringsmønster til domstolene. Dersom domstolene skal have en større retsskabende funktion – og det mener arkitekterne bag Betænkning 1996 vil være ønskværdigt – kræver det, at dommerkorpset bliver sammensat på en sådan måde, at flere forskellige erfaringsgrundlag bliver tilgodeset. For ikke blot at få "folk, der tænker som embedsmænd og værner om statsmagten," vil det f.eks. være fint, om flere advokater kunne blive interesserede i at blive dommere.[60]

Det er i denne sammenhæng værd at bemærke, at en væsentlig grund til den "judicialisering", som kendetegner USA, netop er de mange advokater, der udnævnes som dommere. Det hævder i al fald den amerikanske juraprofessor Martin Shapiro.[61] Shapiro konstaterer kort og kontant, at "hvis nogen nation er hjemstedet for ekspansionen af den judicielle magt, er det USA." Dette er et stort og mangesidet fænomen, som er et resultat af mange forskellige faktorer, men den første af disse, han beskæftiger sig mere indgående med, er udnævnelsen af advokater som dommere. "Den karakteristiske amerikanske måde at rekruttere dommere på fra den store, yderst politiserede og overvejende privatpraktiserende advokatstand er nok den vigtigste grund til judicialiseringen." Dette er ikke tilfældet i de fleste europæiske lande, hvor dommere typisk kommer fra embedsstanden og forbliver i deres dommerembeder uden at prøve nogle af de andre muligheder, den juridiske profession byder på. Resultatet er, at amerikanske dommere er langt mere uafhængige af offentlige institutioner.[62]

---

60. Erik Werlauff, "Erstat de tykke lovbøger med små fikse lovsamlinger", *Lov og Ret*, Nr. 5, 1996, 24. Som optakt til sin artikel udtaler Werlauff desuden: "Det overordnede mål for vor retspleje må være, at domstolene skal spille en langt mere aktiv rolle end i dag for så vidt angår konfliktløsning og – forebyggelse. Byretten skal være en tjenesteyder, der har løsningen på enhver form for uenighed mellem parter: mægling, voldgift, egentlig tvist. Dommeren skal selv arbejde aktivt for en materielt rigtig afgørelse. Han er ikke en passiv linjevogter, men derimod en aktiv og medlevende dommer midt inde på banen" (19).
61. Martin Shapiro, "The United States," i C. Neal Tate og Torbjörn Vallinder, *The Global Expansion of Judicial Power* (N.Y.: New York University Press, 1995), 44-66.
62. Se ibid., 44-45: "The American judiciary is recruited very largely from among middle-aged, successful private practitioners who have been deeply and di-

Et af formålene med at oprette et Domstolsudnævnelsesråd var at sikre borgernes tillid til domstolene.[63] Dette synes dog ikke umiddelbart at være et problem. I en undersøgelse af borgernes tillid til forskellige professioner og deres udøvere fra 1999 kommer dommerne ind på en flot første plads. Hele 18 procent af befolkningen vurderer, at dommeres troværdighed og etiske standard er "meget høj." På andenpladsen følger politifolkene, til hvem 12 procent af befolkningen har "meget høj" tillid. Lægger vi imidlertid hertil den procentdel af befolkningen, som har "høj" tillid til dommerne, når vi op på, at hele 72 procent af befolkningen angiver at have enten "meget høj" eller "høj" tillid til dommerstanden. For politifolkenes vedkommende er tallet 74 procent.[64] En endnu nyere undersøgelse foretaget af Domstolsstyrelsen blandt en anden gruppe danskere giver et lignende resultat. Ikke mindre end 93 procent af de godt 12.000 adspurgte brugere i domstolenes første landsdækkende brugerundersøgelse oplever dommeren "som kompetent og saglig, og 90 procent oplever mødelederen [dommeren] som neutral, hvilket må tages som udtryk for respekt." Direktør i Domstolsstyrelsen, Bent Carlsen, konkluderer på denne baggrund, at "domstolenes brugere er tilfredse med kvaliteten af domstolenes ydelser og *har*

---

rectly involved in private enterprise, typically have little or no experience in government, and typically have built some substantial portion of their success on representing interests heavily regulated by government. The American judge typically comes to the bench after a life of deep and direct involvement in the private sector and of representing private clients against government rather than vice versa. American judges thus bring to the bench a wealth of knowledge of the everyday affairs of the private sector ... And they bring the perspectives of the governed rather than the governors. Thus they have both the knowledge needed and the inclination to intervene in affairs of state to a far greater degree than do European judges."

63. Jf. også, hvordan det under "Målsætning for Danmarks Domstole" nævnes, at "Danmarks Domstole er en højt respekteret og tillidsskabende organisation, der løser sine opgaver med højeste kvalitet, service og effektivitet." (www.domstol.dk/maalsatning/content/03.html).
64. Undersøgelsen, som er baseret på interviews med 600 repræsentativt udvalgte danskere over 15 år foretaget af institut for Konjunktur-Analyse for *Søndagsavisen* i perioden 28/8 til 2/9 1999, er refereret i *Dansk Politi* (Povl Rasmussen, "Skulderklap til politiet," *Dansk Politi*, 15. oktober, 1999).

den fornødne respekt for domstolene."[65] Dette er forrygende tal; der er virkelig tale om stor tillid til dommere og politi her!

Forholdet mellem konstitutionalisme og velfærdsstat

I en netop udkommet bog sætter tolv nordiske jurister fokus på forholdet mellem konstitutionalisme og velfærdsstat. *Welfare State and Constitutionalism – Nordic Perspectives* udgør slutresultatet af det juridisk orienterede forskningsprojekt, "Velfærdsstaten og konstitutionalisme i Norden," som indgår i det af Nordisk Råd sponserede forskningsprojekt, "Norden og Europa" (1996-2000).[66] Bogens redaktør fortæller i sin indledning, at et af de spørgsmål, som har affødt forskningsprojektet, er spørgsmålet om hvilken rolle, de nationale forfatninger og domstole har og bør have i beskyttelsen og fremhjælpningen af velfærdsrettigheder, eller økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder. "De nordiske lande," skriver Martin Scheinin,

> er generelt kendte for den høje grad af beskyttelse, de yder velfærdsrettighederne – i al fald set i international sammenligning med enten udviklingslande eller med mange vestlige lande, i hvilke statens rolle ses som meget mere indskrænket, end det er tilfældet i det nordiske velfærdsstatsparadigme. Dog er det sådan, at en høj grad af beskyttelse af velfærdsrettighederne hverken kræver eller nødvendigvis resulterer i forfatningsmæssig beskyttelse. Dette har noget at gøre med de nordiske landes særlige forfatningsmæssige traditioner, ifølge hvilke forfatningen ikke har været opfattet som et vigtigt instrument til at sikre velfærdsrettighederne.[67]

---

65. Bent Carlsen, "Respekten for domstolene," *Lov og Ret*, Nr.5, Sept. 2001), 27. Carlsens artikel er et svar på et indlæg i *Lov og Ret*, nr. 4, Aug. 2001 skrevet af advokat Helle Lokdam, som antyder, at dommeres bijob medvirker til, at borgerne ikke længere har den fornødne respekt for domstolene. Det skal også med her, at *Lov og Ret* nr. 7 (Nov. 2001) byder på en skarp kritik af Danmarks Domstoles første landsdækkende brugerundersøgelse. Advokat Allan Ohms mener ikke, der er tale om en uvildig undersøgelse, idet "den er iværksat af, gennemført af og fortolket af domstolene selv" ("Mangelfuld undersøgelse af domstolene," *Lov og Ret*, nr. 7, nov. 2001, 15).
66. Martin Scheinin (ed.), *Welfare State and Constitutionalism – Nordic Perspectives* (København: Nordic Council of Ministers, 2001). Det skal bemærkes, at den titel, som står på omslaget afviger noget fra den, som angives i resten af bogen og under copyright-bestemmelsen. Ifølge omslaget er titlen *The Welfare State and Constitutionalism in the Nordic Countries.*
67. Scheinin, "Introduction," *Welfare State and Constitutionalism,* 22-23.

Mens redaktøren selv er overvejende positivt indstillet over for at gøre det, man i menneskerettighedskredse kalder anden og tredje generationsrettigheder – altså de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder – justiciable, er de danske bidragydere til bogen noget mere ambivalente.[68] Som Ida Elisabeth Koch, Jens Vedsted-Hansen og Jens Elo Rytter ser det, kan der siges meget både for og imod at give domstolene en større rolle i implementeringen af velfærdsrettighederne. De argumenter, de anfører af såvel politisk som filosofisk art, skal jeg vende tilbage til. Først skal jeg kort skitsere den moderne konstitutionalismes historie og diskutere nogle af grundene til, at netop "konstitutionalismen er en af de politiske ideer, der for øjeblikket nyder næsten universel accept."[69]

Konstitutionalismen er et vestligt koncept med rødder i såvel Vesteuropa som Nordamerika. Sin praktiske begyndelse tog den med de amerikanske og franske revolutioner i slutningen af det 18. århundrede, men den kan begrebsmæssigt føres tilbage til John Lockes (1632-1704), Charles Montesquieus (1689-1755) og Jean Jacques Rousseaus (1712-78) teorier. Konstitutionalismen – hvis hovedhjørnestene er "rule of law," magtadskillelsen mellem de forskellige grene af magtapparatet og menneskerettighederne – fik fra starten forskelligt udtryk i henholdsvis den Nye og den Gamle Verden. I USA var der ikke behov for at vælte en lokal magtelite; mest vigtigt var det at forhindre, at nogen enkeltperson, gruppe eller staten fik for meget magt på bekostning af alle andre. Magtadskillelsen (separation of powers) – både internt i regeringen mellem den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt og også mellem de enkelte delstater og den føderale regering – og det at forhindre, at staten blandede sig for meget i hver enkelt borgers liv, blev derfor skrevet ind i den amerikanske forfatning. Artikel VI i den amerikanske forfatning siger ganske klart, at forfatningen er "landets øverste lov," som overtrumfer det, der måtte stå i de en-

68. Spørgsmålet om sociale rettigheders judiciabilitet handler, forklarer Ida Elisabeth Koch, om, hvorvidt "sociale rettigheder, som de kommer til udtryk i konventionerne, kan anvendes af domstolene, eller om de alene kan betegnes som politiske programerklæringer rettet til lovgivningsmagten." "Sociale rettigheder som judiciable rettigheder," *EU-ret og Menneskeret*, Nr. 4, Nov. 2001, 170.
69. Áugúst Thór Árnason, "Constitutionalism: Popular Legitimacy of the State?," i Scheinin (ed.), *Welfare State and Constitutionalism,* 30. De følgende par sider om det historiske forløb af den moderne konstitutionalisme bygger på denne fremragende artikel.

kelte delstaters love og forfatninger. ”Denne forholdsregel i den amerikanske forfatning, som er nøglen til prøvelsesretten, har uden tvivl været hovedårsagen til den succes, forfatningen har nydt som landets øverste lov. For mange er netop Artikel VI nøglen til den moderne konstitutionalisme.”[70]

I Frankrig kunne bourgeoisiet bruge konstitutionelle forholdsregler til at begrænse kongen og hans ministres magt og samtidig øge deres egen indflydelse som folkevalgte repræsentanter i den lovgivende forsamling. Dette var begyndelsen til den kamp om parlamentarisme, som rasede i Europa op igennem det 19. århundrede. ”Mens amerikanerne valgte en konstitutionalisme, som hvilede på prøvelsesretten og på faktorer, som holder hinanden i skak (checks and balances), valgte de vesteuropæiske lande at slå ind på en vej, som gjorde dem til moderne demokratier med så godt som uindskrænket parlamentarisme.”[71]

Efterhånden som de forskellige europæiske konger fik stækket deres magt, og deres kongedømmer blev omdannet til konstitutionelle monarkier, faldt interessen for konstitutionalisme noget i Europa. Tillid til de nationale parlamenter koblet med mistillid til de overvejende konservative domstole gjorde, at domstolskontrol med regeringsmagten blev anset for at være udemokratisk.[72] Det ændrede sig markant efter 2. verdenskrig. Med den tyske forfatning (*Grundgesetz)* og etableringen af den vesttyske Forbundsrepublik i 1949 genskabtes interessen for konstitutionalisme i Europa. En af den nye forfatnings nyskabelser var som tidligere nævnt oprettelsen af en forfatningsdomstol, *Bundesverfassungsgericht*. Ifølge forfatningen er det denne domstols opgave at påse, at tyske institutioner og organer respekterer forfatningens ord. Den konstitutionelle vending i Tyskland hænger direkte sammen med Hitler-tidens rædsler og ønsket om for enhver pris at undgå en gentagelse heraf. Den havde fra starten stor bevågenhed i de forskellige europæiske lande, og europæiske jurister fulgte ivrigt med i den fortolkning og udfoldelse af menneskerettighedsbegrebet, som forbundsdomstolen gjorde sig til talsmand for.

Den tyske forfatningsdomstols interesse for og udlægning af menneskerettighederne har haft direkte betydning for Den europæiske Menneskerettighedsdomstols (EMD) praksis; sidstnævnte har ofte skelet til, hvad de ty-

70. Ibid., 44.
71. Ibid., 46.
72. Domstolskontrol med regeringsmagten gjorde sig derfor først gældende langt op i 1900-tallet. Norge er som allerede nævnt en interessant undtagelse.

ske kolleger foretog sig. Med en meget dynamisk praksis har EMD været med til at give Den europæiske Menneskerettighedskonvention (EMKR) stor udbredelse. "Siden midten af 1970'erne har EMD udviklet en stadig mere omfattende og finmasket praksis," forklarer Jens Elo Rytter. "De nationale domstole har ikke bare respekteret EMD's praksis, men også ladet sig inspirere af den… EMD's praksis har således stor og stigende betydning for den nationale ret, både direkte gennem de trufne afgørelser og indirekte gennem afsmitningen på den nationale grundrettighedskontrol."[73]

Naturrettens genkomst

Rent retsfilosofisk kan 1970'ernes konstitutionelle vending, sådan som den bl.a. kom til udtryk i Den europæiske Menneskerettighedsdomstols praksis, have noget at gøre med, at ideen om naturretten fik en renæssance på dette tidspunkt. Allerede Verdenserklæringen om Menneskerettigheder fra 1948 havde et vist naturretligt præg, men til trods for dens store internationale indflydelse var det først i 1970'erne, at man i den faglige litteratur begyndte at se henvisninger til naturretlige emner. Her spillede den amerikanske retsfilosof John Rawls en vigtig rolle.

> Der er uden tvivl flere grunde til, at dette skift netop kom i 1970'erne, men en af de vigtigste er nok udgivelsen af John Rawls *Theory of Justice* (1971); en anden vigtig grund er, at internationale menneskerettighedstraktater begyndte at blive mere vigtige i internationale forhold.[74]

Som ved den tyske forfatningsdomstol – og derigennem også EMD – er inspirationen fra USA klar. Når det gælder naturretten, hævder Kenneth Karst, kan vi tale om noget, der ligner en amerikansk "naturretsmentalitet" – en mentalitet, som "sammen med en særlig modtagelighed over for prøvelsesretten har været dybt forankret i den populære folklore af grunde, som kun indirekte har noget med enten økonomisk eller politisk demokrati at gøre."[75]

I Danmark kom interessen for naturretten først noget senere. Peter Høilund er en af de første danske jurister, som for alvor har forsøgt at gøre op med den herskende opfattelse i dansk retsvidenskab, den af Alf Ross grundlagte realistiske retsteori. "Min hovedkritik af den professionelle retsopfat-

---

73. Jens Elo Rytter, "Rettighedsevolutionen i dansk ret," *Lov og Ret*, No. 4, 2000, 12.
74. Árnason, "Constitutionalism: Popular Legitimacy of the State?", 36.
75. Karst, *Belonging to America*, 222.

telse – retspositivismen – er," skriver han således i indledningen til *Den forbudte retsfølelse*, som udkom i 1992, "at ønsket om at være videnskabelig har fortrængt behovet for at forstå den juridiske dagligdag, således som den udspiller sig ved domstolene, i forvaltningerne og for den sags skyld imellem nationerne." Den forbudte retsfølelse, Høilunds titel sigter til, er retfærdigheden – et begreb, som hos Ross affejes som et sentimentalt og ubrugeligt begreb for den juridiske videnskab. Høilunds håb er, at han med sin bog kan "medvirke til at bryde troen på rettens 'neutralitet' og derved synliggøre dele af de værdiforestillinger, der er bestemmende i den juridiske dagligdag."[76]

For en retspositivist af den Ross'ske skole er en retsskabende, selvstændig rettighedsfortolkning en politisk opgave – en opgave, som ikke hører hjemme under domstolene, men derimod under Folketinget. Vi har allerede set Gorm Toftegaard Nielsens give udtryk for en sådan opfattelse. Den noget mere dynamiske fortolkningsstil og det aktivistiske syn på domstolenes rolle, som har vundet indpas i den europæiske rettighedsudvikling siden Anden Verdenskrig, er derfor en alvorlig udfordring for den danske tradition. "Anerkendelse af dynamisk retsskabelse ved europæiske domstole er udtryk for, at den kontinentaleuropæiske 'code law'-tradition på menneskerettighedsområdet er under betydelig indflydelse af den angelsaksiske 'case law'-tradition."[77] Igen er det bemærkelsesværdigt, at Rytter ikke fremhæver den amerikanske case- eller common-law tradition. Det er jo netop i USA, som jeg tidligere var inde på, at denne har spillet en ganske betydelig rolle.[78]

Den mere og mere aktive anvendelse og fortolkning af EMKR, vi har set hos de danske domstole siden slutningen af 1980'erne og Højesterets domme i Prøvelsessagen og Tvindsagen tyder på, at danske jurister er ved

---

76. Peter Høilund, *Den forbudte retsfølelse: Om lov og moral* (København: Munksgaard, 1992), 12, 12-13. – Det skal også nævnes, at tanker omhandlende refleksiv ret, retlig pluralisme og/eller rettens polycentri har spillet en rolle i opgøret med retspositivismen. Se f.eks. Jørgen Dalberg-Larsen, *Rettens enhed – en illusion? Om retlig pluralisme i teorien og i praksis* (København: Akademisk Forlag, 1994) og Hanne Petersen og Henrik Zahle, *Legal Polycentricity: Consequences of Pluralism in Law* (Dartmouth, UK: 1995).
77. Jens Elo Rytter, "Den åbne forfatningsstat – forfatning, menneskerettigheder og inter-/overnational ret," *Retfærd*, nr. 82, 1998, 21.
78. Se også til dette tema det første kapitel i min bog, *Legally Speaking*.

at tage denne udfordring op. Faktisk er udviklingen allerede nået så vidt, påstår Jens Elo Rytter,

> at ingen advokat, dommer, embedsmand eller andre, der beskæftiger sig med f.eks. strafferet, udlændingeret, forvaltningsret, arbejdsret, socialret og familieret i dag kan komme udenom at inddrage individets grundlæggende rettigheder – som disse er fastlagt i EMKR og grundloven og stadig udbygges i et samspil mellem EMD og danske domstole.[79]

Rytter kalder udviklingen i den danske retstradition på rettighedsområdet for en rettighedsevolution. Ordet "*re*volution" er for stærkt at bruge, mener han, eftersom der er tale om en rolig og jævn udvikling. Dansk retspolitik har altid været præget af "de små og i international sammenhæng fodslæbende skridts politik," og det er såmænd ikke så tosset endda.[80] Udgangspunktet må være, at individuelle rettigheder tages mere alvorligt i dansk ret – det handler bl.a. også om de forpligtelser, vi har påtaget os ved at tiltræde EMKR og det prestigetab, Danmark vil lide, hvis vi bliver dømt for at overtræde denne ved EMD.[81] Men udviklingen skal foregå i et sådant tempo, mener altså Rytter, at såvel danske jurister og domstole som den danske offentlighed kan være med.

Velfærden på rettigheder?

Når det drejer sig om de økonomiske, sociale og kulturelle rettigheder, er der f.eks. grund til en vis forsigtighed. I sit bidrag til *Welfare State and Constitutionalism – Nordic Perspectives* præsenterer Rytter det, han kalder en "moderne, men demokratisk holdbar strategi for håndhævelsen af basale rettigheder." I henhold til denne strategi, som ligger på linje med den øvrige europæiske udvikling hen imod at give domstolene prøvelsesret i sager

---

79. Jens Elo Rytter, "Rettighedsevolutionen i dansk ret," *Lov og Ret*, nr. 4, 2000, 14.
80. Ibid.
81. Rytter taler om "grundrettigheder," som er et begreb, der stammer fra tysk ret. Menneskerettigheder og grundrettigheder har samme beskyttelse af individets rettigheder for øje, men sidstnævnte angår mere snævert de forfatningssikrede rettigheder, som findes i Grundloven. Se hans *Grundrettigheder. Domstolenes fortolkning og kontrol med lovgivningsmagten* (København: Forlaget Thomson, 2000), som bygger på hans ph.d.-afhandling. Se også Peter Blume (red.), *Grundrettigheder – Årsskrift* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000).

omhandlende basale rettigheder, "bør et vist omfang af politisk frihed – specielt inden for den økonomiske og sociale politik – forbeholdes det demokratisk valgte parlament." Med undtagelse af sager, som har at gøre med økonomisk diskrimination af personer eller grupper, hvor det er ønskværdigt at få domstolene på banen, er vi bedst tjent med at lade politikerne kontrollere de økonomiske aspekter af vores velfærd. Udformningen af den økonomiske politik er netop et af Folketingets kerneområder, og domstolene har ikke noget demokratisk mandat til at blande sig. Rytter anbefaler en salomonisk løsning eller strategi, som både stemmer overens med den europæiske udvikling hen imod større juridisk aktivisme på rettighedsområdet og samtidig tilgodeser den parlamentariske tradition med at lade økonomi og velfærd være et politisk anliggende.

> Mens demokratiets styrke og "the rule of law" har haft godt af den nylige vækst af judiciel beskyttelse af basale rettigheder i Europa og de nordiske lande, bør velfærdsstatens skæbne ikke afhænge af den konstitutionelle beskyttelse, domstolene kan give inden for områderne økonomi og politik. Den økonomiske og sociale retning, samfundet vælger at gå, er dybest set et politisk projekt.[82]

Ida Elisabeth Koch og Jens Vedsted-Hansen ser umiddelbart større muligheder i domstolsprøvelse af økonomiske og sociale rettigheder end Rytter. De gør opmærksom på, at menneskerettighederne er udelelige og indbyrdes afhængige, og at EMD de senere år har haft en integrerende opfattelse af de økonomiske, social og kulturelle rettigheder.

Den herskende opfattelse i Danmark har været, at disse rettigheder mere er målsætninger eller programerklæringer end egentlige individuelle rettigheder, og den forfatningsmæssige beskyttelse af den danske velfærdsmodel har derfor været beskeden. Nu er det imidlertid sådan, at Danmark er menneskeretligt forpligtet på det sociale område dels af Den Europæiske Socialpagt fra 1961 og dels af FN-konventionen om Økonomiske, Sociale og Kulturelle Rettigheder fra 1966 (ØSKR). Det spørgsmål melder sig derfor, om den menneskeretlige beskyttelse kunne styrkes ved at inkorporere disse konventioner i dansk ret på samme måde, som EMKR blev inkorporeret i 1992. For Koch og Vedsted-Hansen er svaret herpå et ja: "Inkorporeringen af ØSKR er ikke blot en inkorporering af et bestemt antal isolerede forordninger, men også af en bestemt *måde* at betragte sociale rettigheder på som

82. Jens Elo Rytter, "Judicial Review of Legislation – a Sustainable Strategy on the Enforcement of Basic Rights," i Scheinin (ed.), *Welfare State and Constitutionalism*, 170.

legale rettigheder… den effektive beskyttelse af menneskerettighederne forudsætter, at de bliver integrerede på tværs af de traditionelle grænser inden for det juridiske system."[83] Endnu er imidlertid opfattelsen af menneskerettighederne som lige, udelelige, indbyrdes forbundne og indbyrdes afhængige størrelser mere et ideal end udtryk for en faktisk retstilstand, og dette med at lade sociale rettigheder nyde samme beskyttelse som politiske og civile rettigheder bør da også diskuteres indgående. Et åbenlyst problem er, som Koch andetsteds gør opmærksom på, vagheden af de økonomiske, sociale og kulturelle menneskerettigheder, og "relationen mellem lovgivningsmagten, den dømmende magt og den udøvende magt (herunder lokalt selvstyre) bør ikke ses som en magtkamp, men snarere som en dialog, i hvilken domstolene har som opgave at identificere de situationer, som ikke har fået en socialpolitisk løsning eller som er løst på en måde, som klart er i konflikt med grundlæggende værdier."[84]

På vej mod en (menneske)rettighedskultur?

Hvad man end måtte mene om problemstillingen vedrørende de økonomiske, sociale og kulturelle menneskerettigheder, er det et faktum, at disse rettigheder nævnes i det EU-Charter, som blev vedtaget i december 2000, i samme åndedrag som de "gammeldags" politiske og civile rettigheder. Det interessante i denne sammenhæng er ikke mindst viljen til at opnå forfatningsmæssig beskyttelse af velfærden – til at retliggøre velfærden. Det indholdsmæssige i at sidestille velfærdsrettighederne med første generations rettighederne ville givetvis støde på modstand i USA, men det at sætte vel-

83. Ida Elisabeth Koch og Jens Vedsted-Hansen, "Judicialised Protection of International Human Rights and the Issue of Power Balance," i Scheinin (ed.), *Welfare State and Constitutionalism*, 209, 215.

84. Ida Elisabeth Koch, "Sociale rettigheder som judiciable rettigheder," *EU-ret og Menneskeret*, Nr. 4, Nov. 2001, 180. – Det skal med her, at det udvalg, som i 1999 blev nedsat af Justitsministeriet for at undersøge fordele og ulemper ved en inkorporering af flere generelle menneskerettighedskonventioner i dansk lovgivning (deriblandt CESCR), i efteråret 2001 afrapporterede, at de ikke på nuværende tidspunkt ville anbefale en inkorporering af CESCR i dansk lovgivning. Udvalget peger bl.a. på, at CESCR indeholder mange programerklæringer, og at der ikke er etableret en individuel klageadgang, men gør dog opmærksomt på, "at disse forhold kan ændre sig med tiden, således at der på et senere tidspunkt vil være et tilstrækkeligt grundlag for at inkorporere også denne konvention" (*Betænkning* nr. 1407, 2001, 14).

færden på rettighedsdiskurs ville lyde ganske velkendt. De fleste amerikanere ville også kunne nikke genkendende til visse andre rettighedsorienterede emner, som for øjeblikket optager danskerne. Dette gælder eksempelvis ytringsfrihedsdebatten – hvor går grænsen mellem privatlivets fred og journalisters ret (og, ville nogen sige, også pligt) til at oplyse borgerne om, hvad der foregår? Det gælder også debatten om tv i retssalene og debatten om, hvorvidt udenlandske kvinder må bære tørklæder på arbejde (jf. den såkaldte "Tørklædesag")[85] – en debat, som ud over et rent ytringsfrihedsmæssigt element også indeholder et solidt element af identitetspolitik. Og det gælder debatten om, hvorvidt handicapbevægelsen bør forlade "de gode viljers" model til fordel for en menneskerettighedsorienteret model samt debatten om, hvorvidt vi også i Danmark bør have adskillelse af stat og kirke af hensyn til ikke-protestanters religionsfrihed. Tanken om at sagsøge lokale myndigheder for at få dem til at leve op til landets love ville heller ikke løfte mange øjenbryn i USA. Tag f.eks. den stævning, som skal danne grundlag for en kommende retssag mod myndighederne, som advokat Laurits Laursen Bjerre i øjeblikket er ved at udarbejde for abortmodstandere i foreningen Retten til Liv. Foreningen vil have forbudt håndkøbssalget af fortrydelsespiller og ønsker en juridisk bedømmelse af, hvornår livet starter.[86]

I sit bidrag til *Staten i forandring* beskriver Pernille Boye Koch netop, hvorledes sager mellem en borger og staten i de seneste år har fået "stadig stigende betydning." Baggrunden for tendensen til denne "anderledes" form for søgsmål er dels den offentlige forvaltnings markante vækst og dels "*hensynet til at sikre en effektiv kontrol med offentlige myndigheder*." Ifølge det traditionelle civile søgsmålsbegreb kan vigtige offentligretlige spørgsmål, som ikke konkret berører sagsøgeren, ikke indbringes for domstolene. Højesteret har imidlertid i en række sager, bl.a. Prøvelsessagen, "anerkendt

85. Islam Amin Baktyar ved værge Muhammed Baktyar mod Th. Wessel og Vett A/S, Østre Landsret, 10. august 2000 (*UfR*, 2000, 2350). Sagen drejede sig om, at Islam Amin Baktyar blev afvist fra Magasin, da hun som erhvervspraktikant mødte med tørklæde. Afvisningen skete under henvisning til forretningens almindelig beklædningsvejledning. Østre Landsret fandt, at denne afvisning var udtryk for en indirekte diskrimination og tilkendte Baktyar en erstatning på 10.000 kr. Dommen blev ikke anket, og Magasin har efterfølgende ændret deres personalepolitik.
86. Dette stod d. 9. november 2001 at læse på forsiden af *Kristeligt Dagblad* (Morten Rasmussen, "Fortrydelsespiller for retten").

behovet for domstolsprøvelse af [væsentlige] offentligretlige spørgsmål og derfor omfortolket kravet om retlig interesse." Det er sket i erkendelse af, at der findes retsområder, hvor der står meget generelle og almene samfundsinteresser på spil, og hvor det derfor kan være vanskeligt at udpege en enkelt eller en bestemt person som den konkret berørte. Som forklaringsfaktor for denne tendens hen imod udvidet søgsmålsret peger Boye Koch på "*anerkendelse af domstolene som en vigtig aktør ved løsningen af væsentlige samfundsspørgsmål*." Denne skal ses i sammenhæng med konstitutionalismens stadigt større udbredelse.

> Ikke blot i omverdenen men også ved domstolsinstitutionen selv er det således accepteret, at de danske domstole vil få stadig større betydning som selvstændig samfundsaktør. Og det er sandsynligvis sket i erkendelse af, at domstolene i en stadig mere rettighedsbaseret kultur udgør borgernes væsentligste bolværk mod magtmisbrug.[87]

Det er netop den af Pernille Boye Koch omtalte "rettighedsbaserede kultur," jeg gerne vil frem til her. Vi er i Danmark godt på vej til at få en rettighedsbaseret kultur, som minder en hel del om den amerikanske. Dette med at formulere et politisk, socialt eller kulturelt budskab ved hjælp af en rettighedsdiskurs er noget, vi vil se meget mere til de kommende år. Vi vil få flere sager som Tørklædesagen – sager, som har et multikulturelt, identitetspolitisk præg – og vi vil blive tvunget til at omtænke vores religionspolitiske kurs. I det hele taget vil "sager om loves overensstemmelse med grundloven [kunne] forventes at blive anlagt i stigende omfang, efter at Højesteret ved underkendelse af Tvindloven markerede en reel vilje til at tage grundlovsspørgsmålet alvorligt," som Boye Koch formulerer det.[88] Dette er måske i virkeligheden noget af det mest betydningsfulde ved Tvindsagen: Grundloven er blevet mere relevant for os; den har fået konkret betydning for den enkelte dansker som et sæt af egentlige retsnormer, der kan håndhæves i domstolssystemet.

Om en større bevågenhed omkring vores grundlov vidner den grundlovsdebat, der for øjeblikket verserer. Behovet for en ny grundlov har været ytret fra forskellig side. Således har f.eks. Ditlev Tamm gjort sig til talsmand for, at grundloven bør om ikke revolutioneres, så i al fald ajourføres.

---

87. Pernille Boye Koch, "At sagsøge staten – på vej væk fra det traditionelle søgsmålskrav?," i Petersen, Koch og Koch, *Staten i forandring*, 201, 205, 206, 208.
88. Ibid., 201.

”Udgangspunktet er,” skrev han for nylig, ”forfatterens utilpashed ved, at et så rudimentært forfatningsdokument som grundloven af 1953 skal danne grundlaget for den danske debat om, hvad forfatning er, og hvorledes forfatningsretten, og de rettigheder landets borgere har, formuleres.”[89] Behovet for at tilpasse grundloven den politiske situation, vi har i dag, har længe været diskuteret, men diskussionen har overvejende været ført blandt fagfolk. Den menige dansker har svært ved at fatte og tage stilling til de teknisk-retlige problemstillinger, som er af relevans i tilknytning til afgivelse af dansk suverænitet (§ 20 problematikken) eller folkekirkens status som statskirke – to af de ”emner”, som normalt nævnes som grunde til grundlovsændringer. Nu er imidlertid også menneskerettighederne kommet på banen, og spørgsmålet om, hvorvidt grundloven beskytter enkeltindivider og mindretal godt nok, ønsker Folketinget nu at forelægge den danske befolkning. Folketinget har sat gang i en folkelig debat om grundloven, som skal køre frem til sommeren 2003. Hvis konklusionen er, at grundloven skal revideres, skal der nedsættes en forfatningskommission. ”Min ambition er, at vi omkring år 2010 har en revideret og moderne grundlov, som kan holde langt ind i dette århundrede,” udtalte Folketingets formand på grundlovens 152-års fødselsdag.[90] Der er afsat 10 millioner kroner til den folkelige debat, som skal afklare, hvorvidt der er folkelig opbakning til en ændring af grundloven engang mellem 2005 og 2010. Nogle af pengene skal bruges på en læsevenlig folkeudgave af grundloven – en kommenteret udgave, som man har bedt statsretsekspert Jens Peter Christensen forberede. Meningen er, at denne folkeudgave skal skrives på almindeligt dansk, så alle kan være med, og den skal indgå i en folkelig debat om de værdier, det danske samfund skal bygge på.[91] Sammenkædningen af værdier, mindretalsbeskyttelse og rettigheder er interessant. Den er noget nyt i dansk sammenhæng – men bestemt ikke i amerikansk.

---

89. Ditlev Tamm, ”Hvorfor skal grundloven revideres?,” *Politica*, årgang 33, nr. 1, 2001, 11.
90. Ivar Hansen, citeret i ”Millioner til debat om grundloven,” *Politiken*, 1. sektion, 5. juni, 2001, 6.
91. Jf. Jesper Vind Jensen, interview med Ivar Hansen i *Søndagsavisen*, 3. juni 2001, 4 angående igangsættelsen af projektet omkring folkeudgaven af Grundloven: ”Ivar Hansen ønsker særligt en folkelig debat om værdierne, som det danske samfund skal bygge på. ”

Advokatbranchen

”Danmark har med ét slag fået Nordens største advokatfirma med 265 jurister og samlet 525 medarbejdere,” skrev *Jyllands-Posten* i februar 2001. ”Det nye firma får kontorer i København, Århus, Bruxelles og Moskva og lægger vægt på at have et stort internationalt netværk at trække på.”[92] Det nye firma hedder Bech-Bruun Dragsted, og fusionen af de to advokatfirmaer Dragsted, Sclüter & Aros og Bech-Bruun & Trolle er endnu et skud på stammen af fusioner, der har præget den danske advokatstand de senere år. Der sker også andre interessante udviklinger inden for og med den danske advokatstand, og det er disse, jeg vil se nærmere på i det følgende. Da Europas indre marked åbnede, var der brug for nye ”spilleregler” for erhvervslivet og nye taktikker for at klare sig supranationalt i konkurrence med ikke blot andre advokatfirmaer, men også ejendomsmæglere, revisorer og banker. Nogle af løsningsmodellerne kom til danske og andre europæiske advokatfirmaer fra USA.

”Studiet af internationaliseringen inden for det juridiske felt og af tilsynekomsten af transnationale arenaer,” hævder David M. Trubek, Yves Dezelay, Ruth Buchanan og John R. Davis, “er også historien om en stigende dominans af et bestemt syn på og brug af juraen, som har sin oprindelse i USA.” Den europæiske del af denne historie “har en hel del at gøre med sammenstødet mellem en ældre, traditionel brug af juraen og en mere moderne brug, som er stærkt påvirket af transatlantiske kræfter og modeller.”[93] I den gamle europæiske model arbejdede advokater typisk i enkeltmandsfirmaer og måtte kunne lidt af hvert. Der var kun få advokater, som spillede en direkte rolle i den daglige drift af store virksomheder. De havde under deres studium lært, at det alt andet lige ville være bedre at holde en vis afstand til erhvervslivet. De havde endvidere fået indprentet, at det gjaldt om på bedste positivistiske vis at mestre juridiske regler og koder, og i den juridiske virkelighed, der ventede dem efter endt studium, var der skarp adskillelse mellem deres egen praktiske juridiske dagligdag og den teoretiske verden, i hvilken deres tidligere lærere bevægede sig rundt. Disse sidste var

92. Carl Johan Corneliussen, ”Liberale erhverv: Danmark får Nordens største advokatfirma,” *Jyllands-Posten*, 9. februar 2001, Erhverv og Økonomi, 3.
93. David M. Trubek, Yves Dezalay, Ruth Buchanan og John R. Davis, “Global Restructuring and the Law: Studies of the Internationalization of Legal Fields and the Creation of Transatlantic Arenas,” *Case Western Reserve Law Review*, No. 44, 1994, 420.

en selektiv gruppe, som så vidt muligt stilede mod at være højt hævet over politiske og kommercielle interesser.

Den europæiske ekspansion og det indre marked skabte en ny type behov og krav, som den gamle europæiske advokatverden havde svært ved at honorere. I det gamle system, siger Trubek m.fl.,

> var jurister ikke oplærte til at forsøge at påvirke lovgivere på det europæiske (eller nationale) plan. Den kult af reserverthed (cult of aloofness), som omgav juriststanden, påbød jurister at holde lige så megen afstand til det politiske liv som til erhvervslivet. Eftersom jurister oplært i den gamle europæiske tradition skyede enhver form for entreprenørvirksomhed, var de uvillige til at bevæge sig ind i det vilde kapløb, som det nye marked skabte. Slutteligt var den gamle europæiske model nært knyttet sammen med nationale strukturer og traditioner, og en traditionel europæisk jurist var dårligt klædt på til at klare det virvar af teknokratisk regulering, som udgik fra Bruxelles, og til at begå sig i de andre europæiske landes juridiske systemer.[94]

Disse struktur- og attitudemæssige problemer var skyld i, at folk uden for den traditionelle europæiske advokatverden kunne få adgang til og dernæst udfordre det gamle system.

Og her er det så, vi ser de store amerikanske advokatfirmaer komme på banen. Allerede før Anden Verdenskrig var der enkelte amerikanske advokatfirmaer i Europa, men det var, da økonomien begyndte at ekspandere efter krigen, og amerikansk baserede multinationale firmaer forøgede deres aktiviteter i Europa, at antallet af amerikanske advokatfirmaer i Europa for alvor begyndte at stige. ”Disse firmaer befandt sig,” fortæller Trubek m.fl., ”i en god position til at drage fordel af det europæiske juridiske marked, som accelererede i 1980’erne som følge ikke blot af skabelsen af det indre marked i Europa, men også af privatiseringen af europæiske statsejede institutioner, ‘the big bang’ i det engelske og andre europæiske landes finansmarkeder og den medfølgende sammenslutnings- og overtagelsesbølge, som fejede hen over Europa i de sene 1980’ere.”[95]

De amerikanske firmaer medbragte evne og vilje til at tilbyde multidisciplinære ydelser enten ved at føre specialister i de forskellige områder af juraen sammen, der var af særlig interesse for erhvervslivet, eller ved at udvikle partnerskaber med andre professionelle grupper som f.eks. revisorer og ejendomsmæglere. Disse firmaer var meget mere gearede imod – og sågar stolte over at være gearet imod – finansverdenen. De var, som Trubek

94. Ibid., 431.
95. Ibid., 432.

m.fl. skriver, ”bedre forberedte til at udbygge de kontraktmæssige forhold, der var brug for midt i alle de store juridiske forandringer og deraf følgende usikkerhed inden for finansverdenen.”[96] De amerikanske firmaer havde ydermere den fordel, at de var vante til at håndtere juridiske ydelser af en væsentlig størrelsesorden og i flere jurisdiktioner på én gang. Sammen med en noget mere aggressiv markedsførelse gav disse forskellige forhold amerikanske firmaer en stor fordel, da der også i Europa blev åbnet op for muligheden af at lave forretninger over flere nationale jurisdiktioner.

Europæiske advokatfirmaer har dog, understreger Trubek m.fl. været gode til at tage ved lære. ”Den mest dramatiske udvikling på den europæiske scene er nok dannelsen af store, multinationale europæiske advokatfirmaer. Med henblik på at kunne drage fordel af det europæiske indre marked og at kunne tage udfordringen op fra de amerikanske advokat- og revisorfirmaer er europæiske advokatfirmaer vokset og har ekspanderet ikke blot inden for, men også uden for Europas grænser.”[97] Dette er jo blandt andet Danmark et godt eksempel på. Nordens største advokatfirma er, som vi så, dansk, og tendensen i advokatbranchen går i retning af etablering af større enheder. Taberne kan meget vel blive de små enmands-advokatfirmaer i provinsen – ”den blandede advokat-landhandel forsvinder,” spåede formanden for Advokatrådet, Jon Stokholm for et par år siden.[98] Dette er en naturlig udvikling, mener formanden. ”Vi ser positivt på, at der kommer advokatsamarbejder på tværs af landegrænserne. Juraen, f.eks. selskabs-, skatte- og kontraktret bliver mere og mere international, og det bliver klienterne også. Hvis advokatkontorerne skal kunne dække alle specialer, må de blive større eller vælge at satse på en niche-forretning.”[99]

Tendensen mod færre og større advokatfirmaer – men ikke nødvendigvis færre advokater eller mindre omsætning – befordres af en anden tendens, nemlig moderniseringen af domstolenes struktur. Den igangværende retskredsreform vil formentlig medføre, at antallet af byretter og politikredse vil blive reduceret, og dette vil have en afledt effekt på koncentrationen af advokatvirksomheder. For at klare sig i fremtidens konkurrence må advokatfirmaer organisere sig i større og mere slagkraftige enheder med en

96. Ibid., 433.
97. Ibid., 435.
98. Peter Maaløe, ”Advokater har svært ved at følge med,” *Aktuelt,* 21. juni 1999, 3.
99. Dag Holmstad og Kristoffer Brahm, ”Interview: Jon Stokholm,” *Jyllands-Posten*, 7. december 1999, Erhverv og Økonomi, 2.

dybere specialisering. ”En ændring af domstolsstrukturen kan derfor være med til at understøtte en nødvendig strukturrationalisering i advokatbranchen.”[100]

I det fusionerede firma Bech-Bruun Dragsted er der 76 partnere. Firmaet har efter amerikansk mønster udpeget advokat Lars Svenning Andersen til ”managing partner,” og han vil være partnernes mand i den daglige ledelse. Ud over den daglige ledelse skal Andersen også stå for opbygningen af en stor videnbase og af efteruddannelsen af de ansatte. Og netop efteruddannelse kommer til at spille en stor rolle, når der skal ansættes nye fuldmægtige, mener den nye managing partner. Det at opnå en vis kritisk størrelse vil gøre det attraktivt for nyuddannede jurister at søge ind i firmaet. De nye fuldmægtige ved, at de skal alle specialerne igennem – altså at de vil kunne opnå en god, alsidig uddannelse – før de vælger speciale inden for det felt, de er bedst til. ”Vi vil satse mere på uddannelse og karriere og investere i deres uddannelse i Danmark og udlandet,” udtalte Andersen til *Jyllands-Posten* lige efter fusionen.

Når det gælder efteruddannelse i udlandet, er USA er et af de mest attraktive steder at tage hen for unge, ambitiøse advokatfuldmægtige. Efter et års studier ved et amerikansk universitet kan man opnå en såkaldt Master of Laws grad (LL.M.), en grad som giver udenlandske jurister en indføring i det amerikanske retssystem og amerikansk jura. Tager man derefter en ”bar exam” i en af delstaterne, kan man få stilling i et advokatfirma og høste værdifulde praktiske erfaringer, som man kan tage med sig hjem til Danmark bagefter. Der findes ingen officielle tal på, hvor mange danske jurister, der rent faktisk tager til USA, men der er almindelig enighed om inden for advokatbranchen, at tallet er stigende.

> Eftersom konkurrencen går over landegrænser, er det at kunne tale andre sprog et parameter, når der skal ansættes en ny medarbejder. Målet for et internationalt ekspanderende firma er at dække mindst tre af de større europæiske sprog. Opnåelsen af den amerikanske LL.M.-grad er ligeledes blevet et mere værdifuldt aktiv for de store firmaer end opnåelsen af møderet for Højesteret. LL.M.-

100. ”Udviklingen i advokatbranchen,” Advokatsamfundets beretning, *www.advokatsamfundet.dk*, 28. maj 2001, 40. – ”Jeg tror ikke, vi får flere af de helt store kontorer fremover,” siger Jon Stokholm i et nyt interview. ”Jeg tror snarere, at den retsreform, man taler om i øjeblikket, vil skabe nogle store regionale enheder, og vi vil se flere fusioner mellem provinsbyernes kontorer – også uden for København og Århus” (citeret i Tine Santessson, ”Advokatbranchen under forandring,” *DJØFbladet*, nr. 5, 1. marts, 2002, 10).

> graden er mere eksklusiv og værdifuld i den internationale arena, i hvilken advokatfirmaer skal kunne konkurrere… Internationaliseringen vil derfor ikke blot kunne spores i et firmas eksterne markedsrelationer; den vil også være reflekteret i firmaets eget personale.[101]

Ved de amerikanske juridiske fakulteter foregår undervisningen typisk på en lidt anden måde end i Danmark. De studerende læser mange konkrete sager, som gennemgås på holdet, og de får indprentet, at common-law tilgangen til at løse juridiske problemer er kernen i amerikansk ret, til trods for at langt de fleste sager, som føres ved domstolene, faktisk ikke længere er common-law, men statute-law sager. "Selv ikke den mest lærde afhandling kan yde den frugtbarhed, variation og tvetydighed, som præger den dommerskabte ret, retfærdighed – dens forbløffende evne til at forny sig eller til at give gamle temaer et nyt indhold. Når de har været bedst, har amerikanske dommere været helt unikke til at ræsonnere praktisk," som professor ved Harvard Law School, Mary Ann Glendon formulerer troen på bjerget.[102] Og netop det praktiske islæt af den domstolsskabte ret er amerikanske jurister ofte stolte af. Mange juridiske professorer har en fortid som praktikere, og det mærkes i undervisningen, at praksis og professionel mobilitet har høj status. Jeg opholdt mig i efteråret 2000 selv ved Harvard Law School og hørte ved flere lejligheder europæiske jurister udtrykke glæde over den mere praktiske tilgang til juraen, mange af deres amerikanske professorer havde. Ikke alle var lige begejstrede for amerikanernes stædige holden på, at netop deres system er det bedste, og den deraf følgende manglende vilje til at sætte sig ind i de europæiske civil law-systemer, men de var helt på det rene med, at

> ethvert studium af og forestilling om den 'internationale jurists' rolle og uddannelse omhyggeligt bør tage hensyn til den voksende tendens til 'amerikanise-

---

101. Helle Blomquist, *Lawyers' Ethics* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000), 186. – Blomquist gør i sin bog gældende, at advokatbrancen som helhed er under forandring: "My investigation indicated a few [changes]: (1) … the more recent evaluations of the university law education, (2) to a larger degree law students seem to be attracted to an attorney career; (3) demand for attorney services is increasing; (4) state regulation supports a more active judicial sector. Comparing to results from international research on the legal profession, I concluded that the Danish legal profession was converging towards a more common law structure of the legal profession" (57).
102. Mary Ann Glendon, *Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse* (New York: Free Press, 1991), 169.

> ring', der sker af den internationale juridiske kultur. Dette fænomen synes at være den vigtigste drivkraft i den økonomiske globalisering. Internationaliseringen af aktørerne inden for den juridiske sfære synes at foregå parallelt med USA's hegemoni inden for de økonomiske, udenrigspolitiske, militære, informationsteknologiske og uddannelsesmæssige sfærer. USA's førende rolle har en markant indflydelse på 'den internationale jurists' aktiviteter og på 'international juridisk praksis'. Man skal heller ikke glemme den indflydelse, amerikanske managementmetoder har på den juridiske profession uden for USA, og vigtigheden af engelsk som '*lingua franca*'.[103]

En af de ting, danske og andre europæiske jurastuderende konfronteres med ved amerikanske law schools, er den allerede omtalte stærke rettighedskultur. Den amerikanske tro på juraen som kur for de fleste af samfundets problemer og vilje til at retliggøre alt fra overtagelser i forretningslivet til præsidentvalg afstedkommer i starten nogen undren. Flere af de europæiske jurister vil efter et eller flere år i USA dog have fået revideret deres syn på ikke blot forholdet mellem jura, erhvervsliv og politik, men også på, hvad jura, domstole og jurister kan – og bør – udrette. En sådan europæisk jurist er FN's Højkommissær for Menneskerettigheder og tidligere præsident i Irland, Mary Robinson, som i slutningen af 1960'erne tog en LL.M. ved Harvard Law School. Det, som i særdeleshed gjorde indtryk på den unge Mary Robinson, var det intellektuelle og politiske klima, som herskede i USA på dette tidspunkt. I et interview i *Sunday Independent* i 1980 genkalder hun sig, hvorledes ideer om juridisk aktivisme og om at bruge juraen og domstolene til at kæmpe for et bedre samfund cirkulerede blandt amerikanske jurastuderende.

> Vietnamkrigen tvang en masse unge mennesker til at omtænke mangt og meget. Der var mange diskussioner om socialisme og om lighed, borgerrettigheder og fattigdom. Mange af de yderst intelligente studenter sagde nej tak til store indtjeningsmuligheder i private firmaer og ønskede i stedet at involvere sig i ju-

---

103. Peter L. Murray and Jens Drolshammer, "The Education and Training of a New International Lawyer," *European Journal of Law Reform*, Vol. 2, No. 4, 2000, 542. Murray er professor ved Harvard Law School og har mange års erfaring som advokat, og Drolshammer er både praktiserende advokat og jura professor ved det schweiziske universitet, St. Gallen. Begge er i øvrigt enige om det ønskværdige i, at også amerikanske jurastuderende sætter sig noget mere ind i andre landes juridiske systemer.

> ridiske projekter og rådgivning, og dette var noget helt nyt. Da jeg kom hjem, relaterede jeg alt dette til Irland, og det gør jeg fortsat.[104]

Robinson tog den amerikanske rettighedskultur med sig hjem til Irland og begyndte at se den irske Højesteret som et muligt instrument for gennemførelsen af tiltrængte sociale forandringer. Forbilledet var den amerikanske Højesteret under Earl Warren. Som FN's Højkommissær for Menneskerettigheder har hun ved flere lejligheder udtalt sig om, at hun særligt kæmper for udbredelsen af en menneskerettighedskultur. "En stærk menneskerettighedskultur i tilgift til et demokratisk system og respekt for 'the rule of law' er den eneste sande base for fred, sikkerhed og økonomisk fremdrift på længere sigt," sagde hun eksempelvis i en tale i Bruxelles i maj 2001.[105] Noget kunne tyde på, at den amerikanske rettighedskultur stadig er en indflydelse i Mary Robinsons liv.

Men tilbage til den danske advokatbranche. I løbet af de næste femten år vil godt halvdelen af advokaterne gå på pension, ligesom tilgangen af nye, unge jurister vil falde. Dette sidste skyldes dels, at den samlede befolkningstilvækst bliver mindre og dels, at især kvindelige jurister finder det vanskeligt at forene et familieliv med de lange arbejdstider, de har som advokater. Flere af dem deponerer derfor deres bestalling i Justitsministeriet og får i stedet job i private virksomheder eller i det offentlige. Selvom branchen umiddelbart får et rekrutteringsproblem i de kommende år, mener Jon Stokholm dog, at det også fremover vil være muligt at tiltrække de nødvendige ressourcer. Én mulighed vil være at gøre danske advokatkontorer mere familievenlige; en anden at åbne disse kontorer for folk med anden baggrund end lige en cand.jur.-eksamen. Her kunne f.eks. cand.merc.jur.'erne komme på tale.[106]

På visse vigtige arbejdsområder synes advokatbranchen desuden at have mistet terræn de senere år. Efter at advokaternes monopol på skødeskrivning blev ophævet ved lov i slutningen af 1990'erne, har alle i princippet ret til at skrive et skøde. Visse ejendomsmæglere er følgelig begyndt at være deres kunder behjælpelige med både prisforhandling, finansieringsvalg og selve udfærdigelsen af skødet, og Jon Stokholm anslår, at advokaterne

---

104. Mary Robinson, citeret i Michael Böss, "American Links to Legal Reform in Ireland, 1937-1997," i Porsdam, *Folkways and Law Ways*, 230.
105. Mary Robinsons taler findes på UNHCHRs internetside: www.unhchr.ch/huricane/huricane.nsf/newsroom.
106. Se interview med Jon Stokholm i Tine Santesson, "Advokatbranchen under forandring," *DJØFbladet*, nr. 5, 1. marts, 2002, 10-11.

nok i fremtiden må stille sig tilfredse med en markedsandel på 70 procent, når folk skal købe bolig.[107] Også bankerne står på spring for at sikre sig en del af advokaternes indtjening på handel med fast ejendom. Hertil kommer, at en væsentlig del af skatterådgivningen er røget i hænderne på revisorerne. Ud over traditionel regnskabsrevision har de større revisionsfirmaer bredt deres arbejdsfelt ud til også at omfatte en del jura. I tilgift til skatteretten gælder dette også salg og køb af virksomheder, konsulentarbejde og erhvervsservice. Formanden for Foreningen af Statsautoriserede Revisorer, Bent Hansen, mener ligefrem, der er en international trend på vej til os med store rådgivnings supermarkeder. Disse såkaldte "Multi Disciplinary Partnerships" består af en blanding af advokater, revisorer og konsulenter.[108] Bent Hansen er positivt stemt ved tanken om større samarbejde med advokaterne og de nye rådgivnings supermarkeder, som han mener vil kunne udbyde ydelser inden for jura, konsulentarbejde og revision.

Advokaterne er imidlertid noget mindre begejstrede ved tanken om et tæt samarbejde med revisorerne i rådgivningssupermarkeder. Som lovgivningen er nu, må revisorer ikke eje advokatfirmaer, og det bør der ikke ændres på, mener Advokatrådet. "Advokatrådet vil arbejde for, at det også i fremtiden alene er advokater, som kan eje og drive advokatvirksomhed," som der står i Advokatsamfundets beretning.[109] Det afgørende problem for advokaterne er deres uafhængighed, som nogle mener kan gå tabt i et rådgivningssupermarked. "Revisorbranchen er i højere grad profitdrevet," mener Henrik Rothe, som er generalsekretær i Advokatsamfundet, "mens det etiske udgangspunkt for os er at varetage klientens interesser og dække

107. Maaløe, "Advokater har svært ved at følge med," 3.
108. Hvor ideen om Multi Disciplinary Partnerships (MDP) er opstået, er uvist. "Det kan undre," som Udvalget vedrørende MDP og tværfaglige samarbejder, nedsat af Advokatrådet, skrev i debatoplægget "Advokater i MDP og tværfaglige samarbejder," (Advokatsamfundet 1999), "at netop et land som USA indtil for ganske nylig har været uberørt af MDP-problematikken. Advokatsamfundene har ikke kendt tilfælde, hvor revisorer og advokater har indgået aftaler med karakter af MDP; ligesom de store revisions-netværk ikke tidligere har forsøgt at etablere advokatvirksomhed i USA. I dag er udviklingen vendt, og der kendes nu til tilfælde af samarbejder mellem advokatfirmaer og revision-netværkene, og de amerikanske advokatsamfund forsøger ihærdigt at forholde sig til dette. Siden sommeren 1998 er der f.eks. afholdt tre store høringer i USA om MDP-problematikken arrangeret af henholdsvis IBA og ABA" (40).
109. Advokatsamfundets beretning, 40.

hans behov."[110] Der kan også blive problemer med tavshedspligten mellem advokater og deres klienter.

Etikken optager også Advokatrådets nuværende formand. Hvis ikke danske advokater skal blive udkonkurrerede af ejendomsmæglere, revisorer og banker, må de erkende nødvendigheden af, "at de skal fremstille en ydelse, som har værdi for folk. En ekspeditionspræget ydelse har ikke nogen værdi, mens folk derimod gerne vil betale for en individuelt tilpasset ydelse." Advokater må lære at fungere som deres klienters med- eller forkæmpere; de må lære at vise, at de er på kundens side helt og fuldt i den konkrete sag, der står til debat. "Vi skal arbejde for, at rådgivning generelt set skal have en etisk dimension. Vi skal som advokater ikke bare fortælle, hvad juraen er, eller oplyse, hvad lovens bogstav siger, men også gøre opmærksom på, hvad der er gangbart eller ej."[111]

Jon Stokholm har efter min opfattelse helt ret. Der er brug for juridisk rådgivning omkring moralske og personlige problemer her på overgangen fra velfærdsstaten til det, nogle kommentatorer kalder velfærdssamfundet eller "det personlige samfund."[112] Jeg mener, at den danske advokatbranche gør klogt i at lytte til deres formand om nytten i at inddrage den etiske dimension i deres arbejde. Fremtidens danskere, som vil vurdere tingene ud fra deres personlige oplevelser, og som kobler politiske spørgsmål sammen med spørgsmålet om moral og personlig mening, vil få brug for advokatbistand, når de skal kæmpe for lige netop de rettigheder, de mener er vigtige i deres livsverden. Også etniske minoriteter vil få brug for at kæmpe retligt for det, de tror på og mener sig berettiget til. Herudover vil den hurtige teknologiske udvikling inden for eksempelvis computer- og genteknologien og nye reproduktionsteknologier, skabe arbejde i relation til patentrettigheder for advokaterne. Slutteligt vil der blive brug for en hel del jurister i det, Carsten Greve og andre har kaldt for den "grå zone," altså grænselandet mellem det offentlige og det private; her tænker jeg ikke blot på det natio-

110. Dag Holmstad, "Revisorer på frierfod," *Jyllands-Posten*, 29. september 1999, Erhvervsmagasinet, 2.
111. Bjørn Lambek, "Portræt/Interview: Jon Stokholm," *Politiken*, 26. maj 1999, Erhvervsmagasin, 2.
112. Se Ralf Pittelskow, *Det personlige samfund. Et portræt af den politiske tidsånd* (København: Lindhardt og Ringhof, 2001).

nale, men også på det internationale plan – institutioner som FN og Røde Kors.[113]

Og så er vi tilbage ved menneskerettighedsområdet. Siden inkorporeringen i 1992 af den Europæiske Menneskeretskonvention (EMRK) er det umuligt at komme udenom at inddrage individets grundlæggende rettigheder. Tendensen til i privatretligt regi at føre sager, som er af almen interesse for den danske offentlighed, giver mere arbejde til advokatbranchen. En følge af den måde, hvorpå samfundet i stigende grad tager grundlæggende rettigheder alvorligt, er, at konflikter i højere grad end tidligere bliver løst ved domstolene. Dette gælder såvel konflikter mellem borgere som konflikter mellem en eller flere borgere og staten. Det er almindelig kendt, at der sker mange fejl i forbindelse med administrationen af lovregler. Et stigende antal borgere ønsker derfor at få prøvet forvaltningsafgørelser omhandlende eksempelvis miljøet eller sociale rettigheder ved domstolene, og det øger behovet for juridisk bistand. "Ikke mindst undersøgelser af forvaltningen er blevet et arbejdsområde for os," skrev Jon Stokholm i en leder i *Advokaten* for nylig.[114]

Tidsånden synes med andre ord at være med advokaterne. Der vil i fremtiden blive god brug for advokater, som dels kan forsvare de svages rettigheder og de bedrestilledes diverse moralske værdier og dels kan være med til at løse tvistigheder i forretningsverdenen.[115] Rollen som forsvarer for de svage – dem, som er kommet i klemme i "systemet" – kan være med til at give advokatstanden et godt image i befolkningen.[116] Landets p.t. 4.100 advokater, som er fordelt på ca. 1.500 advokatvirksomheder har nok

---

113. Se Carsten Greve, "Demokratiske udfordringer i den grå zone mellem offentlig og privat," i Goul Andersen, Munk Christiansen, Beck Jørgensen, Togeby og Vallgårda, *Den demokratiske udfordring*. Se også Carsten Greve, *Den grå zone – fra offentlig til privat virksomhed* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998; 2. udgave).
114. Jon Stokholm, "Om parlamentarismen og juristerne," *Advokaten* 11/2001.
115. Om transnationale selskabers store og stigende betydning og de retlige konsekvenser heraf se Sten Schaumburg-Müller, *Internationale handelsrelationer i retsteoretisk belysning – behovet for og muligheden af en global ret?* (København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1997)
116. I en leder i *Advokaten*, nr. 10, 1996, 1 gav daværende formand for Advokatrådet, Steffen Juul, udtryk for en vis bekymring for, hvorvidt den større tilknytning til erhvervsvirksomheder – og den succes, advokater har som følge heraf – kan give anledning til, at den danske befolkning ser advokater som grådige og profithungrende, sådan som det er tilfældet i USA.

at lave. ”Det synes at være mindre problematisk at få ansættelse nu end tidligere,” skriver Jørgen Dalberg-Larsen.

> Indtil 1980’erne blev flere og flere jurister ansat i den offentlige sektor, men så ændrede tingene sig, og i dag ansættes flere og flere jurister som advokater, som konsulenter i erhvervslivet eller i private organisationer… Det synes at være en konsekvens af en generel tendens til at lade markedet og ikke staten og dens institutioner bestemme…[117]

117. Jørgen Dalberg-Larsen, “The Legal Profession in a Changing World,” i Thomas Wilhelmson og Samuli Hurri (red.), *From Dissonance to Sense: Welfare State Expectations, Privatisations and Private Law* (Aldershot og Brookfield: Ashgate, 1999), 101, 103.

Kapitel 4
Den politiske verden: Om interessen for private initiativer, om politik som noget personligt og om forbrugerisme

Fra velfærdsstat til velfærdssamfund

Jeg omtalte ovenfor den af Pernille Boye Koch beskrevne tendens til en udvidet søgsmålsret i sager om loves overensstemmelse med grundloven. Koch hilser som udgangspunkt denne tendens velkommen, men gør dog opmærksom på, at en civilprocessuel kontekst ikke altid er den mest velegnede, når det gælder offentligretlige tvister mellem staten og en større eller mindre del af befolkningen. Det, som imidlertid er særligt interessant i denne sammenhæng, er det med, at "de offentligretlige sager presses ind i en civilprocessuel kontekst."[118] Disse spørgsmål, som er af væsentlig interesse for den danske offentlighed, søges besvaret i civilretligt regi. Jens Elo Rytter og Kirsten Ketcher har været inde på noget tilsvarende. Førstnævnte har gjort opmærksom på, at rettighedsdiskursen nu har bredt sig ud over den offentligretlige til den privatretlige sfære. Den måde, hvorpå grund- og menneskerettigheder indgår i dansk ret som almene retsprincipper, betyder, at staten har en positiv pligt til at fremme og beskytte individets grundretlige frihed mod indgreb – også fra privat side.[119]

Ketcher har gjort gældende, at det velfærdsretlige begreb, vi i Danmark har haft med staten som skatteopkræver og fordeler af vores velfærdsrettigheder, er under forandring. Den offentligretlige afgørelse, som vi har kendt den under velfærds*staten*, vil i velfærds*samfundet*, hvor staten

118. Boye Koch, "At sagsøge staten," i Petersen, Koch og Koch, *Staten i forandring*, 212.
119. Se Jens Elo Rytter, "Grundrettigheder som almene retsprincipper," *Juristen*, nr. 4, 2001, 123: " Hvor statsmagten tidligere udgjorde den mest potente trussel mod individets frihed, har private institutioner, organisationer og erhvervsforetagender i det moderne samfund opnået en sådan størrelse og styrke, at de på mange vigtige livsområder indtager en position i forhold til individet, som kan sammenlignes med offentlige myndigheders. På denne baggrund har staten pligt til aktivt at beskytte grundrettighedernes store og stigende betydning for individets frihed."

”reduceres” til kun at være en af flere aktører, blive erstattet af den privatretlige aftale.

> I en ændret velfærdsretlig arbejdsdeling mellem stat og samfund i øvrigt vil nationstatens rolle derfor i højere grad kunne forudses at ville koncentrere sig om egentlige minimumsrettigheder d.v.s. ret til penge, service og omsorg på et niveau, som garanterer den enkelte et liv i integritet og værdighed, men hvor de mere udbyggede rettigheder knytter sig til enkeltindividets egne aftaler.[120]

Det spørgsmål, som derfor trænger sig på, er, hvorvidt man kan tale om en holdningsændring blandt danskerne til henholdsvis statens og det civile samfunds rolle for vores velfærd.[121] Det er dette mulige holdningsskift – den drejning mod ”det personlige samfund” eller ”moralstaten,” for blot at nævne et par af de betegnelser, som har præget debatten om en ændring af den politiske tidsånd i den senere tid – jeg vil se nærmere på i det følgende.[122] Mit argument er, at en sådan ændring lægger sig op af eller understøtter de tendenser, som foregår i den juridiske verden, hen imod et demokrati med konstitutionalisme og en (menneske)rettighedskultur.

I sit bud på, hvori den amerikanske egenart (American exceptionalism) består, anfører Daniel Bell, at USA er ”et komplet *civilt samfund*, måske det eneste eksisterende af sin art i den politiske historie.” Bell træder her i Alexis de Tocquevilles fodspor. Det var Tocqueville, som i *Democracy in America* for første gang påpegede fænomenet, det civile samfund.[123] Under ”civilt samfund” forstår Bell et samfund, som sætter individuel egeninteresse og hangen til frihed højest. I et sådant samfund er der ingen institutionelle strukturer – ingen stat i europæisk forstand – som ”skaber og fremtvinger

---

120. Kirsten Ketcher, ”Fra skatteyder til forsikringstager,” i Petersen, Koch og Koch, *Staten i forandring*, 269.
121. Ved civilsamfundet forstår jeg ”de private borgere, familier og virksomheder, der hver især arbejder for deres egne interesser, og som er afhængige af at kunne udveksle varer og tjenesteydelser med hinanden.” (Uffe Juul Jensen og Thomas Højrup, ”Den suveræne stats krav til borgerne – og borgernes krav til staten,” i Hans Henrik Brydensholt (red.), *Brugeren viser vej. Markedsorientering i det offentlige på godt og ondt* (København: Dafolo Forlag, 1993), 20.
122. Se henholdsvis Ralf Pittelskow, *Det personlige samfund. Et portræt af den politiske tidsånd* (København: Lindhardt og Ringhof, 2001) og Stig Jørgensen, *Demokrati. I fortid, nutid og fremtid* (København: Fremad debat, 2001).
123. Alexis de Tocqueville rejste rundt i USA i begyndelsen af 1830’erne, og *Democracy in America*, hvori han beskrev sine indtryk fra denne rejse, blev udgivet i 1835 og 1840.

en enig vilje oven over eller på tværs af enkelte særinteresser." Det, som i USA har taget statens plads, er en politisk markedsplads, "en arena, i hvilken enkeltinteresser har konkurreret (ikke altid på lige fod), og i hvilken handler kunne slås af." Grundlaget for det amerikanske civile samfund har været fundamentale – i det enkelte menneske, mere end i gruppen eller samfundet som helhed, iboende – rettigheder, og institutioner er blevet oprettet med det formål at beskytte disse rettigheder. Blandt sådanne institutioner har den amerikanske Højesteret spillet en helt særlig rolle:

> Heldigvis – for dette var ikke planlagt (og disse magtfaktorer var ikke specificeret i forfatningen) – blev Højesteret den ultimative problemløser og også kontrolinstans af retsregler, og dette tillod markedspladsen at fungere på en måde, der var forenelig med forfatningen selv – som så igen blev fortolket af Højesteret. Forfatningen og Højesteret blev det civile samfunds grundsten.

Grundloven har dannet grundlaget for en slags social kontrakt, foreslår Bell. En kontrakt, som oprindeligt blev udfærdiget mellem de forskellige stater, men som så over tid udviklede sig til en social kontrakt mellem regeringen og befolkningen. Den kan meget vel være den eneste vellykkede sociale kontrakt, vi kender i den politiske historie; måske fordi staten var så svag og ofte ikke-eksisterende.[124]

For amerikanerne har ideen om konstitutionalisme og juridisk aktivisme således været nært knyttet til ideen om det civile samfund. Væsentlige sager omhandlende offentlig politik har været ført i privatretligt regi. De mange erstatningssager, hvori amerikanske juryer har tilkendt sagsøgere enorme beløb i erstatning, er et godt eksempel herpå. I disse sager har der ofte været en politisk undertone; juryerne har villet sende et budskab til både erhvervsliv og regering om, at der er noget, som kan og bør laves om/gøres bedre. Tænk f.eks. på de seneste års tobakssager, som følge af hvilke det er lykkedes juryer at gennemtvinge forandringer i tobaksindustrien, som der ikke var politisk vilje til at få gennemført. Nogle amerikanske jurister har direkte anvendt betegnelsen "civil ulydighed" om det, der foregår i landets retssale, når helt almindelige amerikanere bliver medlemmer af en jury og beslutter sig for at sende et politisk budskab.

---

124. Daniel Bell, "The 'Hegelian Secret': Civil Society and American Exceptionalism," i Byron E. Shafer (ed.), *Is America Different? A New Look at American Exceptionalism* (New York: Oxford University Press, 1991), 60, 66, 62.

I Danmark nedsættes ingen jury i civilsager, så denne udvikling i amerikansk ret, vil vi ikke se nogen pendant til på disse breddegrader.[125] Det kan imidlertid blive aktuelt i dansk regi, at væsentlige initiativer i stigende grad vil blive taget af enkeltindivider, grupper eller firmaer; altså at flere handlinger vil blive flyttet fra et offentligt til et privat – og måske endda et privatretligt – rum. Det er dette, Ketcher og andre sigter til, når de taler om velfærds*samfund*.[126] Begrebet er velvalgt; det er ikke sandsynligt, at vi i Danmark vil få et civilt samfund, som ligner det amerikanske. Der er som nævnt stor konsensus omkring det ønskværdige i at opretholde en eller anden form for velfærd, i hvilken den offentlige sektor vil vedblive at spille en stor rolle. Det, vi (måske) vil få, er netop et velfærdssamfund – en mellemting eller mellemstation mellem en velfærdsstat og et civilt samfund á la det amerikanske.

Frivilligt arbejde

En af de ting, som vil få større betydning i velfærdssamfundet – i skiftet fra offentligt til privat(retligt) rum – er frivilligt arbejde. Det frivillige arbejde har altid været en faktor i det danske system. Når jeg har det med her, er det ikke så meget for at hævde, at vi ser en påvirkning fra USA – det kan jo være, at det vi ser, er en tilbagevenden til noget, der tidligere var mere udbredt i Danmark – men mere for at godtgøre, at flere og flere initiativer tages i privat regi. Retliggørelsen trives netop godt i et samfund, som ”tror” på private initiativer. Velfærdspluralistiske strategier, som drejer sig om at overdrage eller tilbagelevere velfærdsstatslige opgaver til civilsamfundet har ikke i Danmark ”i synderlig grad fundet genklang i velfærdsstatsforskningen,” skriver Per H. Jensen, men der kan i stigende grad ”spores tendenser til, at frivillige organisationer inddrages i analyser af det danske vel-

125. Det er imidlertid interessant, at man i vores naboland, Tyskland, har foreslået indført det amerikanske system med ”punitive damages” i erstatningssager. Se f.eks. Peter Müller, *Punitive Damages und deutsches Schadensersatzrecht* (Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2000). Det er netop muligheden for ud over den almindelige erstatning også at tildele sagsøger ”punitive damages,“ som giver de enorme beløb, og som gør det amerikanske system med juryer i civilsager så attraktivt for sagsøgere med en god sag.
126. Det skal dog siges, at de to begreber, velfærdsstat og velfærdssamfund, ikke altid holdes adskilt i den danske debat. Ofte bruges de nærmest synonymt. I valgkampen 2001 var det således velfærdsstaten, der var til debat, mens vi i den forrige valgkamp også ofte hørte velfærdssamfundet blive omtalt.

færdssystem."[127] I Danmark som i de øvrige skandinaviske lande har der været forstærket opmærksomhed omkring det frivillige arbejde de seneste årtier. Lederne af fire nordiske videns- og formidlingscentre for frivilligt socialt arbejde beskriver udviklingen således:

> Overalt har vi oplevet en forøget politisk interesse for det frivillige arbejde og for dets betydning i udviklingen af den civile velfærd og af velfærdssamfundet. Den fornyede interesse afspejler sig blandt andet i en lang række politiske initiativer, der skal stimulere udviklingen af den frivillige indsats. Civilsamfund, borgerinddragelse og frivilligt arbejde medtænkes i disse år i mange forskellige centrale initiativer – lige fra "stortingsmeldinger," "betænkningsarbejde," "magtudredninger," udarbejdelse af "charter" for samarbejde mellem det offentlige og den frivillige sektor til egentlig lovgivning.[128]

Det var i 1980'erne, at forskningen for alvor begyndte at interessere sig for organisationssamfundet og det frivillige arbejdes betydning, og at betegnelser som "den frivillige sektor" og "den tredje sektor" vandt indpas og sprængte den mere gammeldags, dualistiske måde at opdele samfundet på i offentligt og privat, stat og marked.

2001 var FN's Internationale Frivillighedsår, og det er derfor nærliggende netop nu at tage bestik af den frivillige sektors udvikling og fremtidige problemstillinger. Og det er, hvad bogen *Frivillighedens udfordringer* gør. Den er redigeret af Lars Skov Henriksen og Bjarne Ipsen og søger i en række artikler at belyse den samfundsmæssige baggrund for den store interesse for den frivillige sektor og de civile fællesskaber, at indkredse de demokratiske og integrative potentialer i den frivillige sektor, og at analysere de nye betingelser for frivilligheden, som ændringerne i den offentlige sektor og den voksende accept af markedet og medfølgende kommercialisering af nogle af velfærdsstatens kerneområder har givet anledning til. Bogen viser bl.a., at tilslutningen til foreninger og frivillige organisationer og

---

127. Per H. Jensen, "Velfærdsstatens variationer, dynamikker og effekter," i *Den jyske historiker*, nr. 82, 1998 (særnummer om "Det nationale velfærd? Den danske velfærdsstat i international belysning"), 37.
128. Lars Skov Henriksen og Bjarne Ibsen, *Frivillighedens udfordringer – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer* (Odense: Odense Universitetsforlag, 2001), 7. Se også de tidligere antologier *Frivillig organisering i Norden*, red. af Kurt Klaudi Klausen og Per Selle (København: TANO og Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1995) og *Den tredje sektor under forandring*, red. af Elisabeth Toft Rasmussen og Inger Koch-Nielsen (København: Socialforskningsinstituttet, 1996).

deltagelse i frivilligt arbejde er vokset op gennem 1990'erne. Dog er det således, at det er de ældre medlemmer, som fortrinsvist deltager aktivt i foreningsarbejdet. De unges organisationsloyalitet er for nedadgående; de ønsker nye foreningsformer, som bedre tager højde for valgfrihed og individualitet. Dette behøver dog ikke at betyde, at de unge ikke længere er villige til at engagere sig. De går andetsteds hen; de forsøger at påvirke politiske forhold ved at boykotte eller tilvælge bestemte varer frem for andre,[129] engagerer sig f.eks. som besøgsvenner for ældre mennesker,[130] eller engagerer sig på afstand ved at skrive under på underskriftsindsamlinger og donere penge til et eller andet godt formål.

"Hverdagsmageren" og "den solidariske egoist"

Den ny borger – den borger, som vil bevæge sig rundt i velfærdssamfundet og dets mere private rum – vil være en aktiv borger, som ønsker at indgå i mange forskellige fællesskaber. Henrik Bang og Eva Sørensen kalder denne ny borger for "hverdagsmageren." Hverdagsmageren går mere op i dagligdagens politik i skolen, på arbejdet eller i lokalmiljøet, end i de store linjer, som han/hun mener, politikerne på Christiansborg og i EU må tage sig af. Politisk engagement ses ikke som en pligt; hvis han/hun engagerer sig, er det, fordi han/hun enten finder det nødvendigt her og nu eller synes, det er sjovt og udviklende.

> Et centralt træk især ved de unges nye måde at engagere sig på er, at de ser deres civile engagement som et udtryk for at individualitet og fællesskab hører sammen og gensidigt betinger hinanden i hverdagen. Hverdagsmagerne kendetegnes bl.a. ved, at de prioriterer deres selv- og samudvikling som ganske al-

---

129. Omkring dette med politisk forbrug som en vigtig ny form for politisk deltagelse, se Jørgen Goul Andersen og Mette Tobiasen, *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet* (Århus: Magtudredningen, 2001).

130. *Kristeligt Dagblad* havde mandag d. 26. november 2001 en interessant artikel om den 31-årige frisør Birgitte Himmelstrøg, som er besøgsven for en svagtseende kvinde på 91 år. Himmelstrøg forklarer bl.a. sit engagement som besøgsven på følgende måde: "Når jeg sidder og kniber en tåre og får ondt i maven over et tv-program om, hvordan ældre sidder alene uden at få besøg, tænker jeg, at jeg har overskud nok til at gøre noget. Det er bare lige at få sparket sig selv i gang. *Jeg har tit siddet og set Oprah Winfrey, som siger: 'Så gør dog noget i stedet for bare at tænke over det.'"* Anne Mette Ahlgreen, "De puster til livsgnisten," *Kristeligt Dagblad*, 26. nov. 2001, 3 (min udhævelse).

> mindelige mennesker over deres deltagelse i forhold til det store politiske system, der egentlig ikke interesserer dem særligt meget.[131]

For hverdagsmageren er politik altså noget personligt og selv-refleksivt. Det er lysten – og det personlige valg – der driver værket, og personlige værdier og gensidig tillid er helt centrale. Hverdagsmageri går fint i spænd med de ovenfor omtalte offentlige og halv-offentlige institutioner. Det "synes at forudsætte eksistensen af et samfund, hvor man prioriterer den enkelte institutions selvstændiggørelse, hvor forandringstakten er ekstremt høj, og hvor lokalisering og globalisering hænger intimt sammen med forskellige ekspertsystemers evne til at transportere sig frit rundt i verden (med eksempelvis CNN og Internet)." Alt i alt, siger Bang og Sørensen, minder hverdagsmageriet dem en hel del om "*den hjertets rastløshed, der er naturlig for mennesker, når alle betingelser er næsten lige, og når enhver ser de samme chancer for at komme fremad*, som den franske aristokrat Tocqueville faldt over, da han i første del af forrige århundrede kom til Amerika."[132]

Bang og Sørensens hverdagsmager har en hel del tilfælles med det, Ralf Pittelkow kalder "den solidariske egoist." Den solidariske egoist vurderer tingene ud fra sin personlige verden, sine personlige oplevelser og kobler politiske spørgsmål sammen med spørgsmålet om moral og personlig mening. Det personlige samfunds ny politiske tidsånd består af antipolitisk politik, som ikke længere er forankret i økonomi, fordeling og politiske partier/organisationer, men derimod i den solidariske egoists egen livsverden og værdier. Man foretager sig kun noget, som man personligt kan stå inde for og har lyst til at foretage sig.

> På tværs af partiskel vil borgerne have politik, som tager dem og deres livsverden alvorligt. Og de vil have politik, som sikrer grundværdierne i det danske samfund i globaliseringens tidsalder... Man er aktiv og engageret, men det er i den nære sammenhæng, hvor man personligt kan styre, hvad man involverer sig i, hvad man vil tage ansvar for, og hvad der kommer ud af det... Personen, ikke det politiske system, er i centrum.[133]

---

131. Henrik Bang og Eva Sørensen, "Hverdagsmagerne – en udfordring til demokratiet og samfundsforskningen," i Goul Andersen, Munk Christiansen, Beck Jørgensen, Togeby og Vallgårda, *Den demokratiske udfordring,* 99.
132. Ibid., 104 – kursiv i originalen.
133. Pittelkow, *Det personlige samfund*, 58, 70, 71.

Mens velfærdsstaten var underkastet en centraliseret politisk styring fra regering, Folketing og centraladministration, er et gennemgående træk ved det personlige samfund, at "stadig flere beslutninger er flyttet *væk fra det politiske centrum*. Væk fra regering og Folketing og dernæst væk fra kommunalbestyrelsen og amtsrådet." Meningen med denne decentralisering var ifølge Pittelkow at give den enkelte borger flere valgmuligheder og større indflydelse. Det offentlige skulle afstikke de finansielle rammer for de ydelser, der skulle leveres, men borgerne skulle have større spillerum inden for disse rammer, større valgfrihed mellem forskellige leverandører af disse ydelser: skoler, sygehuse, daginstitutioner osv. Det er ikke ubetinget nemt at være politiker i det personlige samfund, fremhæver Pittelkow, som jo også selv er gift med en. Politikernes indsats vurderes "mere ud fra moralbegreber end ud fra ideologi. I stedet for at se politikerne som repræsentanter for et stort samfundsprojekt, stiller man krav til dem om, at de handler moralsk rigtigt. Her bruger man den politiske enkeltsag til at danne sig et billede af, hvordan den pågældende politiker vil håndtere andre sager."[134]

Også Stig Jørgensen er i sin nye bog om demokrati i fortid, nutid og fremtid inde på vigtigheden af moralske værdier i dansk politik og på, hvordan politikernes holdning i stigende grad udtrykkes over for borgerne via enkeltsager. Jørgensens pendant til Pittelkows personlige samfund er "moralstaten" – et "moderne stemningsdemokrati," som hverken bygger på den enkeltes retssikkerhed (som retsstaten i det 19. århundrede) eller på samfundets velfærd (som velfærdsstaten i det 20. århundrede), men derimod på mere eller mindre diffuse følelsesladede værdier, som kommer til udtryk gennem enkeltsagsbehandling i medierne og de politiske organer.

> ... moralstatens regler overlader til myndighederne at træffe vidtrækkende beslutninger ud fra hensynet til 'moralske' værdier, såsom 'økologi', 'menneskerettigheder', 'ligestilling', 'diskrimination', 'racisme'. ... Ifølge Grundloven kan man i princippet kun gribe ind i andres rettigheder, når det sker af hensyn til 'almenhedens' interesser og da mod fuld erstatning, men med den moderne økologiske ideologi, forbrugerbeskyttelsen og menneskerettighederne som motor, har man gennemført en tæt regulering af landbrug, fiskeri og omsætning af produkter, der har gjort erhvervenes udøvere til funktionærer og kunderne til konsumenter, der er gjort ansvarsfri og derfor krævende.[135]

134. Ibid., 114, 127.
135. Jørgensen, *Demokrati*, 78.

Det er interessant, at Jørgensen nævner menneskerettighederne som en af de moralske værdier, der driver dansk politik for øjeblikket. Ved at benytte sig af en rettighedsdiskurs kan man på ganske kort tid – f.eks. de 30 sekunder, man har til rådighed i radio eller på tv – få såvel et moralsk som et politisk budskab igennem. Det har vi set så ofte i amerikansk politik. I dansk sammenhæng så vi det sidst i forbindelse med valgkampen 2001, som i øvrigt havde et meget amerikansk præg. Tænk blot på, hvordan kampen mellem (Poul Nyrup) Rasmussen og (Anders Fog) Rasmussen blev fremstillet som et "præsidentvalg" og på, hvordan de to "præsidentkandidater" mødtes i en række direkte tv-debatter, som blev gjort til den rene underholdning af hylekor under ledelse af veritable "cheerleaders," bestående af unge socialdemokrater og Venstre-folk.

Bang og Sørensen, Pittelkow og Jørgensen er ikke nødvendigvis enige om, hvorvidt udviklingen fra velfærdsstat til moralstat eller det personlige samfund er positiv eller negativ. Men de er forbløffende enige om fællesnævnerne for det nye Danmark: Individualisering; selvcentrering i modsætning til samfundssind; politisk engagement via moralske og personlige værdier (politik som "praktiseret moral");[136] privatisering; hverdagens direkte demokrati; enkeltsagspolitik; opblødning af de klassiske partiskel; markedscentrering; større valgfrihed, medbestemmelse og indflydelse inden for de af det offentlige afstukne finansielle rammer. Tidligere tiders kollektive materielle interesser og ideologi er røget ud til fordel for individuel stillingtagen til konkrete politiske problemer på baggrund af personlige værdier og moralbegreber. "Håbet om den store samfundsforandring er sendt på museum," som Pittelkow så rammende formulerer det. Realiseringen af "det gode samfund" er blevet en sag for den enkelte hverdagsmager eller solidariske egoist, for hvem de politiske partiers højre-venstre skala fremstår som irrelevant.[137]

Bruger og/eller forbruger?

Velfærdssamfundets borgere optræder ofte som brugere og/eller forbrugere, som er meget bevidste om deres rettigheder. Sammenkædningen af rettigheder og forbrugerisme er som nævnt i indledningen vigtig; stadigt flere serviceydelser skræddersys til den enkelte forbrugers individuelle krav og

136. Pittelkow, *Det personlige samfund*, 77.
137. Til dette sidste punkt jf. også Christine Antorini, Henrik Dahl, Lars Goldschmidt, *Det ny systemskifte* (København: Gyldendal, 2001).

behov. ”Danskerne råber på mere frihed,” stod der d. 28. oktober 2001 at læse i *Søndagsavisen*. Denne opsigtsvækkende overskrift henviste til en meningsmåling foretaget af PLS Rambøll om velfærd, som viser, at tre ud af fire danskere ønsker mere frihed i den offentlige sektor. På spørgsmålet om, hvorvidt den enkelte bruger af hjemmehjælp selv skal kunne vælge, om det er et privat firma eller en offentlig institution, som leverer hjemmehjælpen til ham eller hende, svarer 76 procent af de adspurgte således ”ja.” I en tilsvarende undersøgelse fra 1998 var ja-andelen 68 procent.[138] Står denne meningsmåling til troende, ønsker flere og flere danskere at være aktive som brugere. For virksomheder i den grå zone er brugerne først og fremmest kunder, og den indflydelse den enkelte kunde har, begrænser sig til et valg mellem forskellige leverandører. Som *for*bruger har den enkelte dansker imidlertid også en vis indflydelse på markedet og dets udvalg – han eller hun kan ved ikke at købe et bestemt produkt fortælle dets producent, enten at bemeldte produkt ikke er godt nok, eller at det ikke lever op til de etiske krav til produktionen af en vare, som en politisk bevidst forbruger stiller. Dette sidste kan f.eks. dreje sig om produkter, som er fremstillet ved børnearbejde eller under andre kummerlige, ikke-menneskeværdige forhold. En ny stor undersøgelse af politisk forbrug som politisk fænomen viser, at hele 47 procent af danskerne inden for det sidste år har forsøgt at påvirke politiske forhold ved at vælge bestemte varer frem for andre, og at politisk forbrug blandt danskerne i almindelighed anses for at være lige så effektivt til at opnå politisk indflydelse som f.eks. at kontakte politikere eller arbejde i et politisk parti.[139] Der er da også flere store danske virksomheder, som har indset det nyttige i at få formuleret – og dernæst reklameret for – en menneskerettighedsprofil.[140]

Grænsen mellem bruger og forbruger er ikke altid lige skarp. Nogle vil hævde, at det i Danmark fortrinsvis giver mening at tale om brugere; vi benytter f.eks. betegnelserne brugerbetaling og brugerbestyrelser. *Brugeren viser vej. Markedsorientering i det offentlige på godt og ondt* hed en bog,

---

138. Jesper Vind Jensen, ”Danskerne råber på mere frihed,” *Søndagsavisen*, 28. oktober 2001, Region 11, forsiden. I forbindelse med undersøgelsen om velfærd har PLS Rambøll gennemført interview med 951 personer i perioden 3/9 til 10/9 2001. Meningsmålingen fra 1998 er fra Finansministeriets ”Borgerne og den offentlige sektor.”
139. Jf. ovenfor omtalte skrift fra Magtudredningen: Goul Andersen og Tobiasen, *Politisk forbrug og politiske forbrugere*, 2001.
140. Dette gælder f.eks. Novo Nordisk.

som udkom i 1993, og som netop beskriver den tendens hen imod privatisering og udlicitering af offentlig velfærd, som skulle blive kendetegnende for 1990'erne. Om at etablere "en egentlig markedsmekanisme i klassisk økonomiteoretisk forstand er der ikke tale," skriver Uffe Juul Jensen og Thomas Højrup i deres bidrag til bogen. "Dels fordi den efterspørgsel, der viser sig, ikke får lov til ene og alene at styre den finansielle side. Dels fordi markedets forudsætning om den *oplyste og rationelt vælgende forbruger*, der kender sine egne interesser og kan forstå eller gennemskue de tilbudte ydelser og deres virkning, ikke anses for at være tilstede, specielt inden for det sociale område og inden for sundhed, der sluger hovedparten af budgettet."[141] Spørgsmålet er imidlertid, om ikke flere danskere end før på visse væsentlige punkter begynder at ligne "oplyste og rationelt vælgende forbrugere." Således synes f.eks. befolkningens syn på de kommunale serviceydelser at være under forandring i disse år. Det hævder i al fald direktør Hans Berthelsen fra Kommunernes Landsforening, som vi så ovenfor. "Hidtil har der været tale om et 'borger-myndigheds' forhold, hvor borgeren både havde rettigheder og pligter. Nu er befolkningen i stigende grad begyndt at opføre sig som forbrugere, der kun har fokus på deres rettigheder. De vil have valgfrihed og individuelle løsninger."[142]

Hans Bertelsen er ikke den eneste, som antyder, at vores samfund er – eller er på vej til at blive – et forbrugersamfund; ikke blot i den banale betydning, at alle forbruger løs af goder og produkter, men i den mere fundamentale betydning, at samfundets økonomi, politik og kultur er lagt an på forbrugeren og hans/hendes behov.[143] Jeg har allerede nævnt den nye undersøgelse om danskerne som politiske forbrugere og skal her blot fremlægge yderligere et eksempel; det er hentet fra min egen humanistiske ver-

---

141. Juul Jensen og Højrup, "Den suveræne stats krav til borgerne – og borgernes krav til staten," i Brydensholt (red.), *Brugeren viser vej,* 21-22.
142. Hans Berthelsen, oplæg holdt på "Kommunalkonferencen 1999," citeret i *DJØFbladet*, nr. 23, 19. november 1999 – se indledningen til denne artikel.
143. Jf. også det forskningstiltag inden for forbrugerforskning i Danmark, Forbrugerstyrelsen har taget initiativ til. Erhvervsministeren nedsatte i februar 1999 et rådgivende ekspertudvalg for forbrugerforhold (forskerudvalget). Blandt udvalgets vigtigste opgaver er at tage initiativ og skabe debat på forbrugerforskningsområdet. – Der er i det hele taget stor interesse også i befolkningen generelt for emner, der har med forbrug at gøre. Dette ses tydeligt af de forskellige forbrugerprogrammer på tv – "Rene ord for pengene," "Rapporten" osv.

den og omhandler de forslag til forbedring af uddannelserne inden for det humanistiske hovedområde, som de senere år er kommet fra Undervisningsministeriet. Disse forslag tager alle sigte på at imødekomme den enkelte studerendes uddannelsesønsker. Således lægger f.eks. oplægget om *Merit og fleksibilitet i de humanistiske uddannelser*, som det Humanistiske Uddannelsesråd udsendte i november 1999, op til, at den enkelte studerende bør have mulighed for at afvige fra en på forhånd tilrettelagt uddannelsesvej og selv sammensætte sit studium af studieelementer (moduler) fra forskellige institutioner, indenlandske såvel som udenlandske.[144] Oplægget kom samtidig med et lovforslag om mellemlange videregående uddannelser, som har til hensigt at skabe gode meritmuligheder og fastlægge hensigtsmæssige adgangsveje mellem de forskellige dele af uddannelsessystemet, og som bl.a. introducerer en ny grad, den såkaldte "professionsbachelor."

Man er fra Uddannelsesrådets side klar over, at de nye tanker kan støde på kritik. For at imødegå en sådan potentiel kritik, gøres der derfor i oplægget opmærksom på, at øget fleksibilitet ikke nødvendigvis behøver at "reducere uddannelserne til et supermarked og de studerende til kunder der efter individuelt forgodtbefindende plukker et modul hist og her."[145] Ordvalget er sigende; det samme gælder brugen af termer som "credit transfer" og "credit accumulation," som antyder den internationale – engelsktalende – verden, det Humanistiske Uddannelsesråd forestiller sig, danske studerende i stigende grad skal færdes i. Danske studerende – og jeg bliver i den humanistiske verden – bliver da heller ikke så meget cand.phil.'er og lic.phil.'er mere; de bliver bachelors og ph.d.'s.

Denne kunde- og forbrugermentalitet har vi i vid udstrækning fra USA. Igen krydser det globale og det amerikanske hinanden, og det kan være vanskeligt at sige, hvad der er hvad. At amerikansk kultur er gearet mod forbrugeren og dennes behov, er imidlertid åbenlyst for enhver, der har blot

144. Oplægget "Merit og fleksibilitet i de humanistiske uddannelser" bygger på "Redegørelse for merit og fleksibilitet i de videregående uddannelser" fra foråret 1999 og på et seminar, som det Humanistiske Uddannelsråd holdt i maj 1999, hvori deltog repræsentanter både for universiteter og for institutioner for de mellemlange videregående uddannelser. Samtidig med, at dette oplæg blev færdiggjort, blev der fremsat et lovforslag om mellemlange videregående uddannelser.

145. Humanistisk Uddannelsesråd, oplæg om "Merit og fleksibilitet i de humanistiske uddannelser," s. 3.

en smule kendskab til USA. I bogen *Why the American Century?* beskriver historikeren Olivier Zunz, hvorledes ideen om lige adgang til markedet og dets goder – altså forbruget (consumption) – i USA er blevet knyttet sammen med drømmen om frihed og selvrealisering. Valgfrihed og lige adgang til markedet anses for at være et af de fundamenter, hvorpå det amerikanske demokrati bygger, og det var modellen omkring økonomisk demokrati via markedet – som var et bevidst alternativ til europæisk socialisme og marxisme – amerikanerne udbredte til resten af verden op igennem "det amerikanske århundrede."

> Efterhånden, som den voksede og opnåede en bedre levestandard, satte middelklassen sit præg på 'det amerikanske århundrede.' I 'Amerika-som-model' paradigmet er det middelklassen, og ikke arbejderklassen, som er det revolutionære ideal. Fremhjælpningen af dens værdier udgjorde det amerikanske alternativ til marxismen. Med udvidelsen af middelklassen som nationalt projekt anså amerikanske politikere fuld deltagelse i massemarkedet ikke blot som en demokratisk rettighed, men også som en effektiv måde at udviske den århundredegamle kløft mellem arbejdsmænd og funktionærer og at give troværdighed til en markedsorienteret model, der i teorien kunne afradikalisere klassebegrebet. Den model skulle blive helt central i efterkrigstidens økonomiske verdensorden anført af USA.[146]

I modsætning til Europa, hvor den anvendte forskning aldrig rigtigt var ligeså "fin" som den mere teoretiske grundforskning, og hvor man var skeptisk over for bidrag til forskningen fra det private erhvervsliv, gik amerikansk erhvervsliv aktivt ind og støttede de nye forskningsuniversiteter, som skød op i USA i sidste halvdel af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Den teknologisk-naturvidenskabelige forskning, som dannede fundamentet for den økonomiske velstand i det 20. århundrede, og hvis metoder så i øvrigt senere blev brugt også af samfundsvidenskabsfolk, var altså i vid udstrækning sponseret af erhvervslivet. Penge blev givet til grund- og anvendt forskning inden for naturvidenskaberne og samfundsvidenskaberne, og det var også store fonde som Rockefeller, Mellon, Russel Sage og Carnegie Foundations, som var med til at afhjælpe alle de sociale problemer, som opstod i kølvandet på industrialiseringen og den massive bølge af immigration omkring århundredeskiftet. Folk som Rockefeller og Carnegie var godt klare over, at deres respektive finansimperier var med til at skabe

146. Olivier Zunz, *Why the American Century?* (Chicago og London: University of Chicago Press, 1998), xii.

disse problemer, og da de begge var dybt religiøse, forsøgte de at udbedre skaderne.

Denne tro på filantropi og privat velgørenhed lever stadig i bedste velgående i USA. Sidst så vi den udtrykt, da George W. Bush som nyudnævnt præsident mente, at kirkerne burde få statsstøtte til at gå ind og afhjælpe nogle af de massive sociale problemer, som præger det moderne USA. Forslaget vakte en del modstand – ikke så meget, fordi folk var uenige i Bush's hensigt om at involvere private, frivillige organisationer, men mere fordi det støder an mod den første tilføjelse til forfatningen, i henhold til hvilken der skal være total adskillelse mellem stat og kirke i USA. I en dansk sammenhæng er tanken om at involvere erhvervslivet dels i den anvendte forskning på landets universiteter og dels i den sociale velfærd os ikke længere helt så fremmed, som den har været. Vi får på universiteterne ofte at vide, at vi bør søge forskningspenge "udefra." Hermed menes ikke kun offentlige forskningsmidler, men også midler fra private fonde og erhvervslivet. Og Karen Jespersen betonede som socialminister ved flere lejligheder danske virksomheders sociale engagement som et led i den fornyelse af velfærdsstaten, hun mente var påkrævet.[147] Jespersen var i det hele taget talskvinde for at gøre mennesker til aktive deltagere eller medspillere i samfundsfællesskabet, og her var hun helt i tråd med den oven for nævnte bevægelse hen imod en anderledes opgavefordeling mellem staten, markedet og den frivillige eller tredje sektor. Jørn Henrik Pedersen opsummerer på glimrende vis – og med afsæt i netop Karen Jespersens tanker – den ændrede politiske tidsånd, som skiftet fra vælfærdsstat til -samfund er et udtryk for.

> Virksomhedernes sociale ansvar, øget betoning af familien og forstærket frivillig indsats er nye kodeord i den politiske debat. En svag begyndelse på en opgaveomlægning inden for rammerne af velfærdsdiamanten, et ændret velfærdsmix, en fornyelse af velfærdsmodellen. ... Det er en interessant kode. Dens betydning ligger først og fremmest i, at den skaber mulighed for at placere både ansvar og forpligtelse, så det mærkes, føles og forstås hos det enkelte menneske i dets dagligdag. En begyndende ændring fra velfærdsstat til velfærdssamfund.[148]

---

147. Se f.eks. Karen Jespersen, *Opgør med den nye fattigdom* (København: L&R Fakta, 1999) – i særdeleshed kapitlet om "Social arbejdsmarkedspolitik."
148. Jørn Henrik Petersen, *Moralske Epistler* (Odense: Odense Universitetsforlag, 1999), 32.

Kapitel 5
Kulturens verden: Om amerikanske billeder og angsten for amerikansk kulturimperialisme

Også i kulturens verden er der tegn på retliggørelse. Denne er et led i en større amerikansk påvirkning og understøtter nogle af de tendenser, jeg har forsøgt at påvise i afsnittene om henholdsvis den juridiske og den politiske verden. Jeg vil starte med danskernes syn på USA og vil derefter diskutere den påvirkning fra amerikansk kultur, jeg mener er synlig inden for den danske medieverden. Argumentet vil i det følgende være, at vi via amerikanske kulturprodukter modtager en række mentale indtryk eller billeder af ret og retfærdighed, som meget vel kan tænkes at indgå i vores interne debatter om, hvor vi skal hen med vores velfærdsstat, og hvordan forholdet mellem den enkelte borger og stat, marked og civilsamfund skal være. Disse billeder er dramatiseringer af amerikanernes begejstring for "the rule of law" og bidrager som sådan til at skubbe danskerne mere i retning af et velfærdssamfund præget af demokrati med konstitutionalisme.

Den måde, hvorpå vi europæere i tidens løb har forsøgt at få styr på, hvad Amerika er for en størrelse, udgør et helt specielt kapitel i europæisk idehistorie. "Som det er tilfældet med 'Orienten,' er også 'Vesten' et europæisk påfund, som blev udtænkt længe inden Amerikas opdagelse," skriver Rob Kroes.

> Det har fungeret som en hvid skærm, på hvilken har været projiceret en hel række europæiske utopiske såvel som dystopiske drømme. Blandt de mange versioner, i hvilke 'Amerika' figurerede som Europas absolutte modsætning, som alt det Europa endnu ikke var eller endnu ikke var blevet og ikke havde lyst til at blive, var moderniteten et meget vigtigt omdrejningspunkt. De forskellige europæiske konstruktioner af Amerika har lignet hinanden på mange punkter, men der har også været karakteristiske nationale forskelle i opfattelsen af Amerika.[149]

I den danske nationale diskurs dukker referencer til Amerika først op ret sent. Mens man i vores nabolande, Norge og Sverige, allerede ved midten af det 18. århundrede havde beskæftiget sig en del med Amerika, var den danske situation præget af rimelig ligegyldighed i endnu ca. hundrede år.

149. Kroes, *Them and Us*, 147.

H.C. Andersen var en af de første intellektuelle, som i science fiction historien, "Om Årtusinder," fra 1852 skrev om Amerika. Det var dog, som Ole Bech-Petersen har påvist, først med masseudvandringerne til USA i midten af det 19. århundrede, at landet for alvor kom på folks læber. Ved Første Verdenskrigs begyndelse havde næsten 300.000 danskere – eller næsten 10 procent af den danske befolkning i 1914 – forladt deres fædreland for at tage til Canada eller USA. Mormonismen spillede en interessant rolle her. Den første mormonske mission blev oprettet i København i 1850 – året efter, Grundloven havde lovet religionsfrihed i Danmark – og den hjalp mange danskere over Atlanten.[150]

Historien om den danske udvandring til USA er meget spændende, men den skal ikke genfortælles her. Af særlig interesse for os i denne kontekst er, hvorledes den altovervejende tyske indflydelse på dansk kulturliv sluttede som en følge af anden verdenskrig, og hvorledes danskerne derefter i stadig højere grad vendte sig imod først England og dernæst USA. Professor Hans Hertel har beskæftiget sig med denne overgang fra tysk til anglo-amerikansk indflydelse på dansk kultur. Han fortæller, hvorledes engelsk for første gang fik samme fremmedsprogsstatus som tysk i 1903 og blev det førende fremmedsprog fra ca. 1940.[151]

I 1938 faldt danskerne helt for Walt Disneys filmversion af "Snehvide og de syv små dværge." Som flere andre amerikanske fænomener kom denne Disney "craze" til os via Berlin. Årene derefter var dog mere præget af kritik og afstand end af begejstring. På såvel højre- som venstrefløjen af dansk kulturliv, var der almindelig enighed om, at "amerikanisme" – som i øvrigt blev brugt mere eller mindre synonymt med "Taylorisme" og "Fordisme" – var symbolet på alt det, der kunne true europæisk kultur: Grådig materialisme, forbrugerisme, Hollywoodvulgaritet, bestsellerkonformisme og generel økonomisk og kulturel imperialisme.[152] Fra det konservative *Kulturkritik* til socialistiske fremstillinger af Amerika fremgik det, at den

150. Ole Bech-Petersen, *Encounters: Danish Literary Travel in the United States*, ikke-offentliggjort ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, marts 2000, 23.
151. Hans Hertel, "Armstrong, Bogart, Churchill ... Penguin: the Danish turn to Anglo-American cultural values from the 1920s to the 50s". Hertels artikel er et bidrag til antologien, *Britain and Denmark: Political, Economic and Cultural Relations in the 19th and 20th Centuries*, som er redigeret af Jørgen Sevaldsen et al., og som skal udgives af Museum Tusculanum Press i 2002.
152. Ibid.

gamle amerikanske drøm om frihed og lighed var druknet i skyskraber-kapitalismens syge materialisme.

De følgende mange år genlød dansk kulturliv af kritikken mod "verdens udbytter nr. ét."[153] For 1960'ernes og 1970'ernes hippier var USA's involvering i Vietnam det ultimative bevis på amerikansk imperialisme. Det interessante er imidlertid, at disse selv samme hippier og andre venstrefløjsaktivister i deres kritik af USA benyttede sig af taktikker og metoder, de havde lært hos de amerikanske protestbevægelser.

> Selvom anti-Vietnam demonstranterne opfattede USA som et ondt verdensrige, brugte de amerikansk musik som baggrundsmusik for deres revolution, ligesom de gjorde brug af amerikanske protestbevægelsers taktik, stil og sprog (navnlig det Nye Venstre, Kvindebevægelsen, 68'er bevægelsen, borgerrettighedsbevægelsen og fredsbevægelsens taktik, stil og sprog). Det gjorde det muligt for 'børnene af Marx og Coca Cola,' som man kaldte dem, at afbrænde billeder af amerikanske politiske ledere og råbe anti-amerikanske slogans foran den amerikanske ambassade og samtidig invitere Sorte Pantere til landet og udgive undergrundsblade, som hyldede Frank Zappa og andre revolutionære ikoner.[154]

Dette mønster gentog sig med anti-atomkraft og miljøbevægelserne. De danske deltagere i disse bevægelser var måske ikke helt på det rene med det, men de skyldte rent faktisk deres amerikanske brødre og søstre en hel del. Det samme gælder, som vi så ovenfor, for menneskerettighedsbevægelsen. Alt i alt var de forskellige protestbevægelser med til at skabe en mere åben debat med USA. "Jeg er amerikaner-dansker," skrev f.eks. Dan Turell i 1976, "jeg holder af Danmark, og jeg holder af USA, men alt taget i betragtning synes jeg USA har givet mig mere."[155] Så kom Jacob Holdts "Amerikanske billeder," og i dag er journalister og kommentatorer som Bo Green Jensen, Tom Buk-Swienty og Frank Esmann med til at give os et kritisk, men i det store og hele redeligt og informeret billede af, hvad der foregår i USA.

Det er imidlertid ikke sådan, at de kritiske røster blandt danske intellektuelle er døet helt hen. Angsten for kulturimperialismen spøger stadig. Således er der f.eks. flere sprogforskere, som er bekymret for den indflydelse, engelsk har på det danske sprog. Rent sprogligt kommer rettighedsdiskur-

---

153. Peter Knoop Christensen, Bibi Stavnsbjerg Hansen, Annette Haugbølle og Ingeborg Hørlück Østergaard, *Amerikaniseringen af det danske kulturliv i perioden 1945-58* (Ålborg: Ålborg Universitetsforlag, 1983), 288.
154. Bech-Petersen, *Encounters,* 252-53.
155. Dan Turell, "$torebror $am," *Politiken*, 5. januar 1976, 5-6.

sen, forbrugerismen og globaliseringen i det hele taget til os i engelsk og – i stigende grad især – amerikansk skikkelse.[156] Inden for ungdomskultur, forskning, teknik og erhvervsliv er det danske sprog vigende, og mange har udtalt bekymring om, hvorvidt det overhovedet vil kunne klare sig i konkurrence med verdenssproget engelsk. Spørgsmålet er derfor, om der bør gribes ind, som det sker i flere af vore nabolande, eller om vi skal lade sproget udvikle sig frit og blot lade Dansk Sprognævn registrere ændringerne. I debatbogen, *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question?,* som er udgivet af Sprognævnet, tager en række sprogforskere fat i dette kontroversielle sprogpolitiske emne. Med henvisning til norske og svenske tiltag peger nogle på muligheden af at fordanske engelske ord eller foreslå danske afløsningsord inden for forskellige fagområder. Det foreslås endvidere, at man gennem læseplaner for modersmålsundervisningen i Folkeskolen sikrer sig, at eleverne gøres mere bevidste om, at det engelske sprog er blevet et andet sprog mere end et fremmedsprog. De fleste er dog enige om, at det at gennemtvinge noget ovenfra er problematisk. "Skal vi have et statsligt organ til at drive propaganda mod bestemte nye ord?," spørger f.eks. Fritz Larsen, "hvis det kommer til forbudslister og politianmeldelser, håber jeg, at rigtig mange vil udvise den fornødne civile ulydighed."[157]

Mediesituationen

Ud over den rent sproglige del af den amerikanske kulturimperialisme skaber også det store forbrug af amerikanske kulturprodukter bekymring. Det er nok især mediesituationen, der "fylder," når vi taler om dansk kritik af amerikanskproducerede og –inspirerede produkter. "Gennem det sidste par år er danskerne begyndt at fejre halloween og St. Valentins dag, og næste tiltag bliver sikkert Thanksgiving Day," skrev filosoffen Peter Thielst i en kronik i *Politiken* i marts 2000.

> Uden at blinke har vi ladet os amerikanisere på kryds og tværs, og efter det liberaliserede tv-medie ser vi stort set ikke andet end amerikanske billeder – ofte kun modstillet af en forloren Morten Korch-idyl, der yderligere bidrager til at

156. Det er også sigende, at faget engelsk ved de danske universiteter har mange studerende, mens det kniber en hel del med studenterinteressen for andre sprogfag som fransk, tysk, russisk osv.
157. Fritz Larsen, "Stands, eller jeg siger bang!," i *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question*, red. af Niels Davidsen-Nielsen, Erik Hansen og Pia Jarvad (København: Gyldendal, 1999), 33-34.

> usynliggøre den danske realitet. Til den amerikanske kultureksport hører den umådelige trivialisering af menneskets værdighed, som vi møder i diverse talkshows, sæbeoperaer og anden stupid underholdning – og som vi derpå gentager i eget regi og uden at trække det mindste på den kulturarv, vi ellers hylder. Næste etape er at overtage den hysteriske kolportage af nyheder, som gang på gang skaber sager, jagter skandaler og i selvsving mister enhver proportionssans. Dermed er kulturdebatten reduceret til show og selvoptaget markskrigeri ...[158]

Thielst er inde på noget interessant her, nemlig vigtigheden for os og vores bevidsthed af "amerikanske billeder." For den måde, hvorpå vi husker en bestemt periode i vores liv, er amerikansk producerede kulturvarer vældigt vigtige. Vi så det f.eks. tydeligt i det yderst populære tv-program "Hit med sangen," som kørte i den bedste sendetid fredag aften i flere måneder i 2000 og i 2002 igen er sat på programmet. Mindst halvdelen af de sange, der skal gættes, er amerikanske populære hits, som publikum – og vi seere – uden vanskelighed kan synge med på. Og mens vi således synger med, mindes vi den periode i vores liv, hvor netop dette stykke musik var populært. Et andet eksempel for mange af os vil være de billeder fra CNN og FOX af de to fly, som fløj ind i The World Trade Center i New York d. 11. september 2001. Når vi herefterdags husker tilbage på denne dag, vil det være disse billeder, vi vil associere med tragedien i New York. Når det gælder vores kollektive hukommelse, er det derfor vigtigt at få fastslået, at USA ikke blot efter anden verdenskrig har været en nøglespiller i internationale begivenheder, men også har produceret og derefter via globale kommunikationsnetværker udsendt de billeder, ved hjælp af hvilke vi husker disse begivenheder.[159]

I bogen *Not Like Us* fortæller Richard Pells historien om, hvorledes der fra centralt amerikansk hold efter Anden Verdenskrig blev gjort en stor indsats for at udbrede kendskabet til amerikansk kultur i Vesteuropa. Meningen var, at denne skulle fungere som en slags buffer mod kommunismen, altså som den kulturelle del af Marshall Planen og Truman Doktrinen. Fremstødet for amerikansk kultur inkluderede bl.a. Fulbright udvekslingsprogrammet, hjælp til at oprette American studies programmer og biblioteker via United States Information Agency (USIA) og oprettelsen af Salzburg Seminaret for studiet af amerikansk kultur og politik. "Omkring 1990 var 75 procent af det, der blev vist på tv i England og Vesteuropa, amerikansk producerede programmer – fra genudsendelser af *I Love Lucy* til ny-

158. Peter Thielst, "Halloween for Balle-Lars," kronik i *Politiken*, 11. marts, 2000.
159. Se Kroes, *Them and Us*, 184.

ere programmer som *Cheers* og *Roseanne,*" siger Pells et sted.[160] Han underbygger ikke sin påstand, som forekommer noget overdrevet. Helt så galt står det i al fald ikke til i Danmark.

Undersøger man sendefladen fra kl. 17 til kl. 24, viser det sig, at programmer fra USA i 1993 udgjorde henholdsvis ca. 10 procent for DR 1 og ca. 25. procent for TV 2. Disse tal er langt fra de 75 procent, Pells angiver som gældende for Vesteuropa i de tidlige 1990'ere. På dette tidspunkt stod de to hovedkanaler for op imod 80 procent af det, der blev sendt på dansk tv. Denne andel er faldet noget efter, at også kanaler som TV 2-Zulu, TV 3 og TV 3+ er kommet til. Ser vi på fordelingen i henseende til amerikansk producerede programmer i år 2000, er tallene for DR 1 steget noget, mens det for TV 2 er faldet en anelse. For den under TV 2 hørende, delvist kommercielt finansierede TV 2-Zulus vedkommende er tallet over 50 procent – altså væsentligt højere. Det er interessant, at DR 1 og TV 2 i 2000 synes at have nærmet sig hinanden på dette punkt. Det kan ifølge medieforskeren Henrik Bødker skyldes, at mens DR har beholdt de amerikanske programmer på DR 1 og har lagt det mere seriøse (og overvejende danske) over på DR 2, så har TV 2 gjort det omvendte. Hos TV 2 er det amerikanske lagt over på TV 2-Zulu, som fortrinsvis er en ungdomskanal med interesse for netop amerikansk producerede ungdomsprogrammer som "Venner" og "Ally."[161]

Jeg har fra DR's chefredaktion fået oplyst, at DR har et internt defineret mål om at sende minimum 60 procent dansk producerede programmer, og at tallet oftere ligger på omkring 70 procent. DR 1 har gennem mange år stort set kun sendt danske programmer mellem kl. 18 og kl. 22, bortset fra fredag aften, hvor der ofte starter en udenlandsk film lidt før.[162] Nu skal jo

---

160. Richard Pells, *Not Like Us: How Euopeans have loved, hated, and transformed American culture since World War II* (New York: Basic Books, 1997), 231.
161. Jeg takker Henrik Bødker, Institut for Informations- og Medievidenskab, Århus Universitet for disse tal og for fortolkningen af dem. Bødker oplyser, at tallene er beregnet på baggrund af tv-meter systemet fra Gallup A/S Denmark. De nøjagtige tal er 10,88 procent for DR 1 og 26,81 procent for TV 2. Ser vi på fordelingen i henseende til amerikansk producerede programmer i år 2000, er tallene for DR 1 steget til 15,00 procent, mens det for TV 2 er faldet til 16,61 procent. For den under TV 2 hørende, delvist kommercielt finansierede TV 2-Zulus vedkommende er tallet 53,40 procent.
162. Jeg har disse oplysninger fra medieforsker og medlem af TV-Chefredaktionen på DR, Michael S. Jensen. De tal, DR selv angiver for henholdsvis

egentlig hertil lægges de talrige programmer på alle danske kanaler, som nok er dansk producerede, men som har deres direkte inspiration fra amerikanske programmer. Jeg tænker her på programmer som f.eks. ”Lykkehjulet,” ”Jeopardy,” ”Big Brother,” ”Robinson,” ”Morgen TV” og diverse talkshows. Indflydelsen fra det amerikanske er også tydelig, når vi taler nyhedsformidlingen i dansk tv. Tag nu bare TV 2’s nye nyhedsprogram, som fra 1. oktober 2001 er blevet tids- og pladsmæssigt dobbelt så stort som før og bl.a. nu også har en speciel afdeling med Finansnyheder. ”Jeg siger bare: CNN go home. Vores nye studie er meget flot,” udtalte en selvsikker nyhedschef på TV 2 dagen før, det nye program skulle løbe af stabelen.[163] For disse ”fordanskede” programmers vedkommende har jeg ikke de nøjagtige tal. Det samme gælder desværre for kanalerne TV 3 og TV 3+, som kun opgiver sparsomme og ikke særligt pålidelige oplysninger om oprindelseslandet for deres programmer.

Man behøver imidlertid ikke at se mange tv-programmer og tv-guider igennem for at forvisse sig om, at der for det første vises mange film og serier på de kommercielle kanaler – i modsætning til f.eks. dokumentarprogrammer – og at disse film og serier for det andet overvejende er amerikanske. Dette synes at bekræfte, at kommercielle stationer ofte har en højere andel af amerikansk producerede programmer end public service stationer, og det har, som Pells også nævner, givetvis noget at gøre med, at de amerikanske programmer er billige. Til slut skal det også med, at en væsentlig del af de film, som vises selv på DR 1 og TV 2, er amerikanske. En studerende kom forleden med en oversigt fra *Fyens Stiftstidende* over ugens film på alle danske kanaler i ugen fra 30. september til 6. oktober 2001.[164] Af denne oversigt fremgik det, at der i denne første uge af oktober blev sendt 30 film, hvoraf de 25 var amerikanske. Dette kan naturligvis være en specielt ”dårlig” uge, for Peter Thielst har jo ret, når han omtaler de mange Mor-

---

amerikanske programmers andel af den samlede DR TV sendeflade og amerikanske førstegangstimers andel af førstegangstimer på DR TV for 2000 er i øvrigt 11 procent og 13 procent.

163. Henrik Hermann, ”Nyhederne bliver store. Amerikansk: TV 2 pepper sig op i CNN-stil med finansnyheder og plads til to studieværter,” *Fyens Stiftstidende*, 30. september, 2001 – Se også til dette tema Stig Hjarvard, ”Nærhedens Nyheder,” i Hanne Bruun, Kirsten Frandsen og Henrik Søndergaard (red.), *TV2 på Skærmen* København: Samfundslitteratur, 2000, s. 131-160.
164. Stor tak til Kjeld O. Rokholm.

ten Korch film, der er et hit for øjeblikket. Helt fordrejet er billedet dog nok ikke, når det lige netop drejer sig om film.

Amerikanske juristfilm og –serier

I en ikke helt ringe del af disse film og serier er en eller flere af personerne jurister eller politifolk, og højdepunktet kommer i form af en scene fra en retssal. Serien "Ally" er et godt eksempel herpå. Den amerikanske fascination i disse film og serier af juridisk procedure og argumentation er helt klar – ofte præsenteres temaet i form af et rettighedsargument. Én persons rettigheder sættes op mod en anden persons rettigheder, og det er dommeren, som til slut må tage en salomonisk beslutning om, hvem af de to modstandere, der har det mest overbevisende argument. Det, vi er vidne til i disse film og serier, er en dramatiseret udgave af den amerikanske tro på "the rule of law." Dersom en bestemt persons rettigheder ikke respekteres af hans eller hendes medmennesker eller af autoriteterne, er der i al fald ét sted, man kan henvende sig for at få oprejsning, nemlig domstolene. Det underliggende budskab er, at man ikke skal finde sig i noget som helst – særligt når det kommer uretmæssigt fra diverse autoriteter – at man skal "holde på sine rettigheder" og i det hele taget gøre, som ens egen samvittighed byder en.

Dette budskab om det principielt negative i udefra kommende autoritet passer ikke altid lige godt ind i en dansk konsensus om, at "staten – det er os." Vi mener ikke umiddelbart, sådan som mange amerikanerne, at man altid skal være påpasselig med det, staten og andre autoriteter måtte påbyde. Pointen er imidlertid, at de mange amerikanske film og serier, vi konsumerer, kan tænkes at puste til en begyndende utilfredshed med nogle af velfærdsstatens svagheder. For hverdagsmageren og den solidariske egoist vil tanken om at gøre op med de gode viljers politik og stille krav, som om nødvendigt må forsvares i retten ikke være slet så fremmed, som den har været for deres forældre. Amerikanske film og tv-serier – og deres politiske budskab – kan godt indgå som et led i den diskussion, vi fører med os selv og hinanden om vores velfærd. De giver os nogle billeder eller visuelle indtryk af, hvad ret og retfærdighed er, som kan inspirere til et andet syn på den enkelte borger og dennes forhold til henholdsvis stat, marked og civilsamfund. På samme måde som præster kan berette om, hvordan unge brudepar kan forvente – for det har de set i et utal af amerikanske film – at man kysser hinanden, når man er blevet gift, kan politifolk og jurister fortælle, at de iblandt møder danskere, som har bedre check på amerikansk end på dansk juridisk procedure. De amerikanske retlige dramaer er ydermere virkningsfulde, fordi de netop prætenderer at nå og fortælle om "sandhe-

den," og alting foregår på nøjagtigt samme, regelbundne facon, således at der skabes et billede af den ultimative ro og orden. Unge danskeres viden om det amerikanske retssystem overrasker mig gang på gang; mine studerende ved f.eks. udmærket, hvad "Miranda rights og "taking the fifth" betyder.[165]

165. Det er i denne forbindelse interessant at bemærke sig, at Advokatsamfundet samarbejder med DR om programmet "Ret§agen," hvis primære formål netop er at give de danske tv-seere et retvisende billede, af hvordan det danske retssystem fungerer. Et andet billede af retssalen, end det de fleste får fra især amerikanske film. Dette fremgår af Advokatsamfundets hjemmeside (se *www.advokatsamfundet.dk* – ret§agen).

Kapitel 6
Fra gode viljer til rettigheder

> USA er ikke længere blot en politisk og militær, en økonomisk-teknologisk og kulturel verdensmagt; landet er også en juridisk verdensmagt. Om vi kan lide det eller ej, må vi tage dette *ad notam* og føre en tysk-amerikansk dialog på alle områder. Udviklingen i USA udgør mere end nogensinde før ét stort retspolitisk laboratorium. Det bliver derfor mere og mere vigtigt for os at beskæftige os med amerikansk ret. Dialogen skal ikke længere føres i tysk-amerikansk, men derimod i europæisk-amerikansk regi.
>
> Professor Reimer von Borries, Bonn, april 2000[166]

Det amerikanske samfund er – sådan groft sagt – kendetegnet ved at være et multikulturelt, civilt, forbrugs- og rettighedsbaseret samfund. I modsætning hertil har det danske samfund været karakteriseret ved en homogen befolkning, en stærk stat og en stor offentlig sektor, "der [alt sammen] tenderer mod, at både private, selvorganiserede og markedsbaserede velfærdsarrangementer klemmes ud til gengæld for en direkte relation mellem individ og stat;"[167] og en svag rettighedstradition.[168] Der er imidlertid en hel del, der tyder på, at den danske velfærdsstat er ved at udvikle sig til et velfærds*samfund* – et samfund, hvori vi begynder at gebærde os lidt ligesom amerikanerne. Det er ikke sådan, at vi i Danmark er ved at få "amerikanske tilstande;" argumentet er, at vi i forsøget på at bearbejde de problemer, som naturligt opstår ved at vi bliver mere multikulturelle og globalt orienterede, synes at vælge løsningsmodeller, der er bekendte fra en amerikansk kon-

---

166. Professor Reimer von Borries, Jubiläumsvortrag "25 Jahre Deutsch-Amerikanischen Juristenvereinigun," Bonn, April 2000. Citeret i Jens Drolshammer, "'Amerika gibt es nicht' – Tendenzen einer Amerikanisierung der Rechtsordnung, Rechtsberufe und Rechtsausbildungen in der Schweiz – eine Agenda für eine Umgangsstrategie." Sonderdruck: *Recht und Internationalisierung. Festgabe der Juristischen Abteilung der Universität St. Gallen Zum Juristentag 2000*.
167. Niels Finn Christiansen og Klaus Petersen, "Den nordiske model – myte og realitet," *Humaniora* nr.1, 2001, 17.
168. Se Martin Scheinin, "Introduction," i Scheinin (ed.), *Welfare State and Constitutionalism*, 20.

tekst. Hvorvidt vi ønsker at blive en "nation af nationer" a la USA, eller vi vælger at gå en helt anden vej, er op til os. Diskussionen må vi dog tage.

Det er i særdeleshed retliggørelsen – den måde, hvorpå folk begynder at formulere vigtige politiske, sociale og kulturelle spørgsmål i form af rettigheder – der har stået i fokus her. Inden for såvel den juridiske som den politiske og kulturelle verden har vi i Danmark oplevet en større bevågenhed omkring rettigheder, og omkring hvad domstolene og juristerne kan "bruges til" de senere år. I juristernes verden tales der om, at vi er på vej væk fra et demokrati uden til et demokrati med konstitutionalisme. Sidstnævnte er en form for demokrati, i hvilket domstolene spiller en aktiv rolle som fortolkere af grundloven, og i hvilken grundlovens basale rettigheder ikke længere blot ses som politiske programerklæringer, men som et sæt af retsnormer, der kan håndhæves i domstolssystemet. Skiftet fra demokrati uden til demokrati med konstitutionalisme skyldes bl.a. ønsket om at sikre minoriteters rettigheder, som man kan frygte vil gå tabt i et politisk system, der kun tager hensyn til flertallets interesser. Den måde, hvorpå flere handicap-organisationer har besluttet at vende "de gode viljers politik" ryggen og i stedet gå til domstolene med deres krav, er blot ét eksempel herpå. Et andet er tendensen til, at offentligretlige tvister mellem staten og en større eller mindre del af befolkningen søges afklaret i en civilprocessuel kontekst. Dette sidste har bl.a. medført, at også advokaterne har fået nok at gøre. Selvom advokatbranchen er trængt af både revisorer, ejendomsmæglere og banker, er den i god vækst.

Domstolenes øgede betydning som samfundsaktører medfører et skift fra politik til jura – politikerne i Folketinget må i de kommende år finde sig i at dele noget af deres magt med dommerne. Med Tvind-dommen har Højesteret erklæret sig ikke blot ved siden af, men sågar over Folketinget. Samtidig med overførselen af magt fra den politiske til den juridiske verden ser vi et skift fra offentlig til privat; flere og flere initiativer opstår eller afspiller sig i ikke-statsligt regi. Der har længe været talt om privatisering af og udlicitering i den offentlige sektor; denne forårsager "grå zoner" og udvidede magtbeføjelser bl.a. til halvoffentlige institutioner. Unge danskere, som bevæger sig rundt i disse grå zoner, opfører sig anderledes rent politisk end deres forældre. De interesserer sig mindre for de store linjers politik og traditionel partipolitik og mere for personlige værdier og moral. De er politiske forbrugere. Når de tror på noget, er de også villige til at kæmpe for det – om nødvendigt i retten.

Også i kulturlivet slår interessen for det retlige igennem. På alle danske kanaler vises flere forbrugerprogrammer, som kredser om den enkelte for-

brugers rettigheder, og i den ene amerikanske film efter den anden bliver danskerne præsenteret for helte, som er yderst bevidste om deres rettigheder, viser stor skepsis over for offentlige institutioner og tiltag og mener, private initiativer er vejen frem. Disse helte – og det gælder især for dem, vi møder i de mange jurist- og detektivfilm – personificerer det multikulturelle, civile, forbrugs- og rettighedsbaserede USA, og det kan ikke udelukkes, at deres "budskab" om respekt for den enkelte og dennes overbevisning kan virke tiltrækkende på et dansk publikum og dermed puste til en begyndende utilfredshed med en formynderisk velfærdsstat.

Er det nu noget positivt – noget, vi skal være glade for – at vi så småt synes at være på vej over i en mere aktiv eller engageret retstradition á la den amerikanske? Skal vi *ønske* os en større bevågenhed om (menneske)-rettigheder også i denne del af verden, hvor vi er mere vante til at tænke på oplysning, samarbejde og dialog end på retlige midler? Både ja og nej. Svaret afhænger af, om man ser sagen fra flertallets eller fra mindretallets side.

Som kritikere af det moderne retliggjorte USA gør opmærksom på, risikerer den stadige synliggørelse af juraen som muligt konfliktløsningsforum at få folk til at betragte deres medmennesker som potentielle modstandere. I en retssag er der en vinder og en taber, og folk bliver sjældent bedre venner af at have været en tur igennem retsmaskineriet. Dette kan være fatalt i et multikulturelt samfund, hvor der ikke er brug for at opstille fjendebilleder af folk med anden kulturbaggrund.

Dernæst er der det sprog, jurister benytter sig af. (Menneske)rettighedsdiskursen er absolut; der kan ikke forhandles om en løsning, som ligger et eller andet sted mellem to menneskers eller gruppers rettighedskrav. Tænk for eksempel på abortdebatten, sådan som den har præget det amerikanske samfund de seneste mange år. Her er det ganske enkelt ikke muligt at finde en løsning, som både tilgodeser moderens og fosterets krav. Et problem, som formuleres som en rettighed, har det med andre ord med at forsimple den politiske diskurs. Det er for unuanceret – for letkøbt – at formulere sit politiske budskab i form af et rettighedskrav. Det er en af grundene til, at rettighedsformuleringer egner sig godt til medierne – en politiker kan på få sekunder få et budskab igennem, hvis det er formuleret i form af et rettighedskrav. At forhandle sig frem til politisk konsensus tager meget længere tid og er noget mere besværligt.

Heroverfor kan man indvende, at det er godt med dialog og samarbejde – så længe der er gode viljer til stede, vel at mærke. Når dette ikke længere er tilfældet, må der andre og hårdere midler til. Det er ved at bruge domstolene, at etniske minoriteter kan blive hørt. Hvor kan etniske minoriteter

henvende sig, hvis ikke til domstolene? I moderne, sekulære og pluralistiske samfund, hvor den enkeltes demokratiske rettigheder vægtes højt, og hvor minoriteters rettigheder og stemmer ellers ville forsvinde i flertallets beslutninger og krav, er der behov for juraen som konfliktløsningsarena og som samlende faktor.

Da Center for Ligebehandling af Handicappede i efteråret 1998 fejrede sit fem års jubilæum, blev det markeret med konferencen, ”Handicappolitik på vej mod det 21. århundrede – fra samfundsmæssig solidaritet til individuelle rettigheder?” En af foredragsholderne ved denne lejlighed var formanden for Landsforeningen af Polio-, Trafik- og Ulykkesskadede (PTU), landsdommer Holger Kallehauge. Kallehauge startede sit indlæg med at fastslå, at ”menneskerettighederne er kommet for at blive.” Han gjorde dernæst gældende, at tiden er løbet fra den danske model. De ”gode viljers politik” har ganske enkelt ikke været effektiv nok; at opnå fremskridt har betydet en kamp for at få det brede flertal med, og det har været en langsommelig proces. Danske handicappede og deres forbund bør følgelig nu benytte sig af den chance, som menneskerettighedsaspektet kan give.

Kallehauge sluttede af med at stille et spørgsmål – ”et spørgsmål, som de, der argumenterer så stærkt for den danske model skylder et godt svar.” Spørgsmålet lød således: ”Hvad gør vi, når de gode viljer ikke er der? Skal vi sætte os ned og vente på dem, skal vi fortsætte vores altid aktive holdningspåvirkning og bare vente på, at den virker – og hvad gør vi imens? Venter vi blot på Godot?”

Litteratur

Ahlgreen, Anne Mette. ”De puster til livsgnisten.” *Kristeligt Dagblad*, 26. nov. 2001, s. 3.

Almond, Gabriel A., G. Bingham Powell, Jr., Kaare Strøm & Russell J. Dalton (eds.). *Comparative Politics Today: A World View*, seventh edition. N.Y.: Longman, 2000.

Andersen, Jørgen Goul & Mette Tobiasen. *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet.* Århus: Magtudredningen, 2001.

Andersen, Jørgen Goul, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgårda. *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag, 1999.

Anderson, Kenneth. “After Seattle: Public International Organizations, Non-Governmental Organizations (NGOs), and Democratic Sovereignty in an Era of Globalization. An Essay on Contested Legitimacy”. Ikke-offentliggjort manuskript, 2000.

Antorini, Christine, Henrik Dahl & Lars Goldschmidt. *Det ny systemskifte*. København: Gyldendal, 2001.

Baagø, Helle. ”Minoriteter stiller krav”. *DJØFbladet*, no. 8, 14. april 2000, s. 13-14

Beaudrillard, Jean. *Amerika.* København: Akademisk Forlag, 1987.

Bech-Petersen, Ole. *Encounters: Danish Literary Travel in the United States.* Ikke-offentliggjort ph.d.-afhandling. Syddansk Universitet, marts 2000.

Bell, Daniel. ”The ‘Hegelian Secret’: Civil Society and American Exceptionalism”. I: Byron E. Shafer (red.). *Is America Different? A New Look at American Exceptionalism.* New York: Oxford University Press, 1991.

Berthelsen, Hans. Oplæg holdt på ”Kommunalkonferencen 1999,” citeret i *DJØF-bladet*, nr. 23, 19. november 1999.

Blomquist, Helle. *Lawyers’ Ethics.* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000.

Blume, Peter (red.). *Grundrettigheder – Årsskrift.* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000.

Brydensholt, Hans Henrik (red.). *Brugeren viser vej. Markedsorientering i det offentlige på godt og ondt.* København: Dafolo Forlag, 1993.

Carlsen, Bent. ”Respekten for domstolene”. *Lov & Ret*, nr. 5, Sept. 2001, s. 27-29.

Christensen, Bent. ”Domstolene og lovgivningsmagten,” *Ugeskrift for Retsvæsen*, 1990 B, s. 73-83.

Christensen, Peter Knoop, Bibi Stavnsbjerg Hansen, Annette Haugbølle & Ingeborg Hørlück Østergaard. *Amerikaniseringen af det danske kulturliv i perioden 1945-58.* Ålborg: Ålborg Universitetsforlag, 1983.

Christiansen, Niels Finn & Klaus Petersen. ”Den nordiske model – myte og realitet”. *Humaniora*, nr. 1, 2001, s. 17-19.

Corneliussen, Carl Johan. ”Liberale erhverv: Danmark får Nordens største advokatfirma,” *Jyllands-Posten*, 9. februar 2001, Erhverv og Økonomi, s. 3.

Dalberg-Larsen, Jørgen. “The Legal Profession in a Changing World”. I: Thomas Wilhelmson & Samuli Hurri (red.). *From Dissonance to Sense: Welfare State Expectations, Privatisations and Private Law*. Aldershot & Brookfield: Ashgate, 1999.

Dalberg-Larsen, Jørgen. *Rettens enhed – en illusion? Om retlig pluralisme i teorien og i praksis.* København: Akademisk Forlag, 1994.

Delbanco, Andrew. *The Real American Dream: A Meditation on Hope.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Drolshammer, Jens. “‘Amerika gibt es nicht’ – Tendenzen einer Amerikanisierung der Rechtsordnung, Rechtsberufe und Rechtsausbildungen in der Schweiz – eine Agenda für eine Umgangsstrategie“. *Recht und Internationalisierung. Festgabe der Juristischen Abteilung der Universität St. Gallen zum Juristentag 2000*, s. 367-96

Foighel, Isi. ”Om udarbejdelsen af EU Charteret”. Center for Menneskerettigheders hjemmeside (www.menneskeret.dk).

Friedman, Thomas. *The Lexus and the Olive Tree: Understanding Globalization.* N.Y.: Anchor Books, 2000.

Glendon, Mary Ann. *Rights Talk: The Impoverishment of Political Discourse.* New York: Free Press, 1991.

Greve, Carsten. *Den grå zone – fra offentlig til privat virksomhed*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1998; 2. udgave.

Hall, Kermit L. (ed.). *Major Problems in American Constitutional History*, Vol. II. Lexington, Mass.: D. C. Heath and Co., 1992.

Henriksen, Lars Skov & Bjarne Ibsen. *Frivillighedens udfordringer – nordisk forskning om frivilligt arbejde og frivillige organisationer.* Odense: Odense Universitetsforlag, 2001.

Hermann, Henrik. ”Nyhederne bliver store. Amerikansk: TV 2 pepper sig op i CNN-stil med finansnyheder og plads til to studieværter.” *Fyens Stiftstidende*, 30. september, 2001.

Hertel, Hans. ”Armstrong, Bogart, Churchill ... Penguin: the Danish turn to Anglo-American cultural values from the 1920s to the 50s”. I: Jørgen Sevaldsen et al. (red.). *Britain and Denmark: Political, Economic and Cultural Relations in the 19th and 20th Centuries*. København: Museum Tusculanum Press, 2002 (forthcoming).

Hjarvard, Stig. ”Nærhedens Nyheder”. I: Hanne Bruun, Kirsten Frandsen & Henrik Søndergaard (red.). *TV2 på Skærmen*. København: Samfundslitteratur, 2000, s. 131-160.

Holmstad, Dag & Kristoffer Brahm. ”Interview: Jon Stokholm”. *Jyllands-Posten*, 7. december 1999, Erhverv og Økonomi, s. 2.

Holmstad, Dag. ”Revisorer på frierfod,” *Jyllands-Posten*, 29. september 1999, Erhvervsmagasinet, s. 2.

Høilund, Peter. *Den forbudte retsfølelse: Om lov og moral.* København: Munksgaard, 1992.

Jensen, Jesper Vind. ”Danskerne råber på mere frihed”. *Søndagsavisen*, Region 11, 28. oktober 2001, forsiden.

Jensen, Jesper Vind. ”Moderne grundlov skal være en folkesag”. *Søndagsavisen*, Region 11, 3. juni 2001, s. 4.

Jensen, Per H. ”Velfærdsstatens variationer, dynamikker og effekter.” *Den jyske historiker*, nr. 82, 1998 (særnummer om ”Det nationale velfærd? Den danske velfærdsstat i international belysning”), s. 21-45.

Jespersen, Karen. *Opgør med den nye fattigdom.* København: L&R Fakta, 1999.

Jespersen, Knud J.V. ”Præsentation af velfærdsprojekt”. Internt arbejdspapir til Velfærdsstatsgruppen, Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, foråret 2001.

Juul, Steffen et al. (Udvalget vedr. MDP og tværfaglige samarbejder, nedsat af Advokatrådet). Debatoplæg: Advokater i MDP og tværfaglige samarbejder. Advokatsamfundet, juni 1999.

Juul, Steffen. ”Vestenvinden”. Leder i *Advokaten*, nr. 10, 1996.

Jørgensen, Stig. *Demokrati. I fortid, nutid og fremtid.* København: Fremad debat, 2001.

Kallehauge, Holger. ”Menneskerettigheds- og rettighedslovgivning som middel til at skabe lige muligheder.” Særnummer af *LighedsTegn*, januar 1999.

Karst, Kenneth L. *Belonging to America: Equal Citizenship and the Constitution.* New Haven, CT: Yale University Press, 1989.

Klausen, Kurt Klaudi & Per Selle (red.). *Frivillig organisering i Norden*. København: TANO og Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1995

Koch, Ida Elisabeth. ”Sociale rettigheder som judiciable rettigheder”. *EU-ret & Menneskeret*, Nr. 4, Nov. 2001, s. 169-81

Kroes, Rob. *Them & US: Questions of Citizenship in a Globalizing World.* Urbana & Chicago: University of Illinois Press, 2000.

Lambek, Bjørn. ”Portræt/Interview: Jon Stokholm”. *Politiken*, 26. maj 1999, Erhvervsmagasin, s. 2.

Larsen, Fritz. “Stands, eller jeg siger bang!” I: Niels Davidsen-Nielsen, Erik Hansen & Pia Jarvad (red.). *Engelsk eller ikke engelsk? That is the question.* København: Gyldendal, 1999, s. 27-37.

Laura, Heidi. “Gudernes eget land”. *Weekendavisen*, Bøger, 31. august til 6. september 2001, s. 10.

Lokdam, Helle. ”Domstolene som centre for konfliktløsning”. *Lov & Ret*, nr. 4, Aug. 2001, s. 4-8.

Lundestad, Geir. *”Empire” by Integration: The United States and European Integration, 1945-1997.* N.Y.: Oxford University Press, 1998

Lundestad, Geir. *The Fall of Great Powers: Peace Stability, and Legitimacy.* Oslo & Oxford: Scandinavian University Press, 1994.

Lundestad, Geir. *The American "Empire" and Other Studies of US Foreign Policy in a Comparative Perspective.* Oxford & Oslo: Oxford University Press, 1990.

Maaløe, Peter. "Advokater har svært ved at følge med". *Aktuelt,* 21. juni 1999, s. 3.

Murray, Peter L. & Jens Drolshammer. "The Education and Training of a New International Lawyer". *European Journal of Law Reform*, Vol. 2, No. 4, 2000, s. 505-43.

Müller, Peter. *Punitive Damages und deutsches Schadensersatzrecht.* Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2000.

Mørch, Søren. *Den sidste Danmarkshistorie: 57 fortællinger af fædrelandets historie*. København: Gyldendals Bogklubber, 1997.

Neuss, Beate. *Geburtshelfer Europas?: Die Rolle der vereinigten Staaten im europäischen Integrationsprozess 1945-58.* Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2000.

Nye, David, Carl Pedersen & Niels Thorsen (red.). *American Studies: A Sourcebook.* København: Akademisk Forlag, 1989/1993.

Ohms, Allan. "Mangelfuld undersøgelse af domstolene". *Lov & Ret*, nr. 7, nov. 2001, s. 15-16.

Papke, David Ray. *Heretics in the Temple: Americans Who Reject the Nation's Legal Faith.* New York: New York University Press, 1998.

Pells, Richard. *Not Like Us: How Europeans have loved, hated, and transformed American culture since World War II*. New York: Basic Books, 1997.

Petersen, Hanne, Henning Koch & Pernille Boye Koch (red). *Staten i forandring*. København: Jurist– og Økonomforbundets Forlag, 2001.

Petersen, Hanne & Henrik Zahle. *Legal Polycentricity: Consequences of Pluralism in Law.* Aldershot, UK: Dartmouth, 1995.

Petersen, Jørn Henrik. *Moralske Epistler.* Odense: Odense Universitetsforlag, 1999.

Pittelskow, Ralf. *Det personlige samfund. Et portræt af den politiske tidsånd.* København: Lindhardt og Ringhof, 2001.

Porsdam, Helle (ed.). *Folkways and Law Ways*. Odense: Odense University Press, 2001.

Porsdam, Helle. *Legally Speaking: Contemporary American Culture and the Law.* Amherst, Mass.: University of Massachusetts Press, 1999.

Pratt, Mary Louise. "Arts of the Contact Zone". *Profession*, nr. 91, s. 33-40.

Rabkin, Jeremy. *Why Sovereignty Matters.* Washington, DC: American Enterprise Institute Press, 1998.

Rasmussen, Elisabeth Toft & Inger Koch-Nielsen (red.). *Den tredje sektor under forandring*. København: Socialforskningsinstituttet, 1996.

Rasmussen, Hjalte. *Folkestyre, Grundlov og Højesteret: Grundlovens § 20 på prøve.* København: Christian Ejlers' Forlag, 1996.

Rasmussen, Morten. "Fortrydelspiller for retten". *Kristeligt Dagblad*, 9. november 2001, s. 1.

Rasmussen, Povl. "Skulderklap til politiet". *Dansk Politi*, 15. oktober, 1999, s. 7.

Rytter, Jens Elo. ”Grundrettigheder som almene retsprincipper”. *Juristen*, nr. 4, 2001, s. 121-33.

Rytter, Jens Elo. *Grundrettigheder. Domstolenes fortolkning og kontrol med lovgivningsmagten.* København: Forlaget Thomson, 2000.

Rytter, Jens Elo. ”Rettighedsevolutionen i dansk ret,” *Lov & Ret*, nr. 4, 2000, s. 10-14.

Rytter, Jens Elo. ”Den åbne forfatningsstat – forfatning, menneskerettigheder og inter-/overnational ret”. *Retfærd*, nr. 82, 1998, s. 19-31.

Rønsholdt, Steen. ”Om grundlovsfortolkning og konkret retsanvendelse – en statsretslig overraskelse?” *Ugeskrift for Retsvæsen*, nr. 36, 1999 B, s. 333-45.

Santesson, Tine. ”Advokatbranchen under forandring”. *DJØFbladet*, nr. 5., 1. marts, 2002.

Schaumburg-Müller, Sten. *Internationale handelsrelationer i retsteoretisk belysning – behovet for og muligheden af en global ret?* København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1997.

Scheinin, Martin (red.). *Welfare State and Constitutionalism – Nordic Perspectives.* København: Nordic Council of Ministers, 2001.

Smith, Tony. *America's Mission: The United States and the Worldwide Struggle for Democracy in the Twentieth Century.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994.

Stokholm, Jon. ”Om parlamentarismen og juristerne”. Leder i *Advokaten*, nr. 11, 2001.

Tamm, Ditlev. ”Hvorfor skal grundloven revideres?,” *Politica*, 33. årgang, nr. 1, 2001, s. 11-19.

Tate, C. Neal & Torbjörn Vallinder. *The Global Expansion of Judicial Power.* N.Y.: New York University Press, 1995.

Thielst, Peter. ”Halloween for Balle-Lars”. Kronik i *Politiken*, 11. marts, 2000.

Tindall, George Brown & David E.Shi. *America: A Narrative History*, 4th Edition, Vol. II. N.Y.: Norton, 1996.

de Tocqeville, Alexis. *Democracy in America* (ed. by J.P. Mayer). N.Y.: Anchor Books, 1969.

Toftegaard Nielsen, Gorm (red.). *Parlamentarismen: Hvem tog magten?* Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2001.

Trubek, David M., Yves Dezalay, Ruth Buchanan & John R. Davis. “Global Restructuring and the Law: Studies of the Internationalization of Legal Fields and the Creation of Transatlantic Arenas”. *Case Western Reserve Law Review*, No. 44, 1994, s. 407-98.

Turell, Dan. ”$torebror $am”. *Politiken*, 5. januar 1976, s. 5-6.

Waters, Malcolm. *Globalization.* London: Routledge, 2001, 2nd edition.

Werlauff, Erik. ”Erstat de tykke lovbøger med små fikse lovsamlinger” *Lov & Ret*, Nr. 5, 1996, s. 19-29.

Williams, Shirley. ”Human Rights in Europe”. I: Samantha Power & Graham Allison (eds.). *Realizing Human Rights: Moving from Inspiration to Impact.* N.Y.: St. Martin’s Press, 2000.

Wind, Marlene. ”Tabu”. Kommentar i *Weekendavisen*, 19.-25. oktober 2001, s. 4.

Zunz, Olivier. *Why the American Century?* Chicago & London: University of Chicago Press, 1998.

Om forfatteren

Lektor, dr.phil. Helle Porsdam er ansat ved Center for Amerikanske Studier, Syddansk Universitet, hvor hun underviser i amerikansk historie og kultur. Hendes forskning har de senere år drejet sig om den centrale rolle, juraen og jurister spiller i amerikansk historie og kultur. Blandt hendes seneste publikationer kan nævnes *Legally Speaking: Contemporary American Culture and the Law* (Amherst, MA: University of Massachusetts Press, 1999) og *Folkways and Law Ways: Law in American Studies*, som hun redigerede for Odense Universitetsforlag i 2001.

Udgivelser fra Magtudredningen

Bøger

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgårda (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Peter Munk Christiansen, Birgit Møller & Lise Togeby (2001). *Den danske elite*. København: Hans Reitzels Forlag.

Anette Borchorst (red.) (2002). *Kønsmagt under forandring.* København: Hans Reitzels Forlag.

Martin Marcussen (2002). *OECD og idespillet – Game Over?* København: Hans Reitzels Forlag.

Togeby, Lise (2002). *Grønlændere i Danmark. En overset minoritet*. Århus: Aarhus Universitets Forlag.

Skrifter

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler.* Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse.* Århus: Magtudredningen.

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.

Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.

Karsten Vrangbæk (2001). *Ingeniørarbejde, hundeslagsmål eller hovedløs høne? Ventetidsgarantier til sygehusbehandling*. Århus: Magtudredningen.

Søren Laursen (2001). *Vold på dagsordenen. Medierne og den politiske proces*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Goul Andersen & Mette Tobiasen (2001). *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering og politik i hverdagslivet*. Århus: Magtudredningen.

Erik Albæk, Peter Munk Christiansen & Lise Togeby (2002). *Eksperter i medierne. Dagspressens brug af forskere 1969-2001*. Århus: Magtudredningen.

Helle Porsdam (2002). *Fra* pax americana *til* lex americana*? En diskussion af dansk retliggørelse som en påvirkning fra USA*. Århus: Magtudredningen.